

SIERADEN OP DE BRANDSTAPEL

ONDERZOEK NAAR EEN CREMATIEGRAFVELD UIT DE MIDDEN-IJZERTIJD EN MIDDELEEUWSE BEWONING OP HET SPORTPARK TE WOEZIK-NOORD, GEMEENTE WIJCHEN

Elly N.A. Heirbaut

met bijdragen van

Arjan den Braven
Peter van den Broeke
Antoinet Daniël
Rob Reijnen
Liesbeth Smits
Jan Thijssen

INHOUDSOPGAVE

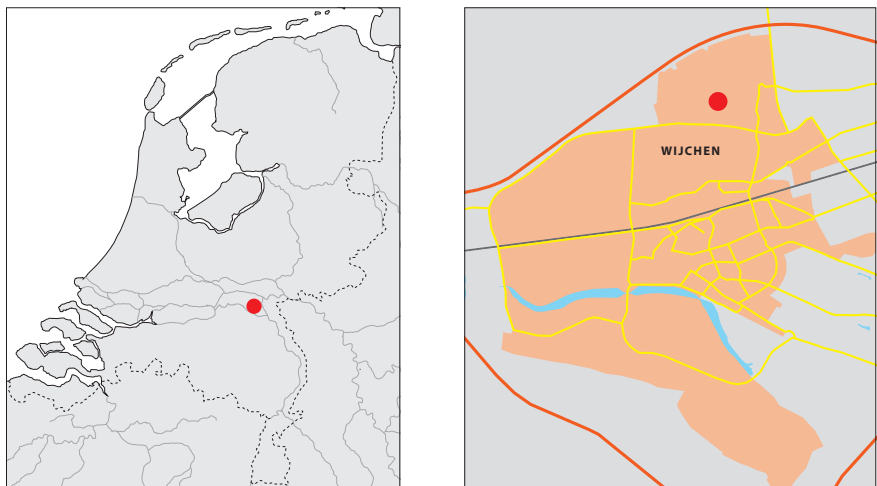
1	Inleiding	5
1.1	Administratieve gegevens van Su2	6
1.2	Administratieve gegevens van Su3/Sua3	6
1.4	Administratieve gegevens van Su4	7
2	Historische achtergrond en vooronderzoek	9
3	Doel van het onderzoek	11
4	Onderzoeksvragen	13
5	Methoden	15
5.1	Eerste fase: de opgraving (Su2)	15
5.2	Tweede fase: opgravingen en waarnemingen (Su3–Su4)	19
6	Verantwoording voor de uitwerking	23
7	Bodemopbouw	25
7.1	Algemene ontstaansgeschiedenis	25
7.2	Lokale bodemopbouw	25
8	Enkele kuilen uit het laat-neolithicum B	29
9	Een grafveld uit de midden-ijzertijd	31
9.1	Catalogus van de graven	33
9.2	Aardewerk <i>P.W. van den Broeke</i>	70
9.3	Het fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten <i>E. Smits</i>	76
10	Analyse van het midden-ijzertijdgrafveld	85
10.1	Het grafveld	85
10.2	Graftypen	86
10.3	Demografie	88
10.4	Grafritueel	88
10.5	Het grafveld geplaatst in bredere context	91
10.6	Krijgersgraven versus vrouwen- en kindergraven?	93
10.7	Datering	95

11	Bewoningssporen uit de prehistorie	97
11.1	Sporen en structuren	97
11.2	Aardewerk <i>A.A.W.J. Daniël</i>	98
12	Gedraaid aardewerk uit de Romeinse tijd <i>J.A. den Braven & J.R.A.M. Thijssen</i>	103
13	De middeleeuwen, nieuwe en nieuwste tijd	105
13.1	Sporen en structuren	105
13.2	Aardewerk uit de middeleeuwen en nieuwe tijd <i>J.A. den Braven & J.R.A.M. Thijssen</i>	110
13.3	Overige vondsten	117
14	Munten <i>R.W. Reijnen</i>	119
15	Synthese en conclusies	121
	Lijst van afgebeelde vondsten	129
	Concordantielijst van de graven uit verschillende publicaties	130
	Literatuur	131
	Illustratieverantwoording	138

1 INLEIDING

Het besluit van de gemeente Wijchen om de op dat moment in gebruik zijnde terreinen van het sportcomplex te Woezik-noord op een andere manier in te delen en te ontwikkelen, en het feit dat ook het omringende gebied op de rol stond om ontwikkeld te gaan worden – hier zouden nieuwe woonwijken gebouwd worden – zouden de aanblik van het gebied drastisch veranderen. De voorgenomen plannen hebben aanleiding gevormd om op verschillende terreinen archeologisch onderzoek uit te voeren. Immers, uit eerder onderzoek op het terrein waar de noodlokalen van de Paschalishof zijn gebouwd en uit verschillende vondstmeldingen uit de omgeving blijkt de hoge archeologische waarde van het gebied (hoofdstuk 2).

In eerste instantie zou het hele gebied (fig. 1.1) als één groot projectgebied behandeld worden. Deze plannen zijn echter veranderd en het gebied is opgedeeld in kleinere projectgebieden. Het terrein aan de Donkerstraat, ten noordwesten van het sportcomplex, was tot op dat moment in gebruik als groenzone maar hier zouden nieuwe woningen gerealiseerd worden. De terreinen aan de Paschalishof ten noordoosten van het sportcomplex zijn door de gemeente verkocht aan Jansen Bouwontwikkeling, die hier een nieuwe woonwijk zou bouwen. Het derde projectgebied omvat alle terreinen van het sportcomplex, zowel de bestaande gebouwen als de sportvelden. De bestaande bebouwing zou gesloopt en vervangen worden door nieuwe gebouwen, bestaande uit een kantine en sporthallen. De sportvelden zouden grotendeels intact blijven maar door de plannen om ten zuidoosten van het sportcomplex nieuwe kunstgrasvelden aan te leggen zou het huidige reliëf op de schop gaan.

Figuur. 1.1. De locatie van het onderzoeksterrein aan de Suikerbergseweg.

RM

Het archeologisch onderzoek in de verschillende projectgebieden is gefaseerd uitgevoerd, afhankelijk van de plannen om de terreinen te gaan ontwikkelen. Omdat de plannen voor het sportcomplex de meest ingrijpende waren en er al uit vooronderzoek bekend was dat er bijzonder veel archeologische sporen en vondsten op het terrein te verwachten waren, is besloten om grote delen van dit plangebied op te graven (fig. 5.1).¹ Deze opgraving (Su2) heeft plaatsgevonden in de eerste helft van 2007 en heeft voor velerlei uitdagingen gezorgd. Na de opgraving is gebleken dat er op het terrein nog meer grondverstorende activiteiten waren gepland, waardoor bijkomend onderzoek nodig was (Su3 en Su4).² Deze heeft niet in elke fase vorm gekregen als opgraving. Soms moest noodgedwongen volstaan worden met waarnemingen tijdens de werkzaamheden. Deze kleinschalige opgravingen en waarnemingen zijn uitgevoerd in de periode van 21 april tot 4 mei 2009. De opgravingen zijn uitgevoerd op kleine beschikbare stukken van het terrein tussen de bebouwing in, tijdens de waarnemingen is meegekeken tijdens het uitgraven van de nieuwe rioolsleuven en sleuven voor de nieuwe kabels en leidingen van Nuon (fig. 5.1).

De werkzaamheden op het te ontwikkelen terrein aan de Donkerstraat zijn archeologisch waargenomen. Hierbij zijn de bouwputten tussen Donkerstraat 20 en Saltshof

¹ R.W. Reijnen, 2007: *Programma van Eisen, Gemeente Wijchen – Sportpark Woezik/Wijchen-Noord*, Nijmegen.

² De archeologische werkzaamheden zijn samengevat onder projectcodes Su3 en Su4. Voor de kleinschalige opgravingen is het PvE van het project Su2 (zie voetnoot 1) geldig.

Figuur 1.2. Zicht op het sportpark Woezik-Noord.

RR

3002 geïnspecteerd op archeologische sporen en vondsten.³ Deze waarnemingen zijn uitgevoerd op 14–16 en 26 mei 2008. Op het terrein aan de Paschalishof is het onderzoek in twee fasen uitgevoerd. De eerste fase is door Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen gedaan⁴, de tweede fase door De Steekproef.⁵

1.1 Administratieve gegevens van Su2

Provincie:	Gelderland	
Gemeente:	Wijchen	
Plaats:	Wijchen	
Toponiem:	Sportpark Woezik-Noord	
Kadastrale gegevens:	WCN00 L 2796	
Kaartblad:	39H	
Coördinaten:	178.420/425.800	
Projectverantwoordelijke:	R.W. Reijnen	
Bevoegd gezag:	gemeente Wijchen, contactpersoon M.G.C.M. Dalderup	
Opdrachtgever:	gemeente Wijchen, contactpersoon L. Daemen	
Archis2-onderzoeks- meldingsnummer:	33452	
Archis2-onderzoeksnummer:	24946	
Archis2-vondstmeldingsnummer:	415703	
Projectcode:	Su2	
Complex en ABR-codering:	nederzetting (NX) en grafveld (GC)	
Periode(n):	midden-bronstijd (BRONSM), midden- ijzertijd (IJZM), vroege middeleeuwen (VME), volle middeleeuwen (LMEA), late middel- eeuwen (LMEB) en nieuwe tijd (NT)	
Geomorfologische context:	rivierduin	3 Kuppens & Wildenberg 2009.
Hoogte maaiveld:	ca. 8,60m +NAP	
Maximale diepte onderzoek:	ca. 6,80m +NAP	4 Wildenberg 2009.
Uitvoering van het veldwerk:	24 januari – 19 juni 2007	5 Tulp 2011.

Uitvoering van het veldwerk: M. Brons, A. Daniël (archeoloog), K. van Heijst, R. Jalink, B. Kokke, A. Koopman, R. Loeffen, M. Spinder
Beheer en plaats documentatie: Archeologisch Depot Gemeente Wijchen

1.2 Administratieve gegevens van Su3/Sua3

Provincie: Gelderland
Gemeente: Wijchen
Plaats: Wijchen
Toponiem: Sportpark Wozik-Noord
Kadastrale gegevens: WCN00 L 2796
Kaartblad: 39H
Coördinaten: 178.420/425.800
Projectverantwoordelijke: R.W. Reijnen
Bevoegd gezag: gemeente Wijchen, contactpersoon M.G.C.M. Dalderup
Opdrachtgever: gemeente Wijchen, contactpersoon L. Daemen
Archis2-onderzoeks-
meldingsnummer: 33452
Archis2-onderzoeksnummer: 24946
Archis2-vondstmeldingsnummer: 415704
Projectcode: Su3
Complex en ABR-codering: nederzetting (NX) en grafveld (GC)
Periode(n): midden-bronstijd (BRONSM), midden-
ijzertijd (IJZM), vroege middeleeuwen (VME),
volle middeleeuwen (LMEA), late middel-
eeuwen (LMEB) en nieuwe tijd (NT)
Geomorfologische context: rivierduin
Hoogte maaiveld: ca. 8,60m +NAP
Maximale diepte onderzoek: ca. 6,30m +NAP
Uitvoering van het veldwerk: 21 april – 4 mei 2009
Uitvoering van het veldwerk: M. Diepeveen, W. Kuppens, A. Koopman, R.
Reijnen (archeoloog), J. Wildenberg
Beheer en plaats documentatie: Archeologisch Depot Gemeente Wijchen

1.4 Administratieve gegevens van Su4

Provincie: Gelderland
Gemeente: Wijchen
Plaats: Wijchen
Toponiem: Sportpark Wozik-Noord
Kadastrale gegevens: WCN00 L 2796
Kaartblad: 39H
Coördinaten: 178.420/425.800
Projectverantwoordelijke: R.W. Reijnen
Bevoegd gezag: gemeente Wijchen, contactpersoon M.G.C.M. Dalderup
Opdrachtgever: gemeente Wijchen, contactpersoon L. Daemen
Archis2-onderzoeks-
meldingsnummer: 33452
Archis2-onderzoeksnummer: 24946
Archis2-vondstmeldingsnummer: 415705
Projectcode: Su4
Complex en ABR-codering: nederzetting (NX) en grafveld (GC)
Periode(n): midden-bronstijd (BRONSM), midden-
ijzertijd (IJZM), vroege middeleeuwen (VME),
volle middeleeuwen (LMEA), late middel-
eeuwen (LMEB) en nieuwe tijd (NT)
Geomorfologische context: rivierduin

Hoogte maaiveld: ca. 8,60m +NAP
Maximale diepte onderzoek: ca. 6,30m +NAP
Uitvoering van het veldwerk: 21 april – 4 mei 2009
Uitvoering van het veldwerk: W. Kuppens, R. Reijnen (archeoloog)
Beheer en plaats documentatie: Archeologisch Depot Gemeente Wijchen

2 HISTORISCHE ACHTERGROND EN VOORONDERZOEK

Het onderzoeksterrein ligt midden in het Sportpark Woezik en wordt gedeeltelijk in beslag genomen door accommodaties als kantine, kleedlokalen en een sportschool. Verder bestaat het uit een parkeerplaats aan de zuid- en oostkant en een grasveld aan de noordkant. In het verleden heeft het terrein gediend als bouwland. Thans valt het gebied onder het dorp Woezik (gemeente Wijchen) maar tot in de 19^e eeuw werd het tot het historische kerkdorp Passerot gerekend.

In de directe omgeving van het plangebied is een aantal vindplaatsen uit verschillende perioden bekend. Net ten westen en zuidwesten van het plangebied zijn bij graafwerkzaamheden bewoningssporen uit de bronstijd tot de late middeleeuwen aangetroffen, alsook begravingen uit de ijzertijd.¹ Opmerkelijk is de aanwezigheid van vuursteenafslagen, dakpanfragmenten uit de Romeinse tijd en resten van lemen vloeren uit de vroege middeleeuwen. Iets ten noordoosten van het onderzoeksgebied zijn ook bewoningssporen uit het neolithicum gevonden.² Wat verder naar het oosten zijn naast een kuil uit de 15^e eeuw ook vondsten gedaan uit de midden-bronstijd en de vroege ijzertijd. Ten noordwesten, vlak bij de Woeziksestraat zijn resten van een versterkte boerderij uit de 16^e eeuw aangetroffen.³

In maart 2003 is door RAAP een booronderzoek in het plangebied uitgevoerd.⁴ De natuurlijke ondergrond bleek vrijwel ongestoord te zijn en een met bovenvermelde vindplaatsen vergelijkbare bodemopbouw te kennen, waardoor het terrein een hoge archeologische verwachting is toegekend. Twee boringen hebben aardewerkfragmenten uit de ijzertijd/Romeinse tijd en de late middeleeuwen opgeleverd. Op grond van deze vondsten en de onverstoorde ondergrond is door RAAP geconcludeerd dat zich in de bodem waarschijnlijk archeologische sporen bevinden, die mogelijk uit meerdere perioden stammen. Deze situeren zich direct onder de bouwvoor. Er moet niet alleen rekening gehouden worden met nederzettingssporen maar ook met begravingen en akkerarealen.⁵

De belangrijkste bron van informatie voor wat op in dit plangebied te verwachten is, zijn de resultaten van het onderzoek op een nabijgelegen deel van het sportpark, dat eertijds als parkeergarage in gebruik was. Drie naast elkaar gelegen werkputten hebben zowel aanwijzingen opgeleverd voor het al vermelde crematiegrafveld, maar ook voor bewoning uit de midden-bronstijd en de late middeleeuwen.⁶ Tijdens de laatstgenoemde periode heeft men op het terrein zelfs aan metaalproductie gedaan.

1 Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen heeft hier een grafveld aangetroffen en onderzocht. Op het ogenblik van schrijven is dit nog niet gepubliceerd.

2 Heunks 2002, kaartbijlage 2, catalogusnummer 161.

3 Tuijn 2002; Heunks 2002.

4 Flokstra & Heunks 2003.

5 Flokstra & Heunks 2003, 9.

6 Heirbaut 2009.

|

3 DOEL VAN HET ONDERZOEK

De plannen voor de herinrichting en een verdere ontwikkeling van het huidige Sportpark Woezik in Wijchen-noord betekent dat de in de grond aanwezige archeologische waarden vernield zullen worden. Midden op het sportterrein zullen de bestaande gebouwen vervangen worden door nieuwe sportaccommodaties (uitgezonderd de zuidoostelijke hoek van het terrein). Ook delen van het terrein die tot nu toe niet bebouwd waren, zullen hiervoor gebruikt worden.

Het doel van het archeologisch onderzoek is het opgraven en vastleggen van alle archeologische sporen en vondsten, die tengevolge van de geplande graaf- en bouwwerkzaamheden zullen verdwijnen. Tegelijkertijd zal het informatie opleveren voor wat er hier in de onmiddellijke omgeving verwacht kan worden, hetgeen van belang kan zijn bij eventuele toekomstige ingrijpende graafwerkzaamheden, zoals ten behoeve van het vernieuwen van de overige gebouwen en woonhuizen direct ten zuidoosten en oosten van het terrein.

Figuur 3.1. Het slopen van de oude kantine.

RR

|

4 ONDERZOEKSVRAGEN

Aangezien Wijchen over een zeer omvangrijk en goed bewaard archeologisch bodemarchief beschikt, is het van belang bij elk onderzoek duidelijke onderzoeksvragen te formuleren die de aard en betekenis van een vindplaats beter doen begrijpen. Uit voorafgaande archeologische onderzoeken in de omgeving van het plangebied blijkt dat de verwachtingen voor dit terrein hoog zijn. Niet alleen kunnen tijdelijke en/of (semi)-permanente nederzettingsterreinen uit de prehistorie verwacht worden, maar er moet ook rekening gehouden worden met de aanwezigheid van een crematiegrafveld uit de midden-ijzertijd – zoals ook al tijdens het onderzoek op het aangrenzende terrein (opgravingscode Su1) is aangetoond.¹ Bewoningssporen uit de Romeinse tijd zijn tijdens laatstgenoemd onderzoek niet aangetoond maar dit hoeft niet perse in te houden dat dit niet te verwachten is op het in dit rapport onderhavige terrein. Wel met enige zekerheid te verwachten zijn nederzettingssporen uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd.

Voor het onderzoek zijn in het Plan van Eisen² de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- Waaruit bestaan de archeologische resten precies?
- Wat is de gaafheid of conservering van de sporen en vondsten, inclusief organisch materiaal?
- Wat is in de verschillende perioden de aard en functie (complextypen) van de vindplaats en wat is de datering daarvan?
- wat is de landschappelijke setting van de hier aanwezige sporen?
- Is er stratigrafie waaraan de verschillende fasen van bewoning c.q. andere menselijke (of eventueel dierlijke) activiteiten aan te koppelen zijn?
- Wat is de bodemopbouw van het hele terrein?
- Valt uit de organische en andere resten op te maken waarvan de gebruikers of bewoners in de verschillende perioden zich voorzien hadden of waarvoor het terrein gebruikt is?

Meer specifiek ten aanzien van de prehistorie zijn volgende vragen relevant:

- Is er sprake van meer langdurige bewoning in verschillende perioden of gaat het om kortstondig gebruikte nederzettingen of kampementen (tijdelijke verblijfplaats)?
- Is hier sprake van lokale bewerking van vuursteen en wanneer?

Meer specifiek ten aanzien van de middeleeuwen en nieuwe tijd zijn deze vragen relevant:

- Wat is de omvang van de nederzetting?
- Vormt die één geheel met wat er tot nu toe op de locatie van de noodschool is opgegraven? Of gaat het om losse op zich staande boerderijen/woonplaatsen/huisplaatsen?
- Gaat het hier om een éénfasige nederzetting of om bewoning over langere tijd?
- Heeft er herbouw van gebouwen op dezelfde locatie plaatsgevonden of zijn elkaar opvolgende plattegronden op andere locaties gebouwd?
- Tot welke middeleeuwse huizenbouwtraditie behoren de huisplattegronden?
- Is er uit de plattegronden een indeling van de huizen te halen?
- Tot welke aardewerkregio kan de vindplaats gerekend worden?
- Uit welk gebied werd vooral aardewerk geïmporteerd?
- Valt er uit het botmateriaal een veestapel te reconstrueren en mede daaruit af te leiden wat de aard van de nederzetting(en) is/zijn? Is de nederzetting voornamelijk op landbouw, veeteelt of iets anders gericht? Zijn daarover misschien gegevens te halen uit het organische materiaal?
- Is er aan de hand van het vondstmateriaal vast te stellen wanneer de nederzetting begonnen is en waarom?
- Is er enig verband en welke tussen de hier aangetroffen sporen en die uit de (naaste) omgeving?

¹ Heirbaut 2009.

² Zie voetnoot 1. De vraagstellingen zijn hieruit overgenomen.

Ten aanzien van de graven kunnen onder meer de volgende vragen gesteld worden:

- Wat is de omvang van het grafveld?
- Wat is de precieze datering van het grafveld en is er misschien sprake van verschillende fasen?
- Wat voor graftypen kunnen worden onderscheiden?
- Welke uitspraken kunnen er gedaan worden over leeftijd en sekse van de begravenen aan de hand van grafgiften?
- Is er enig verband met de graven die ten oosten hiervan gevonden zijn?

5 METHODEN

De methodiek die tijdens het veldwerk is gehanteerd, verschilt per onderzoeksfase en is voor een groot deel opgelegd door veranderende bestektekeningen en/of door het niet (op tijd) doorgeven van de benodigde informatie om op een adequate manier het archeologisch onderzoek uit te kunnen voeren. Dit is er debet aan dat delen van het terrein goed onderzocht zijn terwijl andere delen slechts onvolledig of op een chaotische manier bekeken zijn. Nog andere delen van het terrein zijn zonder dat er eerst archeologisch onderzoek uitgevoerd kon worden, verstoord.

Hieronder wordt de opgravings- of onderzoeksmethode per onderzoeksfase toegelicht. Hieruit blijkt duidelijk hoe de steeds wijzigende opdrachten en soms moeilijke omstandigheden waarin het werk gedaan moest worden, een negatieve invloed heeft gehad op het archeologisch archief.

5.1 Eerste fase: de opgraving (Su2)

Puttenplan

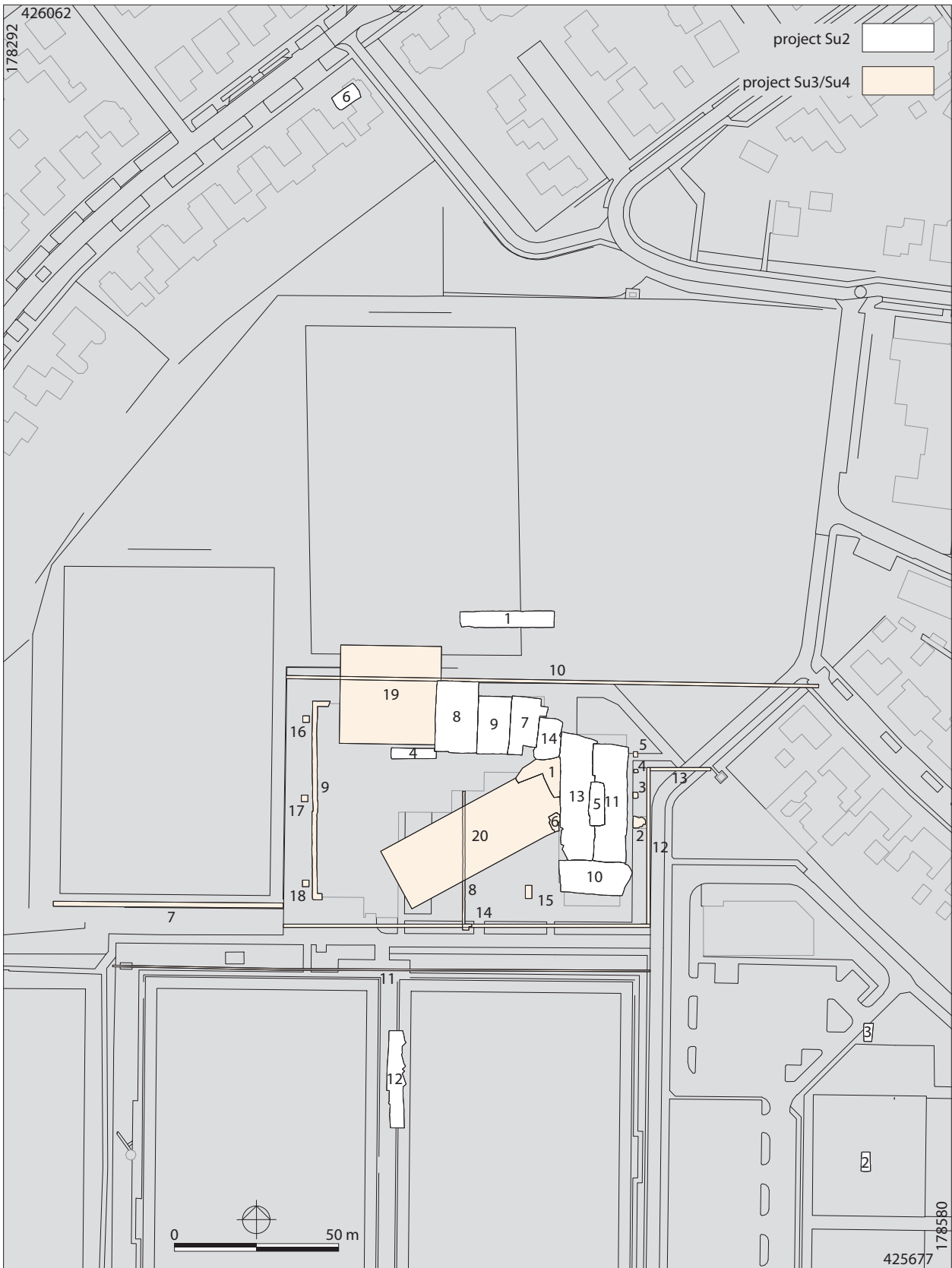
Werkput Su2.1 is opvallend ver naar het noorden uitgezet en aangelegd in vergelijking met de overige werkputten die allemaal geconcentreerd zijn in het gebied waar de nieuwe te realiseren gebouwen zijn gepland. Deze werkput is als proefsleuf met als doel het evalueren van dit deel van het terrein, te boek gegaan.

De werkputten Su2.2 en Su2.3 zijn gegraven op aanzienlijke afstand ten oosten van de geplande bebouwing. Hetzelfde geldt voor werkputten Su2.4 en Su2.12. Deze vier werkputten zijn aangelegd als proefsleuf om vast te stellen in hoeverre de nederzetting die tijdens de opgraving Su1 – ter plaatse van de noodlokalen van de Paschalisschool – is aangetroffen, doorloopt en om na te gaan hoe diep de sporen zich ten opzichte van het huidige maaiveld bevinden. De reden om deze werkputten uit te graven is enerzijds ingegeven door het feit dat hier kunstgrasvelden zouden worden aangelegd, die lager zouden komen te liggen dan het huidige maaiveld (werkputten Su2.2–3 en Su2.12) en anderzijds door de wens te weten in hoeverre de sporendichtheid zich in westelijke richting verder uitstrekt. Werkput Su2.5 is aangelegd op de parkeerplaats als proefsleuf om dit deel van het terrein te kunnen waarderen. Werkput Su2.6 tenslotte is een kleine proefsleuf ter hoogte van de Donkerstraat, gegraven ter waardering van dit deel van het terrein aangezien er plannen gemaakt waren om hier nieuwbouw te realiseren.

Uit de proefsleuven is het beeld naar voren gekomen dat ter hoogte van werkputten Su2.1, Su2.4 en Su2.5, daar waar de nieuwe sportgebouwen gerealiseerd zouden worden, nader onderzoek in de vorm van een vlakdekkende opgraving noodzakelijk was. Aan het noorden van het plangebied zou in een ander onderzoek (Don1) aandacht besteed worden. Het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied is door de diepte waarop de sporen zich bevinden en het feit dat de bovengrond nauwelijks verstoord zou worden bij de aanleg van de kunstgrasmatten, veiliggesteld.

In eerste instantie is geopperd het terrein op te hogen waardoor het verstoren van het bodemarchief tot een minimum herleid zou worden. Deze aanbevelingen zijn echter niet in de planvorming meegenomen waardoor vlakdekkend opgraven van de te verstoren delen van het terrein de enige optie was. De U-vormige uitleg van de nieuwe gebouwen van het sportpark heeft als basis gediend voor het uitzetten van de opgravingsputten Su2.7–13. Het vinden van de prehistorische crematiegraven in werkput Su2.1 was aanleiding om ten noorden van de oude kantine de werkputten Su2.7–9 aan te leggen. Ter hoogte van proefsleuf Su2.5 zijn de werkputten Su2.10, Su2.11 en Su2.13 gegraven.

Tijdens het veldwerk is gebleken dat men dieper zou funderen dan op de bestektekeningen was weergegeven. In overleg is aangegeven dat dit voor de archeologische resten negatieve gevolgen zou hebben. Dieper funderen zou betekenen dat men dieper dan het eerste opgravingsvlak zou uitgraven terwijl het archeologisch onderzoek aan strikte beperkingen onderworpen was en er onder geen enkel beding dieper dan dit eerste vlak opgegraven mocht worden. Dit houdt in dat slechts een beperkt aantal sporen onderzocht is, en de grotere en diepere sporen van de middeleeuwse nederzetting

Figuur 5.1. Puttenkaart van de verschillende fasen van het onderzoek aan de Suikerbergseweg.

TW

Figuur 5.2. Het aanleggen van werkput Su2.2.

MB

nauwelijks of niet opgegraven zijn. Deze sporen zijn tijdens de bouwactiviteiten volledig vergraven. Het gaat om verschillende waterputten en kuilen. Hierdoor ontbreekt het ons aan goede informatie, zowel wat betreft daterend materiaal als aanwijzingen voor het gebruik van het terrein, om het verhaal van deze plaats te kunnen vertellen.

Na het afwerken van de laatste opgravingsput is duidelijk geworden dat het stuk tussen werkputten Su2.7 en Su2.13 ook verstoord zou worden. Gezien de aanwezigheid aan weerszijden van zowel de crematiegraven als de middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoning ten oosten ervan, is ook dit stuk nog volledig opgegraven (Su2.14).

Werkwijze

De opgravingsmethode is voor alle werkputten hetzelfde geweest. Alleen voor het bergen van de crematiegraven is een specifieke methodiek gebruikt.

Het aanleggen van de werkputten is machinaal geschied, waarbij de grond in lagen met een graafmachine is verwijderd. Tijdens het uitgraven van de werkputten is de grond afgespeurd naar vondsten, ook met de metaaldetector. Vondsten zijn daar waar mogelijk aan een spoor gekoppeld. Was dit niet mogelijk, dan zijn ze in secties van 5 m lang verzameld en aan een bodemlaag toegekend. Op deze manier is het mogelijk om tijdens de uitwerking vondsten eventueel alsnog aan een spoor toe te kennen dat nog niet zichtbaar was.

Sporen zijn in het vlak geregistreerd. In sommige werkputten zijn alle sporen gecoupeerd en geanalyseerd. Dit wil zeggen dat de doorsnede van de sporen is getekend en gefotografeerd, en dat de vondsten uit verschillende vullingen gescheiden zijn verzameld en op de coupetekening ingetekend. Daar waar de vullingen van een spoor er aanleiding toe hebben gegeven, zijn er monsters genomen voor botanisch onderzoek. In andere werkputten was het niet mogelijk een deel van de sporen grondig te onderzoeken (zie boven). Hierdoor is van deze sporen de opbouw niet bekend en is geen daterend materiaal verzameld. De overige sporen zijn wel op de boven beschreven manier onderzocht.

In werkputten Su2.2 en Su2.3 (proefsleuven) zijn de aangetroffen sporen selectief onderzocht. De sporen bevinden zich op een geringe diepte onder het huidige maaiveld maar met de opdrachtgever is overeengekomen dat tijdens de werkzaamheden niet dieper gegraven zou worden dan een aangegeven diepte waardoor de archeologische resten gevrijwaard zouden blijven van verstoring. Bovendien zou na het afgraven van het bovenste gedeelte van de bodem een pakket grond opgebracht worden. Deze grond zou ter plaatse worden aangebracht door een graafmachine die de grond telkens voor zich uit zou storten, waardoor hij op geen enkel moment op de afgegraven bodem zou rijden. Deze maatregel is zeer doeltreffend bij het beschermen van de onderliggende grondsporen.

Figuur 5.3. Het aanleggen van het vlak werd plaatselijk bemoeilijkt door de vele kabels en leidingen die over het terrein liepen.

BAMN

De crematiegraven zijn op een gelijkaardige manier als de overige sporen onderzocht. Een dwarscoupe over het graf heeft inzicht gegeven in de manier waarop de crematieresten in de grafkuil zijn gedeponneerd. De coupe is getekend en gefotografeerd. De inhoud van de grafkuil, door het plaatsen van de dwarscoupe verdeeld in twee segmenten, is volledig verzameld zodat deze gezeefd kon worden. De vondsten die in de grafkuil zijn aangetroffen zijn op tekening weergegeven. In enkele gevallen betreft het metalen voorwerpen. Deze zijn *in situ* gefotografeerd.

Van de werkputten zijn telkens de putwanden gedocumenteerd, waarbij de bodemopbouw over de volledige lengte en breedte van de werkput in beeld is gebracht. Dit heeft geresulteerd in een goed inzicht in de bodemopbouw en hoe die in de loop der tijden is beïnvloed door antropogene handelingen (hoofdstuk 7). Op basis van deze putprofielen is tijdens de uitwerking een reconstructie gemaakt van het oorspronkelijke reliëf (fig. 7.1).

5.2 Tweede fase: opgravingen en waarnemingen (Su3–Su4)

Na het afsluiten van de opgraving Su2 ter plekke van de geplande nieuwbouw is duidelijk geworden dat deze niet de laatste ingreep op het terrein zou zijn. In wat volgt wordt een beschrijving gegeven van de verschillende bodemversturende activiteiten die binnen het plangebied zijn uitgevoerd en hoe deze archeologisch zo goed mogelijk zijn opgevolgd en/of begeleid. Dat dit niet altijd op een goede manier gedaan kon worden, is het gevolg van het niet of nauwelijks op de hoogte stellen van gewijzigde plannen door de opdrachtgever/aannemer.

Omwillen van de gang van zaken zijn voor het gemak in het veld twee projectcodes uitgedeeld aan hetzelfde project: Su3 en Sua3. Binnen elke projectcode zijn werkputten vanaf 1 genummerd. Een derde projectcode binnen deze fase is Su4, ook met een aparte nummering. In de uitwerking zijn de werkputten en sleuven waarin opgravingen en waarnemingen zijn verricht opnieuw genummerd en onder de vlag van het project Su3 weergegeven (tabel 5.1). In de tekst wordt gerefereerd naar deze nieuwe werkputnummers.

Figuur 5.4. a De sporen worden ingemeten en opgetekend. b–c Een waterput wordt gecoupeerd en de houten constructie wordt vrijgelegd.

BAMN

nieuw werkputnr.	project.werkput	opgraving/ waarneming	locatie
Su3.1	Su3.1	opgraving	funderingsputten poeren NO-hoek oude kantine
Su3.2	Su3.3	opgraving	funderingsput trap oostkant kantine
Su3.3	Su3.4	opgraving	funderingsput poer oostkant kantine
Su3.4	Su3.5	opgraving	funderingsput poer oostkant kantine
Su3.5	Su3.6	opgraving	funderingsput poer oostkant kantine
Su3.6	Su3.7	opgraving	funderingsput poer westkant kantine, ZO-hoek oude kantine
Su3.7	Su3.8	waarneming	drainagesleuven voor sportvelden
Su3.8	Su3.9	waarneming	sleuf (Nuon) centraal op terrein
Su3.9	Su3.10	waarneming	funderingsleuf westkant gebouwencomplex
Su3.10	Sua3.1	waarneming	rioolsleuf ten noorden van sportcomplex
Su3.11	Sua3.2	waarneming	sleuf ten zuiden van sportcomplex, langs sportvelden
Su3.12	Su4.1	waarneming	N–Z-sleuf kabels en leidingen ten oosten van sport-complex
Su3.13	Su4.2	waarneming	O–W-sleuf kabels en leidingen ten oosten van sport-complex
Su3.14	Su4.3	waarneming	O–W-sleuf kabels en leidingen ten zuiden van sport-complex
Su3.15	–	waarneming	kijkgat waterreservoir centraal op terrein
Su3.16–18	–	waarneming	proefputjes ten westen van funderingsleuf Su3.10

Tabel 5.1. Concordantielijst van de oude werkputten per projectcode en de nieuwe nummering van de werkputten. Bovendien is aangegeven waar deze werkputten zich op het terrein bevonden.

De eerder besproken U-vormige plattegrond van het sportcomplex is na het afsluiten van de opgraving Su2 nog veranderd. Zo heeft de nieuwe bestektekening uitgewezen dat extra poeren geplaatst zouden worden om het gebouw op een adequate manier te ondersteunen. Een deel van deze poeren was gepland op plaatsen waarvan we op

Figuur 5.5. Op verschillende plaatsen op het terrein zijn sleuven voor het aanleggen van kabels en leidingen archeologisch begeleid.

BAMN/RR

basis van het hiervoor beschreven onderzoek wisten dat er onder andere diepe kuilen te verwachten waren (fig. 5.5a–b).

Tussen de hoek van de werkputten Su2.13 en Su2.14 en de noordoostelijke hoek van het oude kantinegebouw is een werkput aangelegd (Su3.1). Deze werkput is opgegraven volgens de methode zoals die ook gehanteerd is tijdens de opgraving Su2. Hierbij is voornamelijk getracht inzicht te krijgen in de bodemopbouw door meerdere opgravingsvlakken aan te leggen. Ook tussen de zuidoostelijke hoek van de kantine en de opgravingsput Su2.13 is nog een kleine werkput aangelegd (Su3.6). Aan de oostkant van het complex zijn vier kleine werkputten (Su3.2–5) gegraven om de verwachte sporen op te graven aangezien funderen op deze sporen gevaar zou kunnen opleveren voor de stabiliteit van het gebouw. De sporen zijn gecoupeerd en getekend. Vondsten zijn zo mogelijk per vulling verzameld.

Ten behoeve van de aanleg van nieuwe riolering en kabels zijn over grote afstanden op het terrein van het sportpark zowel ondiepe, smalle sleuven gegraven als diepe, bredere sleuven. Deze werken zijn niet van tevoren gemeld, waardoor zij niet tijdens het archeologische onderzoek meegenomen konden worden in de opgraving. Noodgedwongen was de enige mogelijkheid om bijkomende archeologische informatie in te winnen, waarnemingen te verrichten in de uitgegraven sleuven.

De sleuven zijn door een minigraver aangelegd, waarbij voor zover mogelijk vondsten zijn verzameld. De grond die uit de sleuven op de stort belandde, is met een metaaldetector afgespeurd. Sporen zijn opgetekend en van de meest relevante sporen zijn foto's gemaakt.

Een eerste waarneming is gedaan in de bijna 131 m lange rioolsleuf die vanaf het kruispunt van de Suikerbergseweg met de Heuvelstraat in westelijke richting loopt, over het schoolplein van de Paschalisschool en over een strook grond die gelegen is tussen de nieuwgebouwde sporthal en de voetbalvelden van SC Woezik (werkput Su3.10, fig. 5.5c). De rioolsleuf is aangelegd tot ca. 1 m onder het huidige maaiveld en is maximaal 1 m breed. Een tweede waarneming is gedaan in een zeer lange sleuf die tijdens het veldwerk onder drie werkputnummers is gedocumenteerd. Het eerste stuk begint ten oosten van de Suikerbergseweg en loopt over een traject van ca. 23 m in westelijke richting (werkput Su3.13). Haaks hierop vervolgt de sleuf zijn traject in zuidelijke richting over een afstand van ca. 45 m (werkput Su3.12). Vervolgens maakt de sleuf weer een rechte hoek in westelijke richting. Dit deel van de sleuf is het langst en overspant een afstand van ca. 110 m (werkput Su3.14, fig. 5.5d). Om het westelijke gebouw van het sportcomplex extra te ondersteunen is een bijkomende funderings-sleuf uitgegraven (Su3.9) waarin waarnemingen zijn gedaan, waarbij het vlak en de profielen zijn gedocumenteerd. Ook in een smalle sleuf ten zuiden van het sportcomplex, op korte afstand van de hekwerken van de sportvelden (Su3.11), en ten zuiden van sportveld 5 – westelijk van het sportcomplex – in een infiltratiesleuf (Su3.7) zijn archeologische waarnemingen gedaan. In deze werkputten zijn de profielen opgetekend en zijn (mogelijke) sporen beschreven. Ten westen van werkput Su3.9 zijn nog drie kleine proefputjes gegraven maar deze hebben geen informatie opgeleverd (Su3.16–18). Ten behoeve van nieuwe kabels die door Nuon gelegd zouden worden, is een smalle sleuf centraal op het terrein uitgegraven (Su3.8). Ook hier zijn alleen waarnemingen tijdens het uitgraven verricht kunnen worden (fig. 5.5e). Tenslotte is nog een bouwput uitgegraven voor het aanleggen van een waterreservoir voor een fontein (Su3.15, fig. 5.5f). Tijdens het vlaksgewijs verdiepen is de mogelijkheid geboden om mee te kijken maar dit heeft noch sporen noch vondsten opgeleverd.

Naast bovenbeschreven opgravingen en waarnemingen is de sloop van de oude kantine en sporthal archeologisch begeleid. Op basis van de resultaten van de opgraving is aangegeven dat het gebied rond de gesloopte kantine niet verstoord mocht worden. Het slopen is tot ongeveer 0,5 m onder het huidige maaiveld gebeurd.

|

6 VERANTWOORDING VOOR DE UITWERKING

Het onderzoek op het terrein van het Sportpark Woezik heeft indrukwekkende resultaten opgeleverd. Er zijn talrijke crematiegraven uit de midden-ijzertijd aangetroffen, en de tijdens het onderzoek op de naburige parkeerplaats van het sportcomplex (Su1) aangetroffen nederzetting uit de late middeleeuwen blijkt hier door te lopen.

Zoals in een eerder hoofdstuk opgemerkt, zijn niet alle sporen even goed onderzocht kunnen worden. Dit betreft met name de sporen uit de middeleeuwen en recentere perioden. Tijdens de uitwerking is er daarom voor gekozen om de nadruk niet op een analyse van alle resultaten te leggen maar om te kiezen voor een selectie. Vanwege de uitzonderlijke bewaringstoestand en de wetenschappelijke waarde van het ensemble zijn de crematiegraven zeer gedetailleerd uitgewerkt. Dit houdt in dat niet alleen de sporen en de bijgiften zijn geanalyseerd, maar ook de crematiestenen. Omdat in een aantal graven uitzonderlijke bijgaven zijn aangetroffen is ook geprobeerd om de sekse van de overledene te bepalen en te kijken of bepaalde voorwerpen aan mannen dan wel vrouwen zijn meegegeven.

Naast het grafveld blijkt er op het terrein ook nog sprake te zijn van prehistorische bewoning. De sporen die bij deze bewoningsfase(n) horen zijn beschreven en het aardewerk en overige vondsten zijn geanalyseerd.

Voor wat betreft de jongere perioden is voornamelijk gekeken naar structuren zoals (huis)plattegronden, hutkommen, wegen en waterputten. Deze structuren zijn beschreven en de vondsten zijn geanalyseerd. De overige sporen zijn weergegeven op de Allesporenkaart (ASK) maar zijn niet verder meegenomen in beschrijvingen en analyses. Vondsten uit deze perioden zijn niet of nauwelijks bestudeerd, op uitzondering van het vroeg-, vol- en laatmiddeleeuws aardewerk en aardewerk uit de nieuwe tijd bekeken. Op dit moment zijn verschillende projecten binnen Wijchen uitgewerkt, waarbij telkens aandacht is gegaan naar de determinatie van dit aardewerk. De reden hiervoor is dat op dit ogenblik nog maar weinig bekend is over de structuur van het vol- en laatmiddeleeuwse landschap. Algemeen is er een duidelijke neergang zichtbaar in de aantallen aardewerk tegen het einde van de 14^e eeuw. Een mogelijke verklaring is dat dit veroorzaakt wordt door een verandering in nederzettingssystemen. De bewoning die tot dan toe voornamelijk in de kern van Wijchen gezocht kan worden, verschuift naar buurtschappen als Woezik en De Pas. Een andere verklaring houdt rekening met een verplaatsing of neergang in de bewoning rond deze tijd die veroorzaakt wordt door vele oorlogshandelingen in het Land van Maas en Waal. In ieder geval geldt dat voor dit gebied nog maar weinig geweten is over het nederzettingssysteem in de late middeleeuwen.¹ Door het aardewerk op zijn minst te determineren wordt de mogelijkheid geboden om dit complex in later onderzoek mee te kunnen nemen.

In onderstaande tabel (tabel 6.1) worden de aangetroffen sporen opgedeeld naar periode en daarbinnen naar complextypen: nederzetting, grafveld of beakking. Verder wordt aangegeven hoeveel sporen er uit een bepaalde periode/complex zijn aangetroffen. Tenslotte wordt aangegeven in welke mate de sporen uitgewerkt zijn (intensief, uitgebreid, basis, oppervlakkig of niet). Dit hangt samen met bovenbeschreven problematiek, maar

periode	complextypen	mate van uitwerking
prehistorie	nederzetting	uitgebreid
midden-ijzertijd	grafveld	intensief
Romeins	beakking	nvt
vroege middeleeuwen	beakking?	selectie
volle middeleeuwen	nederzetting	selectie
late middeleeuwen	nederzetting	selectie
nieuwe tijd	nederzetting	oppervlakkig
nieuwste tijd	nederzetting	niet

¹ Voor een meer uitgebreide beschrijving van de problematiek, zie Thijssen 2010c, 133–134.

Tabel 6.1. Overzicht van de sporen, ingedeeld naar periode en complextypen. Aangegeven is in welke mate de sporen in het rapport uitgewerkt zijn.

ook met onderzoeksvraagstellingen die op dit moment relevant zijn in de archeologische wetenschap.

In een tweede tabel (tabel 6.2) wordt uitgedrukt in welke mate het vondstmateriaal is geanalyseerd. Hierbij is ook weer rekening gehouden met de hierboven beschreven problematiek. Het materiaal is uitgesplitst naar categorie en vervolgens naar periode. Ook zijn de aantallen – indien mogelijk – uitgedrukt. Als de juiste aantallen niet bekend zijn, is geschat om hoeveel vondsten het gaat. Hierbij is niet geprobeerd een aantal op de vondstcategorie te plakken maar is weergegeven door middel van symbolen of het gaat om weinig (\pm), veel (+) of zeer veel (++) vondsten. Tenslotte is op een aan tabel 6.1 gelijkaardige manier weergegeven in welke mate de vondsten zijn uitgewerkt.

vondstcategorie	periode	n	mate van uitwerking
handgevormd aardewerk	prehistorie - grafveld	580	intensief
handgevormd aardewerk	prehistorie - nederzetting	1646	intensief
gedraaid aardewerk	Romeins	18	basis
gedraaid aardewerk	vroege en volle middeleeuwen	807	basis
gedraaid aardewerk	late middeleeuwen – nieuwe tijd	975	basis
keramische voorwerpen	prehistorie	1	niet
metalen voorwerpen	prehistorie	17	intensief
metalen voorwerpen	Romeins – nieuwste tijd	105	selectie
munten	Romeins – nieuwste tijd	6	basis
verbrand bot menselijk	prehistorie	ca. 3 kg	intensief
verbrand bot dierlijk	onbepaald	67 g	niet
natuursteen	varia	++	niet

Tabel 6.2 Overzicht van de vondsten. Aangegeven is in welke mate de vondsten uitgewerkt zijn, en om hoeveel vondsten het gaat. Indien het aantal onbekend is, is de geschatte hoeveelheid aangegeven (\pm = weinig, + = veel, ++ = heel veel).

7 BODEMOPBOUW

7.1 Algemene ontstaansgeschiedenis

Wijchen is gelegen in het Land van Maas en Waal. Het oostelijke deel van dit gebied is gevormd door de rivieren Rijn en Maas. Tijdens de voorlaatste ijstijd (Saalien: 240.000–130.000 BP), toen de ijskap in Nederland zijn maximale uitbreiding kende, is de stuwwal tussen Nijmegen en Kleve gevormd. De druk van het landijs heeft er voor gezorgd dat de onderliggende rivierafzettingen van de voorlopers van de Maas en Rijn omhoog gedrukt werden, waardoor een hoge stuwwal is ontstaan. Hierdoor moesten de Rijn en de Maas hun loop verleggen, waardoor terrasvormige afzettingen van grof zand en grind gevormd werden (Formatie van Kreftenheye).

Gedurende de laatste ijstijd (Weichselien: 120.000–10.000 BP) vormden beide rivieren een vlechtend rivierensysteem. Op het einde van deze ijstijd, tijdens het koude Jonge Dryas interstadiaal, vielen de rivierbeddingen droog. Sterke winden hadden de vrije hand en verstoven veel zand uit deze beddingen, wat vervolgens op de oevers werd afgezet.¹ Hierdoor ontstonden rivierduinen die parallel aan de Maas lopen.

Bij de aanvang van het Holoceen (10.000 BP–heden) kreeg de Maas opnieuw een meanderend verloop en werd het klimaat beter. Toch is er nog sprake van een afwisseling van koudere en warmere perioden. In de riviervlakte sneden diepe geulen zich in. Tijdens overstromingen werd een dunne kleilaag over het hele gebied afgezet. Door wisselende stroomsnelheden zorgde de Maas niet alleen voor sedimentatie maar ook voor erosie, en ontstonden er verschillende meandergordels. In de stroomgeulen werden fijn tot grof zand en grind afgezet, op de oevers fijn zand, zavel en lichte klei. In de lagere komgebieden is lichte tot zware klei afgezet. Het geheel van Holocene afzettingen wordt tot de Formatie van Echteld (voorheen Betuwe-formatie). Tenslotte zijn over grote delen van Wijchen pakketten zeer fijn stuifzand aangetroffen (Formatie van Kootwijk). Deze zijn het gevolg van de ontbossing van de pleistocene zandgronden, waardoor de wind vrij spel had en zand werd weggestoven.²

Als gevolg van intensief gebruik van de rivierduinen heeft voornamelijk vanaf de late middeleeuwen en de nieuwe tijd opnieuw verstuiwing plaatsgevonden. Hierdoor is het oorspronkelijk bodemprofiel plaatselijk verdwenen dan wel afgedekt en is een grillig stuifduingebied ontstaan.³

7.2 Lokale bodemopbouw

Tijdens het veldwerk zijn van alle werkputten de profielen gedocumenteerd. Ook de profielen die toegankelijk waren tijdens de waarnemingen op de verschillende delen van het terrein zijn bestudeerd. Algemeen kan opgemerkt worden dat over het hele terrein de bodemopbouw sterk verstoord is.

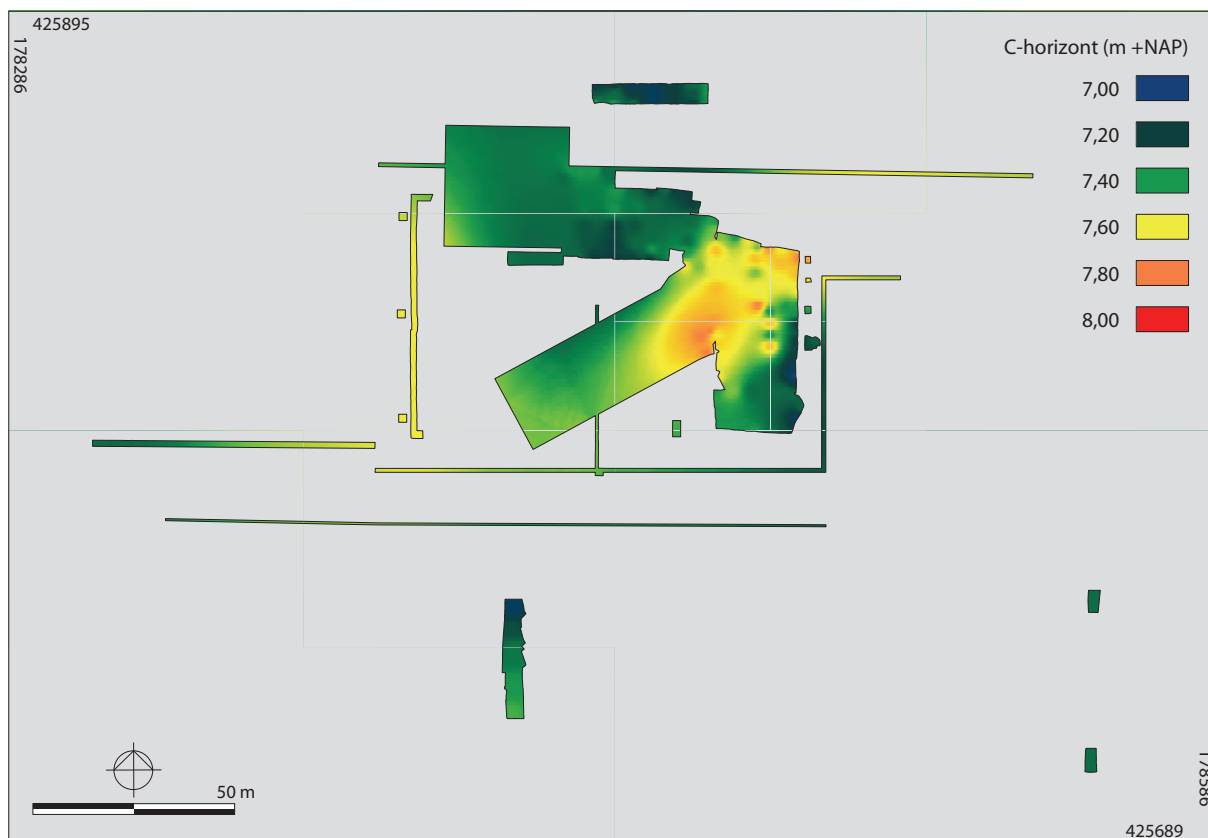
Op basis van de NAP-hoogte van de C-horizont (het gele zand van de rivierduin) is een reconstructie van het oorspronkelijke reliëf gemaakt zoals dat er ten tijde van de prehistorische gebruiksfase van het terrein zal hebben uitgezien (fig. 7.1). Naar alle waarschijnlijkheid kunnen we er van uitgaan dat in de periode na de prehistorie dit reliëf weinig gewijzigd zal zijn. Hoe dik de bodemhorizonten zijn geweest die zich boven op de C-horizont hebben ontwikkeld, is moeilijk in te schatten aangezien de meeste van deze horizonten vergraven zijn.

Uit de reconstructie blijkt dat het plangebied tamelijk vlak zal zijn geweest. Hier en daar is een kleine fluctuatie in de NAP-hoogte zichtbaar, maar dit zal zich niet geuit hebben in grote hoogteverschillen aan het maaiveld. In het westen van het plangebied duikt het landschap licht naar beneden. Dit is echter niet vastgesteld aan de noord-, oost- en zuidkant. Het lijkt er dus op dat we ons hier op een hoger deel in het landschap bevinden, mogelijk aan de bovenkant van de flank van het rivierduin dan wel op de top ervan. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat er juist op deze plaats bijzonder veel sporen uit verschillende perioden zijn aangetroffen. Hoge plaatsen in het landschap zijn bij uitstek locaties om zich te vestigen, terwijl de omringende lagergelegen delen gebruikt zijn voor landbouw en veeteelt.

¹ Berendsen 2004, 205; 2005.

² Pons 1957, 30–32; Heunks 2002, 14–17; Berendsen 2004, 287–288.

³ Heunks 2002, 10.

Figuur 7.1. Reconstructie van het oorspronkelijke reliëf, gebaseerd op de NAP-hoogte van de C-horizont zoals die tijdens het veldwerk is waargenomen. JG

Zoals gezegd blijkt de bodem over het hele plangebied al grondig verstoord te zijn. Het gaat dan met name om het aftoppen van het oorspronkelijke reliëf, wat in vrijwel elke werkput waargenomen is. Bij deze activiteit is een groot deel van de bodem verwijderd tot in het bruine zand van de waarschijnlijke B-horizont. Omdat er op veel plaatsen nog maar een heel klein restant van deze bruine bodemhorizont overblijft, is het niet mogelijk om een goede duiding te geven aan deze laag. Dat men op zeer weinig plaatsen tot in de C-horizont heeft afgegraven heeft er voor gezorgd dat de archeologische sporen toch nog goed bewaard zijn gebleven. Plaatselijk zijn ze verdwenen.

Ter hoogte van werkput Su2.6 blijkt de bodem wel tot in het gele zand van het rivierduin afgegraven te zijn (fig. 7.2a). Hierdoor zijn eventuele sporen ook verdwenen. In 2008 is dit beeld tijdens de waarneming in de bouwputten aan de Donkerstraat, op korte afstand van werkput 6, bevestigd.⁴

De enige plaats waar de bodem nog enigszins intact lijkt te zijn, is ter hoogte van de werkputten Su2.2 en Su2.3 (fig. 7.2f). Onder de bouwvoor is een tamelijk dikke bruine zandige laag zichtbaar. Deze bevat hier en daar wat mangaan en houtskoolspikkels. Deze horizont zou als een B-horizont geïnterpreteerd kunnen worden. Aan de onderkant gaat de bruine kleur vrij abrupt over in een lichtgrijze kleur. De textuur van deze horizont is ook zandig. Hij bevat iets houtskoolspikkels. De aard van deze horizont is niet duidelijk. Hieronder is een lichtgrijs gevlekte lichtbruine zandige laag herkend die matig tot veel ijzeroer en mangaan bevat. Dit wijst er op dat in tegenstelling tot de ten noordwesten gelegen werkputten, dit gebied natter is. In deze laag tekenen zich enkele sporen af en zijn ook enkele aardewerkscherven uit de prehistorie gevonden. Voor het aanleggen van het sportveld is de bovengrond wel geroerd, maar dit heeft geen invloed gehad op de onderliggende lagen.

Figuur 7.2. Overzicht van de profielen van de werkputten op verschillende plaatsen op het terrein. a. werkput 6; b. werkput 7; c. werkput 8; d. werkput 5; e. werkput 11; f. werkput 3.

BAMN

|

8 ENKELE KUILEN UIT HET LAAT-NEOLITHICUM B

Temidden van vele prehistorische paalkuilen en crematiegraven uit de midden-ijzertijd is een langgerekte kuil (K1) aangetroffen (fig. 8.1). Deze kuil meet 1,7 x 1,3 m en is in doorsnede nog 30 cm diep. Op het vlak heeft de kuil een ovale vorm. De kuil heeft een nagenoeg vlakke bodem en de wanden gaan min of meer recht naar het oppervlak toe. Centraal is een donkerbruine vulling zichtbaar die dieper reikt dan de lichtbruine vulling die de rest van de kuil uitmaakt. Het gaat hier om een kleinere kuil (K2) die door kuil K1 heen is gegraven en daarmee ook de inhoud ervan heeft verstoord. In kuil K1 maar ook uit K2 zijn vijf fragmenten van maximaal drie potten uit het laat-neolithicum (klokbekers) gevonden. Dat deze fragmenten ook uit K2 afkomstig zijn, is op basis van de vergraving te verwachten. Alle scherven dragen versiering. De meeste fragmenten dragen zeer fijne indrukken die mogelijk gemaakt zijn met een spatel (zie fig. 11.1.1). In één geval zijn fijne groeven zichtbaar.

Daarnaast zijn uit twee andere, kleinere kuilen ook enkele scherven klokbekeraardewerk tevoorschijn gekomen. K3 heeft een randfragment dat versierd is met twee horizontale rijen losse spatelindrukken, waaronder een horizontale groef is aangebracht (fig. 11.1.2). De vierde kuil (K4) heeft een wandfragment opgeleverd dat versierd is met twee parallelle groeven. In de magering is kwartsgruis aanwezig, waardoor als de datering laat-neolithicum B of vroege bronstijd wordt voorgesteld.

Figuur 8.1. Doorsnede van de neolithische kuil.

BAMN

Figuur 9.1. Allesporenkaart van de opgraving aan de Suikerbergseweg. Omwille van het ontbreken van sporen in werkput Su2.6 (gelegen op grote afstand ten noorden van de overige werkputten) is deze niet weergegeven. TW

9 EEN GRAFVELD UIT DE MIDDEN-IJZERTIJD

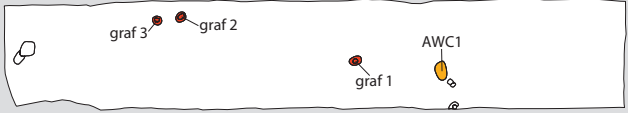
De meest interessante sporen die in het plangebied zijn aangetroffen zijn de restanten van een prehistorisch grafveld. In totaal zijn 32 crematiegraven aangetroffen en onderzocht. Het betreft telkens een tamelijk kleine kuil waarin naast crematieresten soms ook aardewerk en in enkele gevallen bronzen of ijzeren grafgiften zijn bijgezet. Zo maakt niet alleen het aantal graven dit tot een interessant grafveld, maar ook de bijgiften.

In dit hoofdstuk zal eerst een catalogus van de graven worden gepresenteerd, waarin de vorm en de inhoud van de graven worden weergegeven. Daarna worden de belangrijkste vondstcategorieën in detail behandeld: de metalen grafgiften, het aardewerk en de crematieresten. Op basis hiervan zullen in het volgend hoofdstuk conclusies worden geformuleerd over de betekenis van het grafritueel binnen dit grafveld, maar ook van het grafveld in bredere, regionale context.

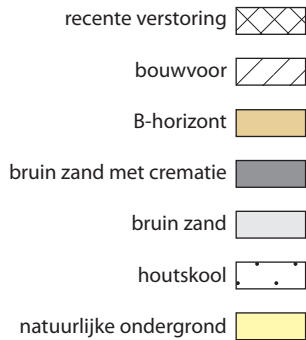
Tijdens het veldwerk zijn aan de graven nummers toegewezen. Enkele graven zijn echter vervallen. Om ervoor te zorgen dat deze ‘gaten’ opgevuld zijn en om te garanderen dat de graven gemakkelijk op de alle-sporenkaart (fig. 9.1) op te zoeken zijn, is er voor gekozen om tijdens de uitwerking nieuwe grafnummers toe te wijzen. In onderstaande tabel (tabel 9.1) wordt een overzicht gegeven van het nieuwe en oude grafnummer en het put.spoor-nummer dat bij het desbetreffende graf hoort.

grafnr.	oud grafnr.	put.spoor
1	1	1.6
2	2	1.5
3	3	1.4
4	8	8.7
5	9	9.26
6	6	8.5
7	7	8.4
8	10	9.22
9	4	7.19
10	5	7.20
11	29	14.6
12	26	14.3
13	28	14.7
14	27	14.20
15	–	14.9
16	22	13.90
17	23	13.97
18	24	13.98
19	13	11.84
20	–	11.61
21	32	11.105
22	18	13.67
23	19	13.64
24	–	13.61
25	20	13.59
26	16	11.126
27	15	11.53
28	31	11.145
29	14	11.49
30	21	13.4
31	12	10.13
32	11	10.14

Tabel 9.1. Overzicht van de grafnummers met de corresponderende veldadministratieve gegevens (oud grafnummer en put.spoornummer).

Figuur 9.2. Uitsnede van de ASK met daarop de locatie van de crematiegraven en de kuilen met aardewerkdeposities. TW

9.1 Catalogus van de graven

De catalogus van de midden-ijzertijdgraven is opgebouwd naar analogie van de catalogus van de Romeinse graven in de grafvelden aan de Baron d'Osstraat¹ en het Schebbelaarseveld in Wijchen.² In de catalogus worden zowel de graven en hun eventuele randstructuren als de inhoud van het graf gepresenteerd aan de hand van de volgende criteria:

- **Afmeting en vorm van de grafkuil**
Een groot aantal graven is zo goed als volledig aangetroffen. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de bovenkant van de graven tijdens middeleeuwse en jongere ploegactiviteiten is geraakt, waardoor dit deel van het graf ontbreekt. Dit gegeven staat in contrast met wat tijdens het onderzoek Su1 is opgemerkt. Op het tijdens deze opgraving onderzochte terrein zijn nog wel crematieresten in de bovengrond aangetroffen, maar geen resten van de grafkuil. Enkele graven zijn door jongere graaactiviteiten verstoord. Dit kan zijn gebeurd tijdens het aanleggen van kabels en leidingen in de loop van de vorige eeuw, maar ook tijdens de laatmiddeleeuwse bewoning die in het plangebied is vastgesteld. Bij de weergave van de afmetingen wordt eerst de lengte, dan breedte en tenslotte de diepte weergegeven, telkens uitgedrukt in cm. De coupes zijn getekend op schaal 1:20.
- **Opvulling van het graf.**
De crematieresten zijn niet de enige vulling die in de grafkuil is aangetroffen. Er zal gelet worden op de plaats van de crematieresten en bijgaven ten opzichte van de grond die gebruikt is om de grafkuil te dichten.
- **Het aan- of afwezig zijn van een randstructuur**
Indien aanwezig wordt de aard van de randstructuur aangegeven en beschreven. Indien afwezig wordt dit weergegeven in de catalogus door middel van /.
- **Grafinventaris**
In een deel van de graven zijn vondsten aangetroffen die tot de grafinventaris behoren. In de meeste gevallen gaat het om aardewerk, maar een aantal overledenen heeft meer bijzondere grafgiften meegekregen. Vondsten die duidelijk als intrusief beschouwd kunnen worden (zoals (post-)middeleeuws aardewerk of baksteenfragmenten maar ook aardewerkfragmenten van oudere bewoningsfasen), worden hier slechts zijdelings vermeld. Indien er geen grafinventaris is, wordt dit weergegeven in de catalogus door middel van /. De metalen voorwerpen zijn weergegeven op schaal 1:1, het aardewerk op schaal 1:3.
- **Crematieresten**
Van de verbrande resten worden gewicht, verbrandingsgraad en indien mogelijk wordt het geslacht en de leeftijd van de overledene aangegeven.
- **Houtskool**
De aan- of afwezigheid van houtskool kan aanwijzingen opleveren over de riten op funerair gebied. Indien afwezig wordt dit weergegeven door /.
- **Discussie**
Nadat een graf en diens inhoud is beschreven, wordt een eerste interpretatie van het graf gegeven. Hierbij wordt geprobeerd om niet alleen het graf te dateren maar ook om per graf een beschrijving te geven van de funeraire rituelen. Hierbij kan onder andere worden gedacht aan het uitsorteren van de crematieresten op de brandstapel alvorens zij in het graf bijgezet worden.

¹ Hendriks & Magnée-Nentjes 2008.

² Van Enckevort & Magnée-Nentjes 2007.

Graf 1

Afmeting en vorm van de grafkuil: 55 x 45 x 8 cm. De grafkuil is betrekkelijk klein en komvormig in doorsnede.

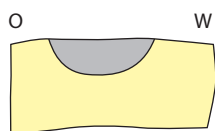
Opvulling van het graf: Het bruine zand in de kuilvulling verschilt nagenoeg niet van de natuurlijke ondergrond en vult de hele kuil. De crematieresten bevinden zich verspreid in de vulling.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 148,7 g. De verbrande botfragmenten hebben een witgrijze kleur.

Houtskool: /

Figuur 9.3. Graf 1.

BAMN/RM

Discussie:

De analyse van de crematieresten heeft geen uitsluitsel gegeven of de hier begraven persoon een man of een vrouw was. Wel is duidelijk geworden dat de overledene 20–40 jaar oud is geweest. Na het crematieproces zijn de verbrande resten van de overledene uitgezocht tussen de as. Hierop wijzen de gegevens dat er met uitzondering van enkele kleine spikkels geen houtskool in de grafkuil is gevonden en dat de gecremeerde botresten tamelijk 'schoon' zijn. Opvallend genoeg liggen de crematieresten verspreid door de grafkuil en niet geconcentreerd onderin de kuil, wat wel verwacht kan worden als de resten uitgeselecteerd zijn. Het ontbreken van aardewerk maakt een datering van het graf onmogelijk.

Graf 2

Afmeting en vorm van de grafkuil: 45 x 40 x 22 cm. De kleine grafkuil is in doorsnede komvormig.

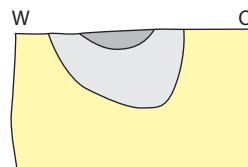
Opvulling van het graf: De grond die gebruikt is om de grafkuil opnieuw dicht te gooien, verschilt niet veel van de omringende natuurlijke bodem. De crematieresten bevinden zich tamelijk geconcentreerd in de bovenste vulling van de grafkuil.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 84,2 g. De verbrande botfragmenten hebben een witgrijze kleur.

Houtskool: /

Figuur 9.4. Graf 2.

BAMN/RM

Discussie:

De botresten die uit dit graf zijn geborgen, zijn mogelijk afkomstig van een vrouw van minstens 12 jaar. De crematieresten bevinden zich geconcentreerd centraal in de grafkuil, op een tiental cm boven de bodem van de kuil. Bovendien zijn ze tamelijk 'schoon' en is er geen houtskool aangetroffen.³ Het lijkt er dus op dat de crematieresten van de brandstapel zijn uitgezocht en in een container het graf zijn ingegaan. Deze container is in ieder geval niet gemaakt van aardewerk aangezien dit volledig ontbreekt, maar van vergankelijk materiaal (doek).

³ De donkerbruine tot zwarte vlekken die onder het graf zichtbaar zijn, zijn mangaanvlekken.

Graf 3

Afmeting en vorm van de grafkuil: 61 x 42 x 14 cm. In doorsnede is de grafkuil komvormig met een enigszins vlakke bodem.

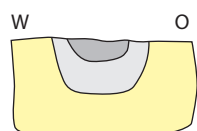
Opvulling van de grafkuil: De vulling van de grafkuil is ietwat grijzer dan de omringende natuurlijke bodem. Centraal in de kuil is een wat donkerder vulling zichtbaar. De crematieresten liggen verspreid door de grafkuil, in beide vullingen.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 190 g. Over het algemeen hebben de crematieresten een grijswitte kleur.

Houtskool: /

Figuur 9.5. Graf 3.

BAMN/RM

Discussie:

De overledene die in dit graf een laatste rustplaats heeft gevonden, was een vrouw van ca. 30 jaar oud. De kleur van de crematieresten en het gegeven dat er geen houtskool in de grafkuil is gevonden, wijzen er op dat de resten van de brandstapel zijn uitgezocht. Dat de resten verspreid door de vulling van de grafkuil voorkomen, betekent dan weer dat deze zonder verpakt te zijn in een container in de kuil zijn geplaatst.

Graf 4

Afmeting en vorm van de grafkuil: 142 x 73 x 26 cm. Er is maar een klein deel van het graf gecoupeerd, maar op basis van deze coupe lijkt het er op dat de grafkuil komvormig is geweest.

Opvulling van de grafkuil: Het graf is opgevuld met zeer veel houtskool waardoor de grafkuil zich, ondanks de enigszins vervaagde wanden, goed laat onderscheiden van de natuurlijke bodem. De buitenste vulling bevat bovendien bruin zand dat ter plaatse is gekomen door bioturbatie. De houtskool is volledig vergaan – er zijn nagenoeg geen brokjes houtskool gevonden – wat voor de zwarte kleur van de zandige vulling heeft gezorgd. In het vlak zijn wel enkele crematieresten herkend (spikkels) maar deze waren te klein om ingezameld te worden.

Randstructuur: /

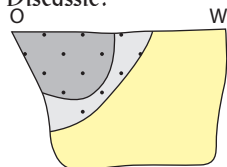
Grafinventaris:

- 4.1: 3 fragmenten (1 R, 2 W) van max. 2 exemplaren (waarvan 1x waarschijnlijk late bronstijd) (opspit).

Crematieresten: 1 g.

Houtskool: /

Discussie:

Figuur 9.6. Graf 4.

BAMN/RM

Ook hier geldt dat er nagenoeg geen crematieresten en brokken houtskool in het graf zijn overgebleven. De weinige crematieresten bevinden zich te midden van veel vergane houtskool. Er is met andere woorden veel houtskool van de brandstapel in het graf terecht gekomen.

Graf 5

Afmeting en vorm van de grafkuil: 42 x 38 x? cm. Het graf is niet gecoupeerd.

Opvulling van de grafkuil: Onbekend.

Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 5.1: 1 wandfragment, hoogstwaarschijnlijk behorend tot het exemplaar uit graf 6 en graf 7 (fig. 9.7); verbrand.

Crematieresten: wel herkend op het vlak, maar niet verzameld (1 g).

Houtskool: /

Discussie:

Graf 5 ligt tegen de oostelijke putwand van werkput Su2.9 en is ook nog voor een klein deel in werkput Su2.8 herkend. Het graf is echter niet gecoupeerd waardoor niet bekend is hoe diep de grafkuil is, of er sprake is van een grafinventaris, waaruit deze eventueel zou hebben bestaan en hoeveel crematieresten er in het graf zijn gedeponed – al dan niet in een container. Het enige wat over dit graf te zeggen is, is dat op het oppervlak een concentratie houtskool is waargenomen waarin verschillende kleine verbrande botresten zaten. Tijdens het aanleggen van het vlak is slechts één scherf gevonden, die bovendien past aan het aardewerk dat in de graven 6 en 7 is gevonden. Hierdoor kan worden geconcludeerd dat deze scherf geen deel uitmaakt van de grafinventaris maar als intrusief te beschouwen is.

Graf 6

Afmeting en vorm van de grafkuil: 54 x 42 x 39 cm. De grafkuil vernauwt zeer sterk naar onder toe en eindigt in een spitse bodem.

Opvulling van de grafkuil: Hoewel de randen van de grafkuil sterk vervaagd zijn onder invloed van bioturbatie, is de grafkuil door de aanwezigheid van een grote hoeveelheid houtskool goed herkenbaar. De houtskool is zo goed als volledig vergaan maar heeft een zwarte vlekkerige kleur achtergelaten. De bovenste, centrale vulling onderscheidt zich van de onderste vulling door de aanwezigheid van crematieresten. Deze zijn verspreid door de centrale vulling aangetroffen.

Randstructuur: /

Grafinventaris:

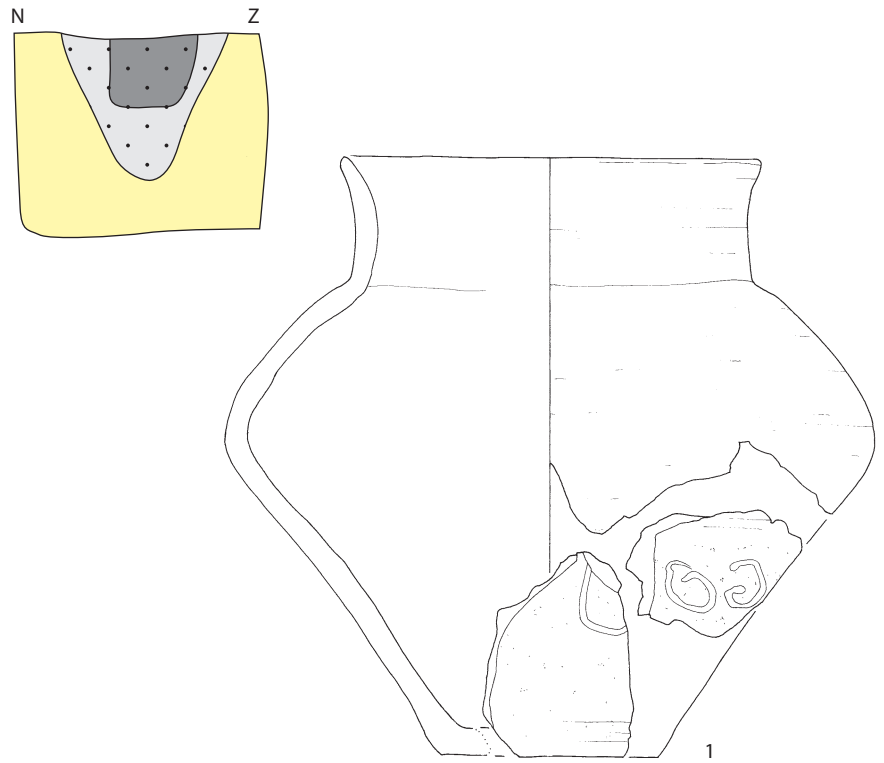
- 6.1: 14 fragmenten (4 R, 9 W, 1 B) van een versierde pot waarvan ook in graf 7 enkele fragmenten gevonden zijn (fig. 9.7.1); verbrand.
- 6.2: 1 randfragment van een vrijwel complete schaal waarvan de meeste fragmenten in graf 7 gevonden zijn (fig. 9.8.1); verbrand.
- 6.3: 2 wandfragmenten van 2 exemplaren (opspit).

Crematieresten: 1 g.

Houtskool: /

Discussie:

Dit graf onderscheidt zich van de voorgaande graven door de grote hoeveelheid houtskool die in het graf is gedeponed. Deze is volledig vergaan maar heeft een zeer donkere, zwarte kleur achtergelaten. Uit het totale gewicht van de crematieresten blijkt dat het gaat om slechts heel weinig, en bovendien sterk vergruisde botfragmenten. Het meeste materiaal betrof slechts spikkels en kon niet worden verzameld. Tenslotte zijn verschillende scherven handgevormd aardewerk gevonden van vier exemplaren waarvan er twee direct als opspit geïnterpreteerd kunnen worden. Eén randfragment past aan een schaal uit graf 7. De overige fragmenten zijn van een versierde pot, die als bijgift in het graf is geplaatst. De grote hoeveelheid houtskool suggereert dat grote delen van de brandstapel in de grafkuil zijn gedeponed. Hierbij lijkt geen moeite gedaan te zijn om de crematieresten te scheiden en in een container te verpakken. Of de geringe hoeveelheid botfragmenten te maken heeft met het feit dat het bovenste deel van het graf ontbreekt – waardoor het grootste deel van de crematieresten verdwenen is – of doordat er slechts weinig crematieresten van de brandstapel in het graf terecht zijn gekomen, is moeilijk (of niet) te achterhalen.

Figuur 9.7. Graf 6.

BAMN/RM/MV

Graf 7

Afmeting en vorm van de grafkuil: 84 x 64 x 30 cm. In doorsnede is de grafkuil komvormig. De kuilwanden gaan min of meer recht omhoog.

Opvulling van de grafkuil: Net als bij de meeste graven zijn ook hier de randen door bioturbatie vaag geworden. De houtskoolrijke vullingen onderscheiden zich zeer goed van de omringende 'schone' natuurlijke bodem. De buitenste vulling is lichter dan de centrale vulling, wat doet vermoeden dat deze veel meer houtskool zal hebben bevat. Deze is echter volledig vergaan maar heeft een zwarte kleur achtergelaten. Het is in deze zeer donkere vulling dat de crematieresten en het aardewerk gevat zitten.

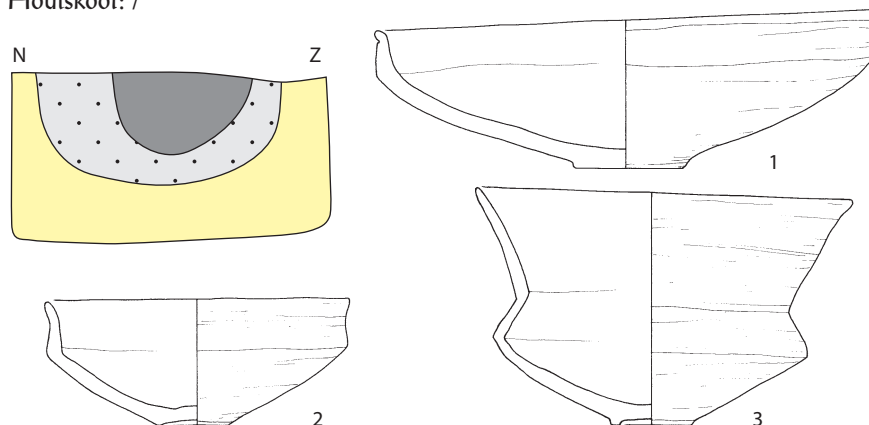
Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 7.1: 9 fragmenten (7 R, 1 W, 1 B) van een vrijwel complete schaal waarvan ook een enkel fragment in graf 6 gevonden is (fig. 9.8.1); verbrand.
- 7.2: 4 fragmenten (2 R, 1 W, 1 B) van een vrijwel compleet schaalpje (fig. 9.8.2); verbrand.
- 7.3: 12 fragmenten (7 R, 6 W, 1 B) van een vrijwel complete pot (fig. 9.8.3); verbrand.
- 7.4: 2 fragmenten (1 R, 1 W) van een versierde pot waarvan de meeste fragmenten in graf 6 gevonden zijn (fig. 9.7.1); verbrand.

Crematieresten: 2 g. Daarnaast is nog ca. 13 g aan verbrand dierlijk bot verzameld. Dit bot is niet gedetermineerd.

Houtskool: /

Figuur 9.8. Graf 7.

BAMN/RM/MV

Discussie:

Voor dit graf kunnen dezelfde observaties gedaan worden als voor graf 6: weinig crematieresten, veel vergane houtskool en verschillende fragmenten handgevormd aardewerk. Ook hier ontbreekt het bovenste deel van het graf maar of dit een verklaring is voor het ontbreken van een groot deel van de verwachte crematieresten, blijft onbekend. De kleine hoeveelheid crematieresten is onvoldoende om aan fysisch-antropologisch onderzoek te onderwerpen. Uit de grote hoeveelheid houtskool blijkt wel dat een aanzienlijk deel van de brandstapelresten in de grafkuil terecht is gekomen. Opvallend is dat er veel aardewerk is meegegeven als bijgift: minstens drie exemplaren. Het vierde, waarvan er twee fragmenten zijn aangetroffen, lijkt eerder als bijgift in graf 6 thuis te horen. Of het verbrande dierlijke bot gezien kan worden als het restant van een maaltijd die aan de overledene is meegegeven, is niet met zekerheid te stellen.

Graf 8

Afmeting en vorm van de grafkuil: 21 x 23 x 2 cm. Door de geringe afmetingen is het onmogelijk uitspraken te doen over de vorm van het graf.

Opvulling van de grafkuil: Onbekend.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 10,2 g

Houtskool: /

Discussie:

Dit bijzonder kleine graf is gelegen nabij de oostelijke putwand van werkput Su2.9. Op het vlak tekent de grafkuil zich af als een cirkelvormig spoor, opgevuld met houtskoolrijk zand waarin wat crematieresten verspreid liggen. De houtskool is volledig vergaan, waardoor de zwarte kleur van het zand is ontstaan. Het graf is gecoupeerd, maar bleek nog slechts 2 cm diep te zijn. Toch zijn er nog 10,2 g crematieresten verzameld. Het fysisch-antropologisch onderzoek heeft echter niet veel opgeleverd. Het betreft de resten van een man of vrouw, mogelijk van volwassen leeftijd. Dit graf is minder diep ingegraven dan andere graven. Op de vraag of er ook minder brandstapel- en crematieresten in het graf zijn gedeponed, kan op basis van de zeer geringe overblijfselen geen antwoord worden gegeven.

Graf 9

Afmeting en vorm van de grafkuil: 143 x 65 x 41 cm. De grafkuil heeft een enigszins vlakke bodem en schuin oplopende wanden.

Opvulling van de grafkuil: De grafvulling heeft te lijden gehad onder bioturbatie. Hierdoor zijn niet alleen de randen van het graf mettertijd vervaagd, maar zijn de vullingen ook niet meer strak te scheiden. De onderste vulling bestaat uit bruin zand waarin door bioturbatie ook wat houtskool- en crematieresten terecht zijn gekomen. Boven deze ca. 10 cm dikke vulling ligt een donkerbruine tot bruinzwarte, door bioturbatie gevlekte vulling waarin zich crematieresten bevinden. Uit deze vulling maar ook uit de erboven liggende bruinzwarte laag met veel houtskoolvlekken en verbrand bot, komt naast crematieresten ook veel handgevormd aardewerk voor.

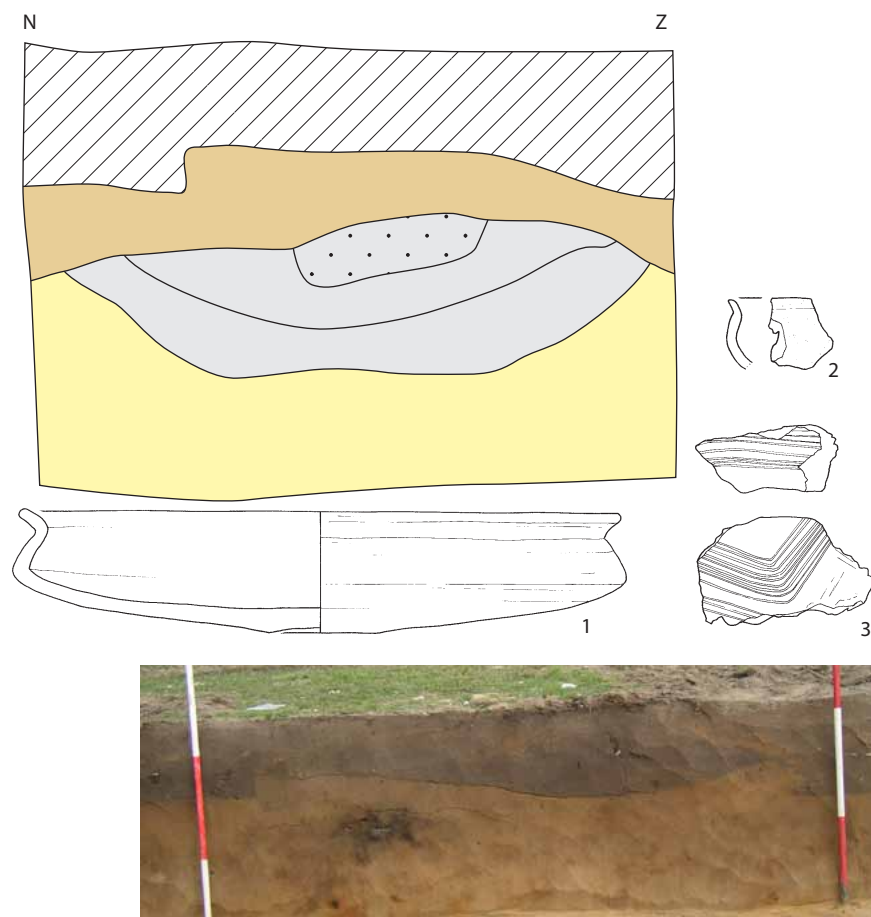
Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 9.1: 5 fragmenten (2 R, 1 W, 2 B) van 1 exemplaar (fig. 9.9.1); verbrand.
- 9.2: 6 fragmenten (1 R, 5 W) van waarschijnlijk 1 exemplaar (fig. 9.9.2), verbrand.
- 9.3: 12 wandfragmenten met kamstreekversiering (fig. 9.9.3), waarschijnlijk afkomstig van niet meer dan een enkele pot, maar mogelijk van meerdere potten; verbrand.
- 9.4: 21 fragmenten (1 R, 20 W) van maximaal 11 potten (opspit).

Crematieresten: 1 g.

Houtskool: /

Figuur 9.9. Graf 9.

BAMN/RM/MV

Discussie

De crematieresten (in de vorm van veel spikkels) concentreren zich voornamelijk in de bovenste vulling van de grafkuil, in de donkerbruine laag waarin ook veel zwarte vlekken – veroorzaakt door houtskool – zichtbaar zijn. De verbrande botfragmenten (ook spikkels) die in de onderkant van de grafkuil zijn aangetroffen, zijn ter plaatse gekomen door bioturbatie. Dat de crematieresten tamelijk geconcentreerd liggen, kan er op wijzen dat ze in een container in de grafkuil zijn geplaatst. Of één van de minimaal drie aardewerken potten die in het graf zijn bijgezet als urn is gebruikt, is onduidelijk.

Graf 10

Afmeting en vorm van de grafkuil: 112 x 91 x 22 cm. De grafkuil heeft in het vlak een min of meer rechthoekige vorm. In doorsnede blijkt hij een nagenoeg vlakke bodem te hebben en wanden die iets schuin naar boven oplopen.

Opvulling van de grafkuil: Het bruine zand dat onderin de kuil ligt, is er in terecht gekomen alvorens de crematieresten zijn gedeponeed. In dit zand zijn geen verbrande botfragmenten noch houtskoolfragmenten gevonden. Hierboven ligt een vulling waarin de enkele crematieresten en enkele kleine brokjes houtskool zitten. De grafkuil wordt doorsneden door een paalgat.

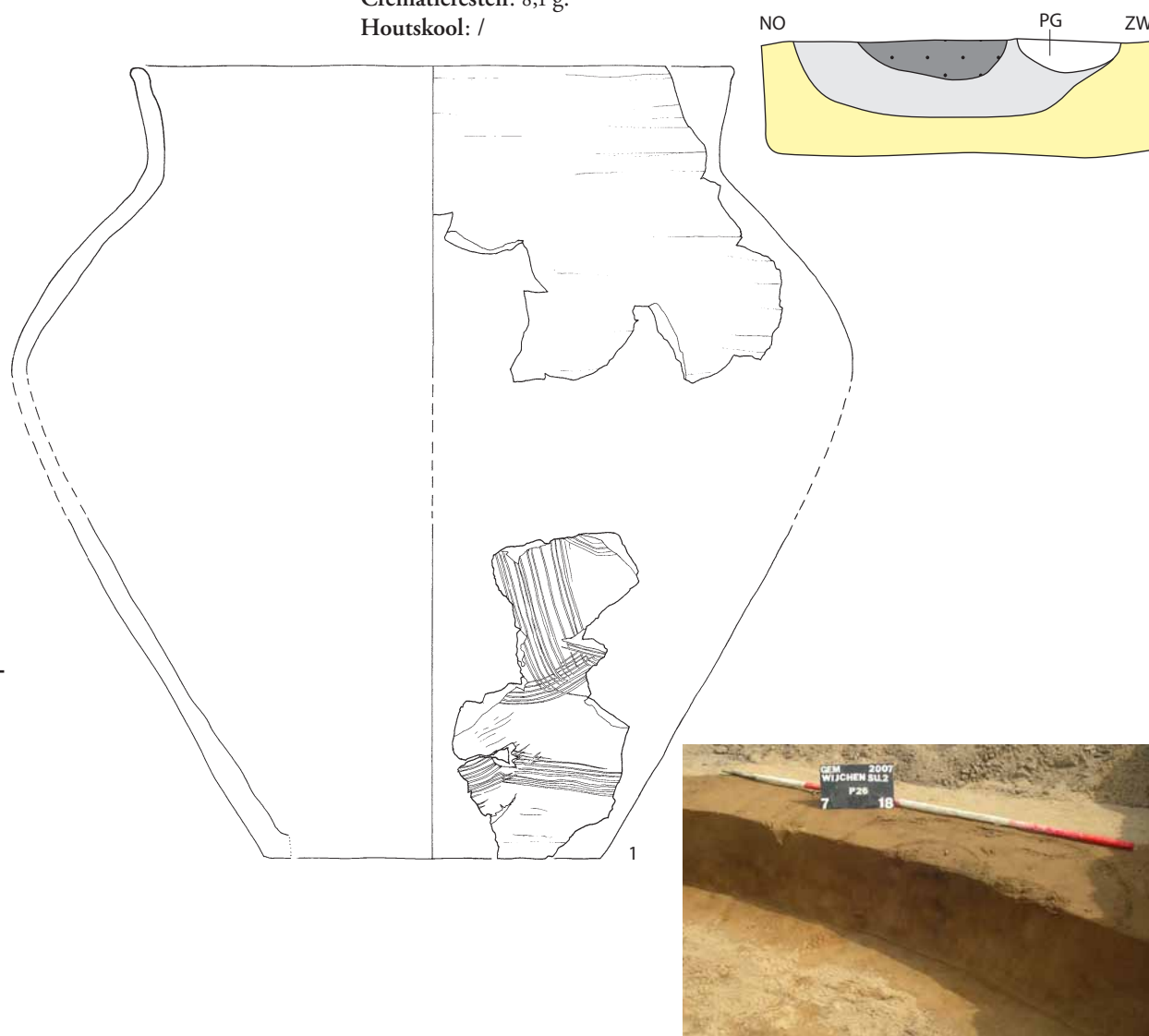
Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 10.1: 86 fragmenten (6 R, 79 W, 1 B) van 1 versierd exemplaar (fig. 9.10.1), verbrand.
- 10.2: 38 fragmenten (1 R, 37 W) van max. 27 exemplaren (opspit).

Crematieresten: 8,1 g.

Houtskool: /

Figuur 9.10. Graf 10.

BAMN/RM/MV

Discussie:

Omdat het totale gewicht van de crematieresten bijzonder gering is, kan niet worden gesproken over een concentratie, hoewel deze zich wel maar in één vulling bevinden. Er zijn twee verklaringen te bedenken voor de beperkte grafinhoud. Ofwel heeft men na het cremieren van de overledene slechts weinig materiaal van de brandstapel in de grafkuil gedeponeed, ofwel is het graf in jongere tijden grotendeels verdwenen. Op basis van de weinige resten kunnen geen uitspraken worden gedaan over het geslacht of de leeftijd van de hier begraven overledene.

Graf 11

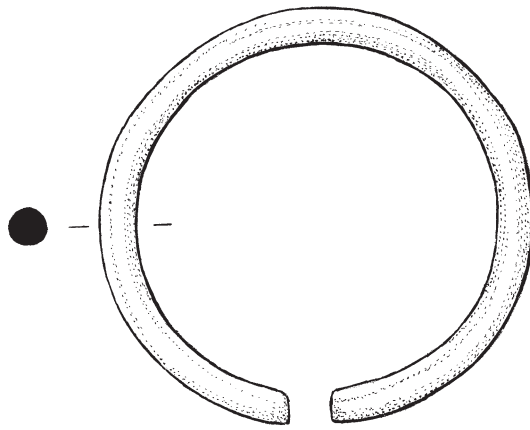
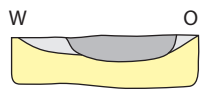
Afmeting en vorm van de grafkuil: 103 x 82 x 22 cm. De grafkuil is komvormig.

Opvulling van de grafkuil: Het bruingrijze zand dat in de gehele grafkuil aanwezig is, bevat in het centrale deel van de kuil een grote hoeveelheid crematieresten.

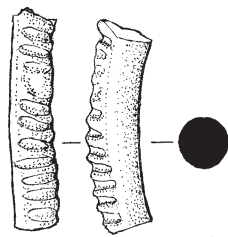
Randstructuur: /

Grafinventaris:

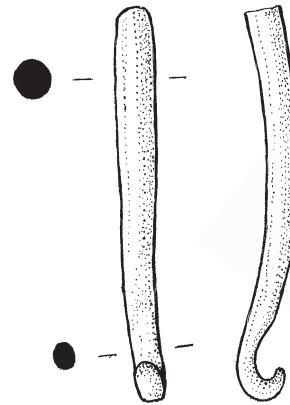
- 11.1 (vnr. 14.052): volledige bronzen armband (fig. 9.11.1). De uiteinden van deze draadvormige armband sluiten niet op elkaar aan, er is een kleine opening. De binnendiameter bedraagt 47 mm. De armband is rond in doorsnede en is 5 mm dik. Op een plaats is een grote roestvlek zichtbaar, vermoedelijk ontstaan doordat de armband naast een ijzeren voorwerp heeft gelegen. Dit voorwerp zou eventueel catalogusnummer 29.13 kunnen zijn, maar dit is niet met zekerheid te achterhalen omdat de relatie tussen de grafgiften tijdens het bergen van het graf niet duidelijk was. Het sieraad heeft een glad oppervlak (niet versierd). Duidelijke brandsporen ontbreken maar de armband is wel verhit geweest.
- 11.2 (vnr. 14.050): fragment van een bronzen armband (?) (fig. 9.11.2). De binnendiameter van de armband bedraagt 74 mm. De doorsnede is rond en 6 mm dik. Op de buitenkant van het sieraad is versiering aangebracht in de vorm van min of meer evenwijdig lopende, korte groefjes die niet doorlopen op de onderkant van het fragment. Er zijn geen sterke brandsporen herkend, maar toch lijkt ook deze armband aan hitte onderhevig te zijn geweest.
- 11.3 (vnr. 14.050): fragment van een bronzen torque (fig. 9.11.3). Het betreft het uiteinde van een halsring met een sluiting met haakjes. De binnendiameter van de halsring kan niet bepaald worden. Wel is duidelijk dat het sieraad een ronde doorsnede heeft (5 mm dik). Op het gladde (onversierde) oppervlak is op een plek een kleine roestvlek zichtbaar. Of dit wil zeggen dat de halsring tegen hetzelfde ijzeren voorwerp heeft gelegen als catalogusnummer 29.1, of dat het om een ander (vergaan) voorwerp gaat is niet duidelijk. Net als voorgaande catalogusnummers is ook dit fragment licht verhit geweest.
- 11.4 (vnr. 14.050): fragment van een bronzen torque (?) (fig. 9.11.4). Het kleine fragment heeft een ovale doorsnede (3,7 x 4,7 mm). De binnendiameter kan niet bepaald worden. Het oppervlak is glad. Het stuk is sterk gebogen en het lijkt er op dat dit niet de oorspronkelijke vorm van het sieraad is geweest maar dat dit onder invloed van hitte is gebeurd. Ook het sterk geruwde uiterlijk van het oppervlak ter hoogte van de knik is veroorzaakt door hittewerking. Verder zijn er verspreid op het oppervlak nog kleine plekjes aan te wijzen die onderhevig zijn geweest aan het vuur. Aangezien de ovale doorsnede over het hele stuk is waar te nemen, is dit niet het gevolg van de hitte.
- 11.5 (vnr. 14.053): fragment van een bronzen torque (?) (fig. 9.11.5). Het sterk verwrongen fragment heeft aan het ene uiteinde een enigszins ovale doorsnede (4,1 x 5,1 mm). Het andere uiteinde is sterk aangetast door hittewerking en is zelfs deels gesmolten. Over grote delen van het oppervlak zijn brandsporen zichtbaar. Op die delen die nog enigszins gaaf zijn, is te zien dat het oppervlak glad (onversierd) is. De binnendiameter is niet te bepalen.
- 11.6 (vnr. 14.053): fragment van een bronzen torque (?) (fig. 9.11.6). Twee fragmenten bleken tot dezelfde torque te horen en konden aan elkaar bevestigd worden. Het sieraad heeft een enigszins ovale doorsnede (4,0 x 4,8 mm). De binnendiameter is niet te bepalen. Het ene uiteinde is sterk onderhevig geweest aan hittewerking: niet alleen het oppervlak is aangetast maar het uiteinde blijkt ook iets gesmolten te zijn. Daar waar het oppervlak nog redelijk goed bewaard is, is geen versiering zichtbaar (glad).
- 11.7 (vnr. 14.050): twee fragmenten van een bronzen ketting (fig. 9.11.7). Het eerste fragment bestaat uit twee schakeltjes, het tweede fragment uit vijf schakeltjes. In het geval van het laatste fragment zitten drie schakeltjes nog goed aan elkaar bevestigd, de vierde is gebroken en de vijfde lijkt opengetrokken te zijn waardoor de rest van de ketting is losgekomen. Deze is niet meer gevonden tijdens het bergen van de grafresten.
- 11.8 (vnr. 14.050): fragment van een bronzen torque (?) (fig. 9.11.8). Dit kleine fragment heeft een ronde doorsnede en is 5,1 mm dik. Echt duidelijke brandsporen zijn

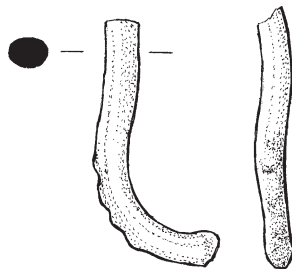
1

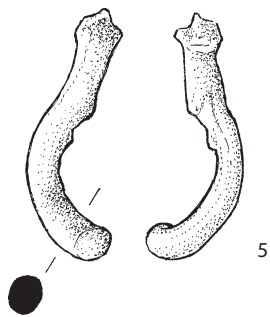
2

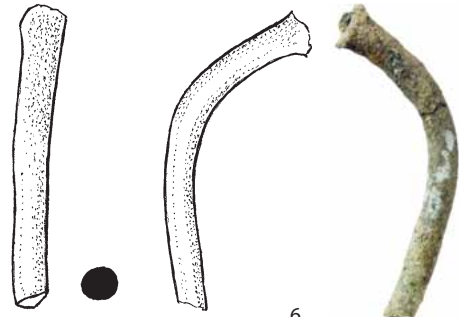
3

4

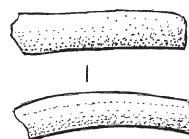
5

6

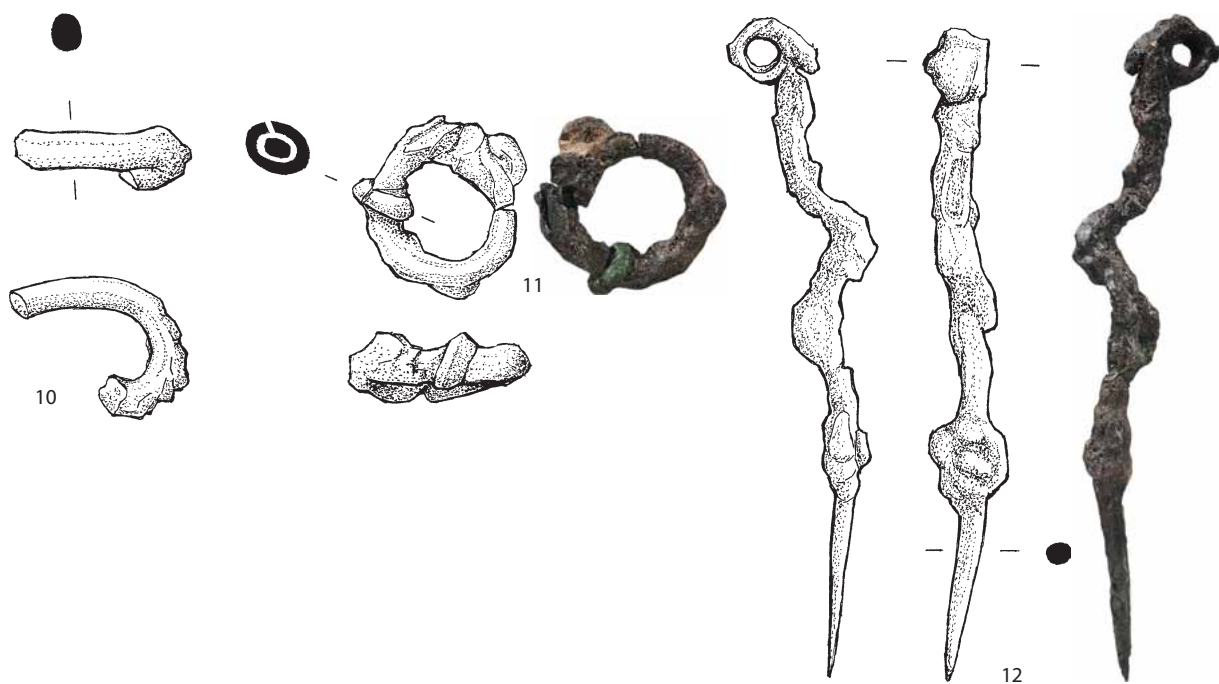
7

8

9

Figuur 9.II. Graf II.

BAMN/RM/RRE

niet zichtbaar maar het lijkt er toch op dat het fragment iets te lijden heeft gehad van hitte. Het oppervlak is glad (onversierd).

- 11.9 (vnr. 10.050): fragment van een bronzen ring (fig. 9.II.9). De gereconstrueerde binnendiameter van de ring bedraagt ca. 20 mm. De doorsnede is rond, de dikte van de ring meet 2,1 mm. Het oppervlak is glad en net als de meeste voorwerpen in dit graf is ook dit sieraad in contact gekomen met vuur.
- 11.10 (vnr. 10.050): fragment van een bronzen torque (?) (fig. 9.II.10). Het betreft een klein fragment dat door de werking van het vuur sterk is verwrongen. Het ene uiteinde is nog tamelijk gaaf gebleven maar het andere uiteinde is in grote mate gesmolten. De doorsnede lijkt ovaal te zijn (3,8 x 4,6 mm). Het oppervlak, daar waar het niet te sterk is beschadigd door het vuur, blijkt glad (onversierd) te zijn.
- 11.11 (vnr. 14.052+53): ijzeren ring met een bronzen schakeltje (fig. 9.II.11). De ijzeren ring was sterk gefragmenteerd en gecorrodeerd maar kon opnieuw gereconstrueerd worden. De binnendiameter bedraagt 12,7 mm. De doorsnede is waarschijnlijk rond maar dit is moeilijk uit het stuk af te leiden. Opmerkelijk is dat er een bronzen schakel rond de ring zit. Deze omvat de ring nu volledig maar er rekening mee houdend dat de ring sterk gecorrodeerd is, zal de schakel oorspronkelijk gemakkelijk rond de ring hebben bewogen. De binnendiameter van de schakel bedraagt 4,2 mm.
- 11.12 (vnr. 14.050): fragment van een bronzen torque (?). Het fragment is slechts

12 mm lang, heeft een nagenoeg ronde doorsnede en is 4,1 mm dik. Het fragment heeft sterk te lijden gehad onder het vuur. Niet alleen is het oppervlak beschadigd, maar het lijkt ook iets gesmolten te zijn.

- 11.13 (vnr. 14.050): ijzeren kropnaald (fig. 9.11.12). De kropnaald is sterk gecorrodeerd maar lijkt niet erg beschadigd te zijn. Het ijzer is aan één van de uiteinden omgeplooid om een ringetje te vormen. Hoewel licht verbogen, is net voor het ringetje nog duidelijk een knik zichtbaar.
- 11.14 (vnr. 14.050): kleine scherf prehistorisch aardewerk. De scherf is dunwandig, niet verbrand en moet als opspit beschouwd worden.

Crematierresten: 245,1 g

Houtskool: /

Discussie:

De gecremeerde resten zijn grijswit van kleur. Er is bijna geen houtskool in het graf gevonden, wat er samen met het feit dat de crematierresten geconcentreerd in de kuil zijn geplaatst op wijst dat de verbrande botfragmenten zorgvuldig uit de as van de brandstapel zijn uitgezocht en in een container in het graf zijn geplaatst. Omdat er geen aardewerk in het graf is gevonden, zal deze container van een vergankelijk materiaal (doek) zijn gemaakt. Het fysisch-antropologisch onderzoek wijst uit dat de hier begraven overledene een kind van ca. 7 jaar oud is.

Graf 11 is gezien het hoge aantal bijgiften een bijzonder rijk graf. De 14 metalen voorwerpen die tijdens het bergen van de grafinhoud zijn verzameld, horen toe aan minimaal 7 exemplaren: twee armbanden, een torque, een (haar)ring, een geschakelde ketting, een ijzeren ring en een ijzeren kropnaald. Armbanden worden meestal als paar gedragen op de onderarmen en zodoende ook met de overledene meegegeven. Het feit dat dit graf een onversierde en een versierde armband heeft opgeleverd, zou dan mogelijk kunnen impliceren dat er in totaal vier armbanden als grafgift zijn meegegeven. De gladde armband lijkt sterk op de armbanden die te Dormans 'Les Varennes' Marne in een kindergraf zijn meegegeven.⁴ De kleine binnendiameter sluit aan bij de observatie dat het om een kindergraf gaat. Het graf te Dormans 'Les Varennes' Marne dateert uit de Hallstatt IIb-periode.

Bij de datering in de Hallstatt IIb-periode sluit de gladde halsring met haaksluiting aan (zie ook graf 12). Of de overige halsringfragmenten tot deze torque behoren, is moeilijk te achterhalen omdat veel fragmenten door het vuur zijn aangetast waardoor niet alleen het oppervlak plaatselijk is veranderd, maar de halsring ook plaatselijk verwrongen is. Toch kan op basis van het gegeven dat geen enkel fragment versiering draagt en dat de meeste fragmenten een min of meer ronde doorsnede hebben met een dikte die zeer dicht in de buurt komt van de doorsnede van het fragment met haaksluiting, voorzichtig aangenomen worden dat het om één en dezelfde halsring gaat.

Catalogusnummer 11.9 is het enige wat rest van een bronzen ring. De dikte van het fragment komt overeen met de dikte van de haarringen uit graf 30, waardoor het aannemelijk is dat ook deze overledene is begraven met minstens één haarring.

De ijzeren ring (catalogusnummer 11.11) lijkt op basis van het bronzen ringetje dat er omheen zit bij de geschakelde ketting (catalogusnummer 11.7) te horen. Immers, de binnendiameter van alle bronzen schakeltjes is ongeveer gelijk.

Het laatste sieraad dat met de overledene is meegegeven is een kropnaald. Kenmerkend voor deze naalden is dat zij bovenaan de schacht lusvormig zijn verbogen. Op de kop van de naald kan een rond gat zijn gemaakt (*Ringkopfnadeln*) maar de kop kan ook spatelvormig zijn (*Spatenkopfnadeln*).⁵ Het Wijchense exemplaar behoort tot de eerste groep. De naalden zijn gebruikt voor het sluiten van kleding en kunnen als set zijn gedragen, waarbij een verbindend kettinkje aan het oogje werd bevestigd.⁶ Dit type naald is voornamelijk bekend uit Noord-Duitsland waar hij wordt toegeschreven aan de Jastorfcultuur en in veel gevallen als grafgift wordt aangetroffen.⁷ Hij komt in ons land veel minder vaak voor maar toch zijn verschillende parallellen bekend: Wijchen-Holenbergseweg,⁸ Colmschate-Colmschater Enk⁹, Haps¹⁰, Enter¹¹, Bergharen¹², Dorkwerd Oostum en Ezinge.¹³ Voor wat betreft datering geeft Krüger¹⁴ aan dat de naalden in de periode 600–400 voor Chr. geplaatst moeten worden. Verwers dateert het sieraad uit Haps ook op het einde van de vroege ijzertijd tot in de midden-ijzertijd.¹⁵ Miedema daarentegen voert aan dat deze naalden tot in de 2e eeuw voor Chr. zijn gebruikt.¹⁶

4 Musée d'Épervain, inventarisnummer 549 F (Charpy & Roualet 1991, 59).

5 Groenewoudt 1984, 61.

6 Tuijn & Visser 2004, 58–61.

7 Krüger 1961, 45; Keiling Kolbow 1974, 29; Groenewoudt 1984, 58–61.

8 Tuijn & Visser 2004, 58–61.

9 Groenewoudt 1984, 46–63.

10 Verwers 1972, 59.

11 Verlinde 1974, 21.

12 Janssen 1977, 258.

13 Miedema 1983, 159.

14 Krüger 1961.

15 Verwers 1972.

16 Miedema 1983, 159.

Graf 12

Afmeting en vorm van de grafkuil: 162 x 110 x 51 cm. Deze zeer grote grafkuil heeft een tamelijk vlakke bodem die in het oostelijke deel van het graf iets omhoog gaat. De wanden lopen schuin naar het oppervlak toe.

Opvulling van de grafkuil: De kuil is grotendeels opgevuld met grijsbruin zand waarin hier en daar wat brokjes houtskool zijn gevonden. Centraal in deze vulling, en ook nagenoeg centraal in de grafkuil, ligt een grote concentratie crematieresten – ingebed in donker grijsbruin zand.

Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 12.1 (vnr. 14.034): nagenoeg complete bronzen torque, met een sluiting met haakjes (fig. 9.12.1). Alleen een van de haakjes die het slot vormen, ontbreekt. Bij de vondst bleek het sieraad in tweeën te zijn gebroken, maar beide helften konden terug aan elkaar gezet worden. De draadvormige halsring heeft een binnendiameter van ca. 10 cm. In doorsnede is de halsring rond en is ca. 6 mm dik. Alleen ter hoogte van het overgebleven haakje wordt hij iets dunner en bedraagt de diameter 4 mm. Het sieraad is glad (onversierd). Op enkele plaatsen op het oppervlak zijn roestige vlekken zichtbaar, waarschijnlijk veroorzaakt door een of meerdere ijzeren voorwerpen die er tegenaan hebben gelegen. Deze zijn echter niet teruggevonden bij het bergen van het graf. Vermoedelijk zijn zij in de bodem vergaan. Er zijn geen duidelijke brandsporen op het sieraad herkend, maar toch geeft het de algemene indruk dat het te lijden heeft gehad onder hitte. Het uiteinde, waarvan het haakje ontbreekt, is sterk vervormd en het hele stuk is lichtjes verbogen.
- 12.2 (vnr. 14.034): volledige bronzen armband (fig. 9.12.2). De uiteinden van het sieraad sluiten bijna op elkaar aan. Het oppervlak van deze draadvormige armband is glad (onversierd). De binnendiameter van het stuk bedraagt 41 mm. De doorsnede is rond en is 5,1 mm dik. Ook voor dit exemplaar geldt dat er geen duidelijke brandsporen te herkennen zijn, maar dat het er wel op lijkt dat het onderhevig is geweest aan hitte.

Crematieresten: 89,6 g

Houtskool: /

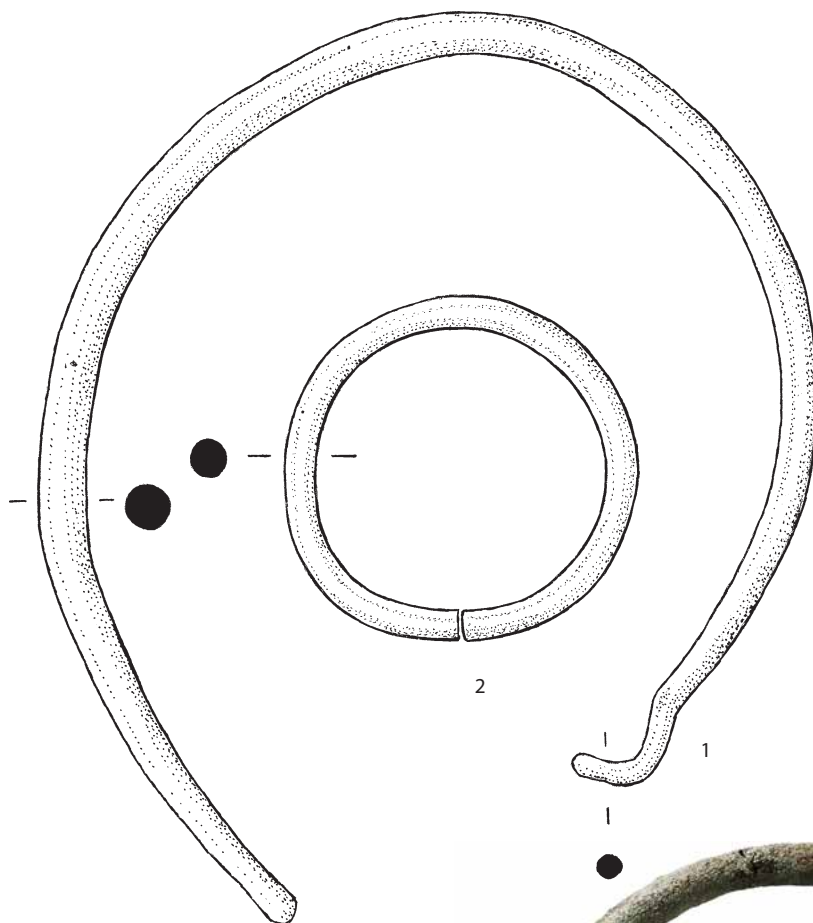
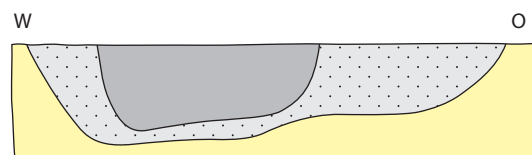
Discussie:

De verbrande botfragmenten zijn vrij 'schoon'. De resten hebben een witte kleur en houtskool ontbreekt nagenoeg volledig in het graf. Het lijkt er op dat, nadat de overledene op de brandstapel is gecremeerd, de crematieresten zorgvuldig uit de as zijn uitgezocht. Het feit dat deze resten bovendien tamelijk geconcentreerd in de grafkuil zijn gevonden, zou er ook nog op kunnen wijzen dat de resten in een container zijn verpakt. Aangezien er geen aardewerk in het graf is gevonden, zal deze container gemaakt zijn uit vergankelijk materiaal. De analyse van de crematieresten heeft uitgewezen dat een 5-jarig kind in dit graf is begraven.

Het kind heeft minimaal twee bijgiften meegekregen op zijn reis naar het hiernamaals. Voor de torque zijn verschillende parallellen bekend uit de Champagne. Zo is er een sterk gelijkend exemplaar gevonden tijdens de opgraving in 1935 te Dormans 'Les Varennes' Marne in een kindergraf.¹⁷ In hetzelfde graf zijn twee armbanden gevonden, waarvan de kleinste nagenoeg identiek is aan die in het grafveld aan de Suikerbergseweg,¹⁸ De tweede armband, die wel verwacht zou kunnen worden, is niet gevonden. Het ijzeren voorwerp is niet teruggevonden. Het graf in Dormans wordt gedateerd in de periode Hallstatt IIb. Op basis van de typologische overeenkomsten ligt een zelfde datering voor het Wijchense graf dan ook voor de hand.

17 Musée d'Épernay, inventarisnummer 549 F (Charpy & Roualet 1991, 59).

18 Musée d'Épernay, inventarisnummers 550 F en 551 F (Charpy & Roualet 1991, 59).

Figuur 9.12. Graf 12.

Graf 13

Afmeting en vorm van de grafkuil: 131 x 74 x 46 cm. De bodem van de grafkuil is nagenoeg vlak, ook al duikt hij aan de westkant iets naar beneden toe. De wanden lopen min of meer recht omhoog.

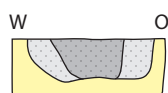
Opvulling van de grafkuil: De grafkuil is gevuld met bruingrijs zand waarin houtskool zit (echter te sterk vergaan om te kunnen verzamelen). In het centrale deel van de kuil bevat deze vulling bovendien nog veel crematieresten.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 943,1 g

Houtskool: /

Figuur 9.13. Graf 13.

BAMN/RM

Discussie:

Het uit dit graf verzamelde bot is tamelijk 'schoon'. Het heeft een grijswitte kleur hoewel het in een vulling waarin ook veel houtskool zit, is aangetroffen. Bovendien ligt het allemaal geconcentreerd in het centrale deel van de grafkuil. Het lijkt er dus sterk op dat de crematieresten met zorg zijn uitgezocht op de brandstapel en in een container het graf zijn ingegaan. De analyse van het gecremeerd bot heeft uitgewezen dat de hier begraven overledene een vrouw was, die overleden is tussen haar 25^e en 40^e jaar.

Naast menselijk gecremeerd bot is er ook nog 41 g verbrand dierlijk bot gevonden. Dit bot is niet geanalyseerd en het is daarom ook niet duidelijk wat voor dier(en) het betreft en of zij mogelijk onderdeel hebben uitgemaakt van een offermaaltijd.

Graf 14

Afmeting en vorm van de grafkuil: 49 x 53 x 24 cm. Het tamelijk kleine kuiltje heeft een vlakke bodem en nagenoeg rechte wanden.

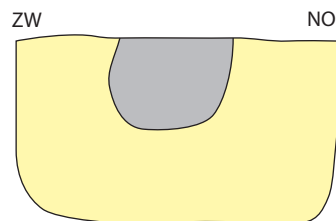
Opvulling van de grafkuil: De volledige grafkuil is opgevuld met bruingrijs zand. Hierin bevinden zich de weinige crematieresten, die zich voornamelijk manifesteerden als witte spikkels.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.14. Graf 14.

BAMN/RM

Discussie:

Dit graf heeft slechts weinig crematieresten opgeleverd. Gezien de kleine afmetingen van de grafkuil lijkt het er ook niet op dat het verdwenen deel van de grafkuil een bijzonder grote hoeveelheid verbrande botfragmenten heeft bevat. We kunnen dan ook voorzichtig concluderen dat slechts een fractie van de crematie- en brandstapelresten in deze grafkuil terecht zijn gekomen.

Graf 15

Afmeting en vorm van de grafkuil: 20 x 20 x 32 cm. De grafkuil vertoont in doorsnede een ronde bodem en wanden die schuin naar het oppervlak toelopen.

Opvulling van de grafkuil: Centraal in de grafkuil is een donkergrijze vulling zichtbaar waarin veel vergane houtskool en crematieresten zitten. Aan weerszijden van deze vulling ligt bruinigrijfs gevlekt zand waarin enkele fragmenten verbrand bot zijn gevonden.

Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 15.1 (vnr. 14.021): een volledig en twee fragmenten van bronzen schakeltjes (fig. 9.15.1). Deze bronzen schakeltjes hebben een nagenoeg ronde doorsnede. De binnendiameter van het volledige exemplaar bedraagt 3,9 mm. Lichte brandsporen zijn zichtbaar.
- 15.2 (vnr. 14.021): klein bronzen fragment (fig. 9.15.2). Omwille van de kleine afmetingen van het fragment is het niet mogelijk te achterhalen tot welk type voorwerp (sieraad?) het heeft behoord.

Crematieresten: 4 g

Houtskool: /

Figuur 9.15. Graf 15.

BAMN/RM/RRE

Discussie:

Gezien de ligging van dit spoor net naast een recente verstoring, is het mogelijk dat het in oorsprong groter is geweest en dat het een sterk verstoord graf betreft. Hierbij zijn dan ook nagenoeg alle crematieresten en bijna de volledige grafinventaris verloren gegaan. Op basis van de weinige aanwijzingen lijkt het er op dat de overledene minstens twee bronzen voorwerpen (sieraden?) op de brandstapel heeft meegekregen.

Graf 16

Afmeting en vorm van de grafkuil: 59 x 52 x 20 cm. De kleine grafkuil heeft een ronde bodem en wanden die schuin omhoog lopen naar het oppervlak.

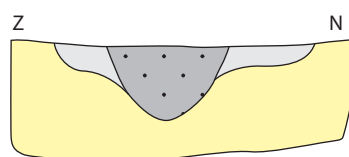
Opvulling van de grafkuil: De centrale vulling bestaat uit bruingrijs zand waarin houtskool en crematieresten zijn vastgesteld. De houtskool is voor het grootste deel vergaan in de zandbodem, waardoor een donkere kleur is achtergebleven. Aan weerszijden van deze vulling is nog lichtbruin zand waargenomen waarin zich nog wat crematieresten bevonden. Het gaat echter om dermate kleine hoeveelheden en kleine stukjes dat het maar de vraag is of deze vullingen nog wel tot de grafkuil behoren of eerder natuurlijke bodem voorstellen die onder invloed van bioturbatie vanuit het graf van uiterlijk is veranderd.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 2,1 g

Houtskool: /

Figuur 9.16. Graf 16.

BAMN/RM

Discussie:

Ook van dit graf is maar een fractie overgebleven. In de kleine kuil zijn slechts weinig crematieresten aangetroffen, wat zou impliceren dat het grootste deel van de verbrande resten zich op een hoger – verdwenen – niveau van de grafkuil bevonden.

Graf 17

Afmeting en vorm van de grafkuil: 61 x 48 x 12 cm. De grafkuil heeft een vlakke bodem en wanden die iets schuin naar boven lopen.

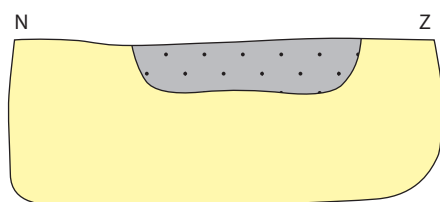
Opvulling van de grafkuil: De kuil is volledig opgevuld met grijsbruin zand waarin crematieresten zijn aangetroffen. Deze zijn echter sterk vergruisd en daardoor niet verzameld. Houtskool zal oorspronkelijk ook in de vulling hebben gezeten maar is metertijd vergaan, waardoor alleen een donkere kleur is achtergebleven.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.17. Graf 17.

BAMN/RM

Discussie:

De kleine hoeveelheid houtskool en de weinige crematieresten die zijn gevonden is al wat rest van dit graf. Mogelijk hebben er zich op een hoger niveau meer verbrande resten bevonden maar dit is niet te achterhalen.

Graf 18

Afmeting en vorm van de grafkuil: 84 x 51 x 22 cm. De kuil heeft in doorsnede een tamelijk vlakke bodem en wanden die min of meer recht omhoog lopen. Alleen aan de oostkant is mogelijk een soort insteek zichtbaar.

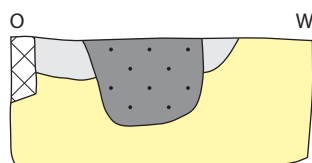
Opvulling van de grafkuil: Het centrale deel van het graf bevat zwart zand waarin nog enkele brokjes houtskool en crematieresten zitten. De meeste houtskool is vergaan, wat de zwarte kleur van het zand verklaart. De mogelijke insteek bevat bruin zand.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 7,6 g

Houtskool: /

Figuur 9.18. Graf 18.

BAMN/RM

Discussie:

De zwarte kleur van het zand suggereert dat een behoorlijke hoeveelheid houtskool in de grafkuil terecht is gekomen. In dit zwarte zand zitten nog enkele fragmenten verbrand menselijk bot, maar het gaat om een heel kleine hoeveelheid. Bovendien zijn deze resten niet wit zoals voor een aantal graven wel is vastgesteld. We kunnen dus stellen dat de resten niet zorgvuldig van de brandstapel zijn uitgezocht om ze vervolgens in een container in het graf te deponeren, maar eerder met de rest van de brandstapel in het graf zijn gegooid. Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten kon niet uitsluiten of de overledene een man of een vrouw was, en of deze persoon de volwassen leeftijd al had bereikt.

Graf 19

Afmeting en vorm van de grafkuil: 63 x 51 x 22 cm. De grafkuil is komvormig.

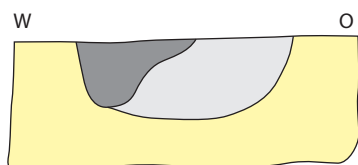
Opvulling van de grafkuil: Opvallend genoeg concentreert de donkergrijze tot zwarte zandige vulling waarin crematieresten zitten zich volledig aan de westkant van de grafkuil. De rest van de kuil is opgevuld met bruingrijs gevlekt zand, wat enigszins lijkt op de natuurlijke ondergrond maar er toch voldoende van afwijkt om de grafkuil te kunnen begrenzen. In deze bruingrijze vulling is nauwelijks houtskool en helemaal geen crematieresten gevonden.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 11,2 g

Houtskool: /

Figuur 9.19. Graf 19.

BAMN/RM

Discussie:

Het feit dat de crematieresten en de houtskool slechts aan één kant van de grafkuil in het graf zijn bijgezet, en het gegeven dat het onderscheid tussen beide vullingen zeer duidelijk te maken is, zou er mogelijk op kunnen wijzen dat de grafkuil tijdens de begraving gedeeltelijk is ingestort. De crematie- en brandstapelresten zijn dan voor een deel op de bodem van de kuil terecht gekomen en voor een deel op het teruggestorte zand.

Graf 20

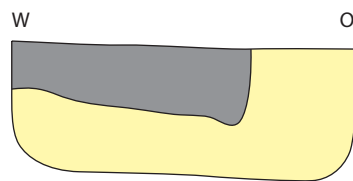
Afmetingen en vorm van de grafkuil: 59 x 32 x 20 m. De grafkuil kon niet volledig onderzocht worden maar lijkt een vrij vlakke bodem en rechte wanden gehad te hebben. Opvulling van de grafkuil: De grafkuil is opgevuld met donkerbruin zand waarin verspreid wat spikkels verbrand bot zichtbaar zijn. Houtskool is volledig vergaan.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.20. Graf 20.

BAMN/RM

Discussie:

Door vergravingen tijdens de middeleeuwen en bij de aanleg van een rioolbuis is een deel van het graf vergraven. Uit wat rest blijkt dat er slechts weinig crematieresten in de grafkuil terecht zijn gekomen. Men heeft een deel van de brandstapelresten in de kuil gegooid zonder er verbrande botfragmenten uit te selecteren. De houtskool is volledig vergaan, maar dat heeft niet geresulteerd in de karakteristieke zwarte kleur maar in een donkerbruine kleur. Er zijn geen grafgiften aangetroffen.

Graf 21

Afmeting en vorm van de grafkuil: 142 x 133 x 48 cm. Het graf is voor een deel verneden door kuil K9. Toch blijft er nog verrassend veel over van dit (in vergelijking met de andere graven) diepe graf. In doorsnede blijkt de grafkuil een vlakke bodem en rechtoplopende wanden te hebben.

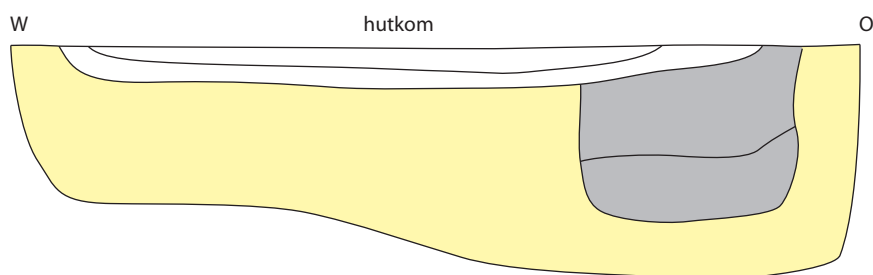
Opvulling van de grafkuil: De vulling van het graf bestaat uit lichtgrijs tot grijs gevlekt zand. Deze lichte kleur komt door uitloging, wat mogelijk nog versterkt is door de aanleg van de kuil. Houtskool is niet echt aangetroffen maar crematieresten wel.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 188,0 g

Houtskool: /

Figuur 9.21. Graf 21.

RM

Discussie:

Hoewel het graf verstoord is bij het aanleggen van de kuil, lijkt een groot deel toch bewaard te zijn. Dit is waarschijnlijk grotendeels te danken aan het feit dat de grafkuil aanzienlijk dieper is ingegraven dan de andere graven. In de vulling zijn nog behoorlijk wat crematieresten gevonden. Analyse van deze resten heeft uitgewezen dat de hier begraven overledene ouder dan 20 jaar is geweest. Het is echter niet uit te maken of het een man dan wel een vrouw betreft. Gezien de grijswitte kleur van het verbrande bot en de afwezigheid van houtskool, lijkt het er op dat de crematieresten met zorg vanaf de brandstapel zijn verzameld. Of ze in een container in het graf zijn geplaatst, is onduidelijk.

Naast menselijke crematieresten is er ook 11 g dierlijk verbrand bot gevonden. Ook hier geldt dat er geen nader onderzoek is gedaan naar dit bot.

Graf 22

Afmeting en vorm van de grafkuil: 73 x 41 x 20 cm. De grafkuil is komvormig. De wanden lopen iets schuin naar het oppervlak toe.

Opvulling van de grafkuil: De volledige kuil is volgestort met brandstapelresten. Deze omvatten hoofdzakelijk houtskoolfragmenten. Crematieresten komen slechts zeer sporadisch voor. De vergane houtskool is er debet aan dat de zandige vulling van de grafkuil volledig zwart is gekleurd. Centraal in de vulling is nog een kleine aardewerkconcentratie zichtbaar.

Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 22.1 (vnr. 13.053): fragment van een bronzen torque (fig. 9.22.1). Het betreft het uiteinde van de halsring, met name de sluiting. Het fragment heeft een ronde doorsnede en is ca. 3,7 mm dik. De halsring is verbrand en hierdoor is het sieraad lichtjes vervormd. Toch is duidelijk dat het om een gladde, niet versierde halsring gaat.
- 22.2 (vnr. 13.053): fragment van een bronzen torque (fig. 9.22.2). In tegenstelling tot het voorgaande exemplaar gaat het hier om een halsring waarvan het uiteinde gevormd wordt door een stempel. Deze is rondom versierd met drie groeven. Hierna volgt een klein stukje van ongeveer 2 mm dat niet versierd is, gevolgd door een stuk waarop nog minimaal 6 groeven die ook rondom het hele voorwerp zijn aangebracht, zichtbaar zijn. Mogelijk is het sieraad nog verder versierd geweest, maar het kleine fragment laat niet toe hier uitspraken over te doen. Ook deze halsring is verbrand.
- 22.3 (vnr. 13.053): fragment van een bronzen torque (fig. 9.22.3). Het kleine fragment is verbrand. Toch is nog zichtbaar dat het fragment niet is versierd, een ronde doorsnede heeft en ca. 4 mm dik is. Onder invloed van de hitte is het stuk lichtjes verbogen.
- 22.4 (vnr. 13.053): fragment van een bronzen torque (fig. 9.22.4). Ook dit kleine fragment is duidelijk verbrand. Het niet versierde oppervlak is niet overal meer even glad omwille van de hittewerking. Bovendien is deze er ook verantwoordelijk voor dat het fragment lichtjes verbogen is. De doorsnede is rond en het fragment is ca. 3,6 mm dik.
- 22.6 (vnr. 13.053): dun fragment brons. Het fragment meet 8,5 mm x 3,7 mm x 1,7 mm. Het is aan de onderkant plat, aan de bovenkant bol en de zijkanten zijn recht. Mogelijk betreft het een klein fragment van een ring.
- 22.6 (vnr. 13.053): druppel gesmolten brons. De druppel is slechts 3 mm groot en rond, maar het is duidelijk dat hij verbrand is. Of de druppel afkomstig is van één van boven genoemde fragmenten is niet te achterhalen.
- 22.7: 11 fragmenten (4 R, 6 W, 1 B) van 1 schaal; waarschijnlijk verbrand (fig. 9.22.5).
- 22.8: 3 fragmenten (2 R, 1 W) van 1 exemplaar; licht verbrand. De aangetroffen fragmenten vormen het halsdeel van een pot met een randoorsnede van 18 cm (fig. 9.22.6).
- 22.9: 11 fragmenten (2 R, 9 W) van max. 9 exemplaren, waarvan diverse besmeten (opspit).

Crematieresten: 4,2 g

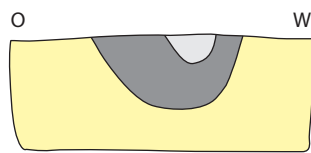
Houtskool: /

Discussie:

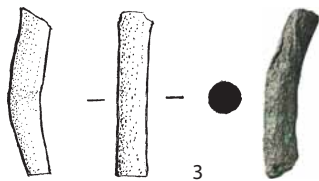
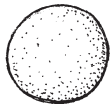
Het lichaam van de overledene is op de brandstapel gecremeerd. De kleine hoeveelheid resten hebben geen informatie opgeleverd ten aanzien van het geslacht of de leeftijd van deze persoon. Gezien het gegeven dat alle bijgiften sporen van verbranding dragen, kunnen we aannemen dat deze ook op de brandstapel zijn geplaatst en later met de crematieresten in de grafkuil zijn gedeponneerd.

Het aantal bijgaven is terug te leiden tot minimaal drie exemplaren. De versierde stempel en de haaksluiting hebben zonder twijfel tot twee verschillende halsringen behoord. Voor de versierde torque is een parallel bekend uit Geldermalsen.¹⁹ Hier zijn in graf 1, een inhumatiegraf van een vrouw, diverse bijgiften ontdekt. Eén van de voorwerpen is een complete halsring die alleen versiering draagt op de stempel en net onder de stempel. Deze versiering bestaat uit enkele groeven. De twee onversierde kleinere fragmenten hebben een aan het fragment met haaksluiting gelijke diameter en zouden dus tot hetzelfde exemplaar kunnen behoren. Tenslotte is er nog een ring meegegeven.

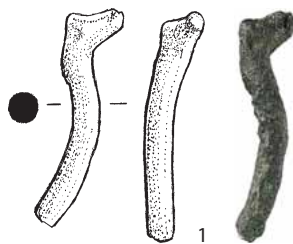
19 Hulst 1999; Van den Broeke & Hessing, 2005, 665.

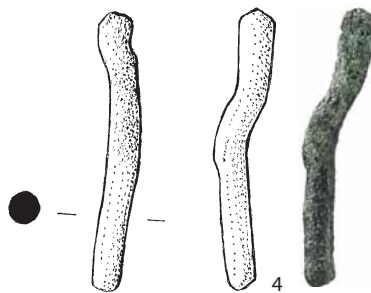
2

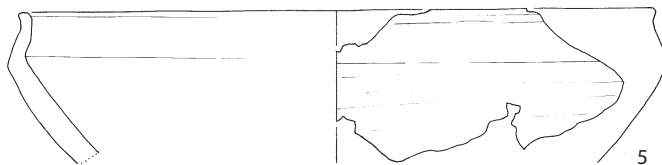
3

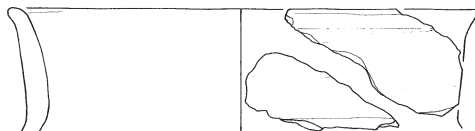
1

4

5

6

Graf 23

Afmeting en vorm van de grafkuil: 94 x 59 x 12 cm. De kleine grafkuil is komvormig, waarbij de wanden iets schuin naar het oppervlak toe lopen.

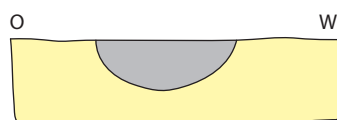
Opvulling van de grafkuil: De hele kuil bevat donkergrijs tot zwart zand waarin enkele verbrande botfragmenten zijn gevonden. De houtskool is volledig vergaan, er zijn geen brokjes gevonden. Wat resteert is de zwarte kleur die door het zand is overgenomen. Hierin zijn spikkels crematieresten waargenomen, echter te klein om te verzamelen.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.23. Graf 23.

BAMN/RM

Discussie:

Al wat overgebleven is van dit graf is de bodem van de grafkuil, opgevuld met brandstapelresten waarin voornamelijk houtskool gezeten heeft. Crematieresten zijn bijna niet gevonden. Mogelijk hebben deze zich meer in het bovenste (verdwenen) deel van de grafkuil bevonden.

Graf 24

Afmeting en vorm van de grafkuil: 35 x 35 x 20 cm. De grafkuil is klein en komvormig. De noordwestelijke wand loopt schuin naar het oppervlak, de zuidoostelijke daarentegen loopt recht omhoog.

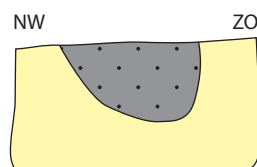
Opvulling van de grafkuil: De grafkuil is volledig gevuld met zwart zand. Hierin zijn alleen zeer kleine spikkels crematieresten herkend.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.24. Graf 24.

RM

Discussie:

Dit graf ligt op zeer korte afstand van de graven 18–20. Het kleine graf heeft echter weinig crematieresten opgeleverd. Het is dus maar de vraag of het een graf betreft, waarvan het grootste deel – waarin de crematieresten zaten – is verdwenen, of dat dit helemaal geen graf is.

Graf 25

Afmeting en vorm van de grafkuil: 92 x 63 x 12 cm. De grote grafkuil is komvormig, de wanden lopen schuin naar het oppervlak toe.

Opvulling van de grafkuil: Centraal in de grafkuil is een concentratie donkergrijs tot zwart zand zichtbaar waarin veel spikkels crematieresten gevat zitten. De zwarte kleur is veroorzaakt door de vergane houtskool. Links en rechts van deze vulling is bruingrijs zand zichtbaar.

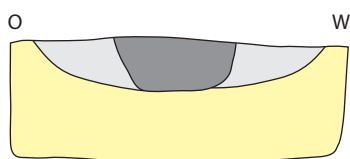
Randstructuur: /

Grafinventaris:

– 25.1: 2 wandfragmenten van max. 2 exemplaren (opspit).

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.25. Graf 25.

BAMN/RM

Discussie:

Gezien de ligging van de concentratie crematie- en brandstapelresten centraal in de kuil, met aan weerszijden 'schoon' zand waarin nauwelijks resten zijn gevonden, lijkt het er op dat de verbrande resten verzameld zijn geweest in een container van vergankelijke aard.

Graf 26

Afmeting en vorm van de grafkuil: 132 x >63 x 38 cm. De kuil heeft een vlakke bodem die afloopt in zuidelijke richting. De wanden gaan min of meer recht naar het oppervlak toe.

Opvulling van de grafkuil: Op de bodem van de grafkuil ligt een dik pakket zwart zand. Houtskoolbrokken zijn hierin nauwelijks aangetroffen, wat impliceert dat de oorspronkelijke (grote) hoeveelheid houtskool die vanaf de brandstapel in de kuil zijn gegooid, volledig vergaan is. Bovenop deze zwarte laag ligt een donkerbruine laag waarin hier en daar wel nog enkele zeer kleine brokjes houtskool zijn gevonden. In deze laag bevinden zich ook spikkels en kleine brokjes verbrand bot.

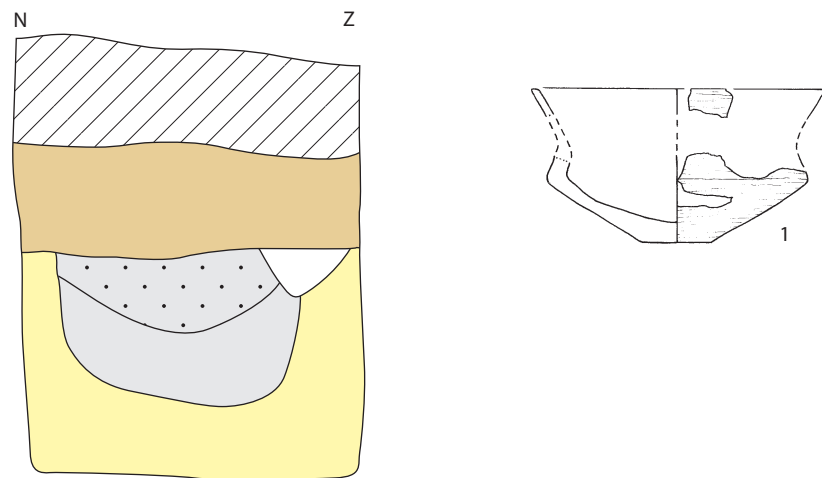
Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 26.1: 8 fragmenten (1 R, 6 W, 1 B) van 1 exemplaar; verbrand. De aangetroffen scherven vormen samen een klein deel van een potje (fig. 9.26.1).

Crematieresten: 3,7 g

Houtskool: /

Figuur 9.26. Graf 26.

BAMN/RM/MV

Discussie:

De hoeveelheid crematieresten is te klein om uitspraken te doen over geslacht en leeftijd van de overledene. Na de crematie is een deel van de brandstapel in de grafkuil gedeponneerd, zonder de crematieresten eerst uit te selecteren.

Graf 27

Afmeting en vorm van de grafkuil: 42 x 29 x 32 cm. Het betreft een zeer kleine kuil die op het eerste gezicht doet denken aan een paalkuil. De bodem is enigszins rond. Aan de zuidkant loopt de wand schuin vanaf de bodem naar het oppervlak toe, de noordwand loopt min of meer recht naar boven.

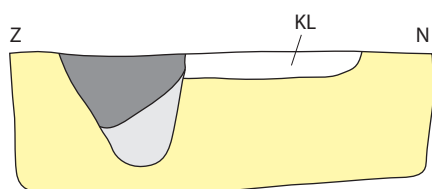
Opvulling van de grafkuil: Onderin is een dikke laag grijsbruin zand zichtbaar. Hierboven liggen de crematie- en brandstapelresten. De houtskool is volledig vergaan en heeft het zand van de vulling zwart gekleurd. Door bioturbatie en uitspoeling zijn zowel crematieresten als brokjes houtskool (die vervolgens ook vergaan zijn) in de onderliggende grijsbruine laag terecht gekomen. Het is onzeker of deze laag nog tot het graf gerekend mag worden of eerder de natuurlijke ondergrond betreft die door bovengenoemde bioturbatie veranderd is ten opzichte van de omringende natuurlijke ondergrond.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 7,6 g

Houtskool: /

Figuur 9.27. Graf 27.

BAMN/RM

Discussie:

Wat nog overblijft van de oorspronkelijke hoeveelheid crematieresten is bijzonder weinig. Het is niet helemaal duidelijk of dit het gevolg is van het weinig uitzoeken van crematieresten of dat een deel van het graf – en bijgevolg dus ook van een deel van de crematieresten – verdwenen is. Ook hier heeft het fysisch-antropologisch onderzoek niets opgeleverd.

Graf 28

Afmeting en vorm van de grafkuil: 40 x >22 x 14 cm. Het graf ligt voor een groot deel buiten het opgegraven gebied. Bovendien is het graf verstoord door een recente verstoring. In coupe lijkt het graf min of meer komvormig te zijn geweest.

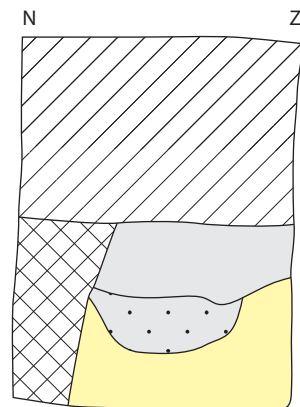
Opvulling van de grafkuil: De kuil is opgevuld met zwart zand. Hierin zijn spikkels verbrand bot waargenomen.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.28. Graf 28.

BAMN/RM

Discussie:

Het graf is grotendeels verstoord door een recente vergraving. Het is mogelijk dat hierdoor een groot deel van het graf, waaronder het deel waarin de crematieresten zijn bijgezet, is verdwenen.

Graf 29

Afmeting en vorm van de grafkuil: 37 x 27 x 10 cm. De kuil heeft een enigszins vlakke bodem en de wanden lopen wat schuin naar het oppervlak toe.

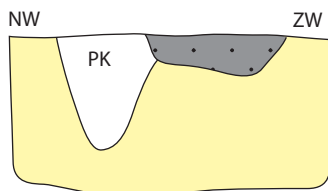
Opvulling van de grafkuil: De grafkuil is volledig opgevuld met zwart zand – veroorzaakt door het vergaan van een grote hoeveelheid houtskool – waarin zich crematieresten bevinden.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.29. Graf 29.

BAMN/RM

Discussie:

Er resteert nog maar weinig van het graf, maar toch is duidelijk dat zowel crematie- als brandstapelresten samen in de grafkuil zijn gedeponerd. De verbrande botfragmenten lijken niet in een container te zijn verzameld. Er is in elk geval geen aardewerk gevonden en de resten liggen ook niet geconcentreerd in de grafkuil.

Het graf versnijdt een paalkuil (S11.48) dat bijgevolg tot een oudere gebruiksfase van het terrein gerekend kan worden.

Graf 30

Afmeting en vorm van de grafkuil: 60 x 52 x 21 cm. Het gaat hier om een zeer kleine grafkuil, waarvan de wanden schuin omhoog lopen en de bodem net niet vlak is.

Opvulling van de grafkuil: Centraal in de grafkuil is een bruine vulling zichtbaar waarin zich de crematieresten bevinden. In deze vulling zit iets houtskool, maar de hoeveelheid is eigenlijk verwaarloosbaar. Aan weerszijden van deze vulling ligt donkerbruin zand waarin meer houtskool is gevonden.

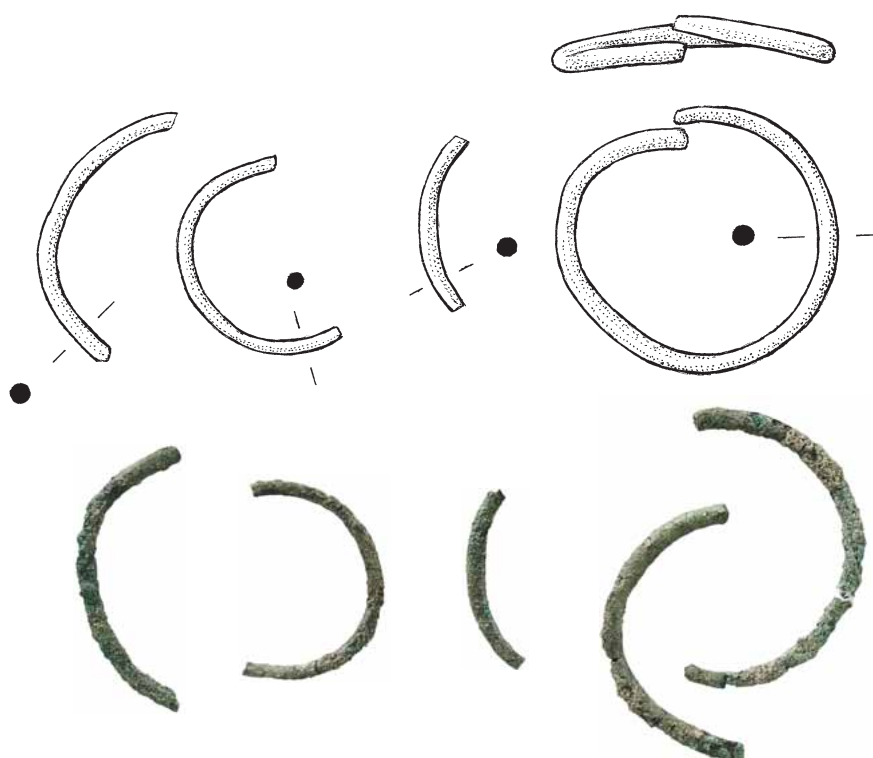
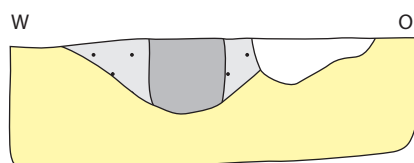
Randstructuur: /

Grafinventaris:

- 30.1 (vnr. 13.081): 9 fragmenten van twee of meerdere bronzen ringen (fig. 9.30). De ringen zijn sterk gefragmenteerd. Desondanks konden enkele stukken aan elkaar gepast worden. Alle stukken hebben een ronde doorsnede. Alle stukken zijn door het vuur aangetast maar niet sterk verbrand.

Crematieresten: 966,3 g.

Houtskool: /

Figuur 9.30. Graf 30.

Figuur 9.31. Een vrouw van 25–40 jaar uit het grafveld Lent-Steltsestraat droeg twee bronzen ringen, waarschijnlijk onderdelen van een haarband, naast het hoofd. De kleinste van de ringen (rechterfoto) vertoont sterke gelijkenissen met de Wijchense sieraden. RM

Discussie:

Dit geïsoleerd gelegen graf heeft opvallend veel crematieresten opgeleverd. In totaal zijn ca. 966 g verbrande botresten verzameld. De resten, die allemaal centraal in de kuil geconcentreerd lagen, zijn tamelijk ‘schoon’. Houtskool is nauwelijks aangetroffen. Dit lijkt er op te wijzen dat de crematieresten met zorg zijn uitgezocht. Het feit dat de verbrande botfragmenten zich als een soort ‘blok’ in het graf bevinden betekent dat de resten in een container de grafkuil zijn ingegaan. Omdat in dit graf geen aardewerk is gevonden, moeten we denken aan een doek. Analyse van het botmateriaal heeft uitgewezen dat de hier begraven overledene een vrouw was van 25-40 jaar.

Er is weinig variatie in grafgiften herkend. De fragmenten kunnen op basis van de doorsnede toegewezen worden aan twee, misschien drie ringen. Een van deze ringen kon bijna volledig gereconstrueerd worden. Het gaat om dunne, draadvormige ringen die mogelijk als oorring of haarring zijn gedragen. Dergelijke ringen zijn uit dit gebied meer bekend. In Lent zijn tijdens een opgraving aan de Steltsestraat enkele tientallen crematie- en inhumatiegraven uit de vroege ijzertijd ontdekt. Een inhumatiegraf bevat het lichaam van een vrouw met een leeftijd van 25–40 jaar. Zij droeg twee bronzen ringen naast het hoofd, mogelijk als onderdeel van een haarband.²⁰ Deze ringen hebben een verschillende diameter. De kleinste haarring komt overeen met de diameter van de Wijchense exemplaren (fig. 9.31), waaruit de geringe verandering die het sieraad door de tijd heen heeft doorgemaakt blijkt.²¹

Graf 31

Afmeting en vorm van de grafkuil: 43 x 31 x 10 cm. De kleine grafkuil is komvormig.

Opvulling van de grafkuil: De betrekkelijk kleine grafkuil is opgevuld met diepzwart zand. Deze zwarte kleur is veroorzaakt door het vergaan van de waarschijnlijk grote hoeveelheden houtskool die vanaf de brandstapel in het graf zijn beland.

Randstructuur: /

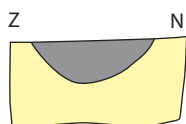
Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

²⁰ Van den Broeke 2002, 28; 2004, 657.

²¹ Met dank aan Peter van den Broeke voor het ter beschikking stellen van de foto's.

Figuur 9.32. Graf 31.

BAMN/RM

Discussie:

Hoewel een fractie minder diep, lijkt dit graf zeer sterk op het ernaast gelegen graf 32. Ook hier is slechts weinig verbrand bot gevonden maar de zwarte kleur van het zand in de grafkuil suggereert dat er oorspronkelijk een grote hoeveelheid houtskool in is gedeponeerd. De kleine hoeveelheid sterk vergruisde botfragmenten lenen zich niet voor verder onderzoek naar geslacht en leeftijd.

Graf 32

Afmeting en vorm van de grafkuil: 43 x 27 x 14 cm. De grafkuil is komvormig.

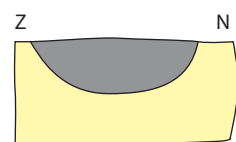
Opvulling van de grafkuil: De betrekkelijk kleine grafkuil is opgevuld met diepzwart zand. Deze zwarte kleur is veroorzaakt door het vergaan van de waarschijnlijk grote hoeveelheden houtskool die vanaf de brandstapel in het graf zijn beland.

Randstructuur: /

Grafinventaris: /

Crematieresten: 1 g

Houtskool: /

Figuur 9.33. Graf 32.

BAMN/RM

Discussie:

Uit wat overgebleven is van dit graf blijkt dat na de crematie niet alleen verbrande botfragmenten maar ook houtskool in de grafkuil is bijgezet. Het totale gewicht aan crematieresten dat nog verzameld kon worden, is minimaal en leende zich niet voor verder onderzoek. Houtskool daarentegen lijkt in grote hoeveelheden in het graf terecht te zijn gekomen: de diepzwarte kleur van het zand kan alleen veroorzaakt zijn als zeer veel houtskool metertijd is vergaan.

9.2 Aardewerk

9.2.1 Algemeen

Uit een deel van de graven van de Suikerbergseweg is aardewerk afkomstig. De in totaal 242 fragmenten van 75 exemplaren²² omvatten voor het merendeel 'ruis', dat wil zeggen scherven die bij toeval in het graf zijn terechtgekomen. Enkele graven bevatten daarentegen één of meer stuks aardewerk, althans grote delen daarvan, die in het graf zijn meegegeven. Het gaat om 11 schalen en hoge potten, waarvan sommige na breuk over twee of drie graven verdeeld zijn. Ze stammen uit de midden-ijzertijd, een periode waarin het meegeven van aardewerk in het graf regionaal min of meer had afgedaan.²³ De vondst van een heel aardewerk-ensemble, zoals in het geval van graf 7, is dan ook uitzonderlijk.

Na de beschrijving van het gevonden materiaal (paragraaf 9.2.2) wordt onder meer de toestand van het aardewerk in de graven nader belicht. Het betreft fragmentatie en verbranding, twee aspecten die in elk graf vertegenwoordigd zijn (paragraaf 9.2.3 en 9.2.4). Tevens worden drie min of meer complete potten uit dezelfde tijd onder de aandacht gebracht die wel ingegraven zijn, maar niet uit graven komen (paragraaf 9.2.5). Voorafgaand aan de conclusie wordt een meer gedetailleerde datering voor het aardewerk beredeneerd (paragraaf 9.2.6) en de collectie in de regionale context bezien (paragraaf 9.2.7).

9.2.2 Beschrijving

Behalve dat al het grafaardewerk sporen van secundaire (over)verhitting toont (paragraaf 9.2.4), is er nog een ander kenmerk dat het grafaardewerk onderling sterk gemeen heeft, en daarom hierna niet meer vermeld wordt. Het betreft de aard van het verschalingsmateriaal. Een enkele keer is potgruis zichtbaar, en het mag (als fijne partikels) ook vermoed worden bij het overige grafaardewerk, maar is daarin niet herkenbaar. Het fijne zand dat in sommige potten voorkomt, is waarschijnlijk al van nature in de gewonnen grondstof aanwezig geweest, en het enkele grindje in de pot van figuur 9.10.1 uit graf 10 is als een verontreiniging van de kleipasta te beschouwen. Tot slot kan nog vermeld worden dat het potje van figuur 9.26.1 uit graf 26 sporen (langwerpige poriën) van plantaardig materiaal toont, maar uitsluitend aan de binnenzijde.

Graf 5:

1. De enige potscherf uit dit graf is een schouderfragment van de pot waarvan een groot deel aangetroffen is in graf 6 en een kleiner deel in graf 7 (fig. 9.7.1).

Graf 6:

1. Groot deel van een versierde pot waarvan ook in graf 7 enkele forse fragmenten gevonden zijn, alsook een wandfragment in graf 5. Het samenstel is afgebeeld in figuur 9.7.1. De maximale doorsnede bedraagt 25,5 cm, de randoorsnede 16,5 cm, de hoogte 24 cm en de wanddikte 0,9–1,1 cm. Van deze pot met ongeveer cilindrische hals is het buitenoppervlak op twee verschillende manieren behandeld. Het bovenste deel is goed gepolijst, tot onder de sterk gekromde overgang van schouder naar buik. Ook een smalle zone boven de bodem is zo behandeld. Het resterende gedeelte van de buik is onbehandeld gelaten (iets ruw), maar in dat oppervlak zijn gebogen polijstgeultjes van 0,3 cm breed getrokken, nauwelijks zichtbaar, maar blijkbaar bedoeld als versiering.
2. Fors randfragment van een schaal waarvan de meeste fragmenten in graf 7 gevonden zijn (fig. 9.8.1).

Graf 7:

In een geconcentreerd aardewerkdepot bevonden zich fragmenten van de volgende vier stuks vaatwerk:

1. Vrijwel complete schaal (fig. 9.8.1), waarvan ook een enkel groot fragment in graf 6 gevonden is. De maximale doorsnede bedraagt 20 cm, de hoogte 5,9 cm en de wanddikte 0,7–1,0 cm.

²² De aantallen in deze tekst zijn ontleend aan een database die verzorgd is door A.A.W.J. Daniël. Fragmenten met een oppervlak van minder dan 2 cm² (gruis) zijn niet meegeteld en niet in het onderzoek betrokken. Passende scherven met recente breuk zijn als een enkel fragment geteld, anders dan scherven met oude breuk. Bij de telling van het aantal fragmenten van meegegeven grafaardewerk in de catalogus (paragraaf 9.1) zijn ook de fragmenten meegeteld die niet tot de inhoud van de grafkuil gerekend waren, maar in de randzone daarvan zijn verzameld en achteraf aan aardewerk uit de grafkuil bleken toe te behoren.

²³ Zie voor een algemeen overzicht Hessing & Kooi 2005.

Het oppervlak van de schaal is zeer glad. De onderzijde van de bodem is voorzien van een standschijfje. Boven de hoekige rompknik bevindt zich geen hals, slechts een ondersneden randlip.

2. Vrijwel compleet, iets gesloten schaalje met korte hals (fig. 9.8.2). De maximale doorsnede bedraagt 12 cm, de hoogte 5,0 cm en de wanddikte 0,7 cm. Aan het standvlak, met een doorsnede van 2,7 cm, is bewust een holle vorm gegeven. Waarschijnlijk door verbranding is de wand minder glad dan hij voordien geweest zal zijn. In dit geval is bij uitzondering een nagenoeg gesinterd en lichtgrijs – in plaats van oranje tot rood – baksel ontstaan, ongetwijfeld veroorzaakt door oververhitting in een vrij zuurstofarme atmosfeer. Al bij de deponering in het graf lijkt een randfragment ontbroken te hebben.
3. Vrijwel complete pot (fig. 9.8.3). De maximale doorsnede bedraagt 15 cm, de hoogte gemiddeld 9,1 cm en de wanddikte 0,6 cm. Het oppervlak van deze hoekige driedelige beker is gepolijst. Onder de bodem is een smalle standing aangebracht. Bij deponering in het graf was de rompknik al op twee plaatsen afwezig, zo valt af te leiden uit de verbrandingssporen (fig. 9.34). Ondanks de zorgvuldige vormgeving, die ook blijkt uit de dun uitlopende hals, staat deze beker scheef.²⁴ Dit lijkt niet het gevolg van vervorming na de verbranding.
4. Enkele grote fragmenten van een versierde pot waarvan de meeste fragmenten in graf 6 gevonden zijn (fig. 9.7.1).

Graf 9:

1. Minder dan de helft van een schaal (fig. 9.9.1) met een maximale doorsnede van 24 cm, een gereconstrueerde hoogte van 4,7 cm en een wanddikte van 0,8 cm. De wand van de schaal is aan beide zijden gepolijst. De korte hals is sterk uitgebogen. De iets ronde buik gaat vloeiend over in een concave bodem met een doorsnede van 4,2 cm.
2. Diverse niet-passende fragmenten van een schaalje met scherp afgezette randlip. In figuur 9.9.2 is het enige randfragment afgebeeld. Hoewel dit niet uit de grafkuil zelf, maar uit de randzone daarvan afkomstig is, vormen de identieke grijze verbrandingskleur alsmede de geringe dikte (0,4 cm) van de fragmenten uit het graf zelf, voldoende zekerheid dat het om de resten van een enkel stuk grafaardewerk gaat.
3. De 12 fragmenten met kamstreekversiering (fig. 9.9.3) uit dit graf behoren waarschijnlijk toe aan een enkel stuk vaatwerk, dat aan het oppervlak glad is. De wanddikte bedraagt 0,7–0,9 cm. Het is niet onmogelijk dat het scherven zijn van de grote pot van figuur 9.10.1 uit het naastgelegen graf 10.

Graf 10:

1. Vele tientallen scherven laten de reconstructie toe van een – gedeeltelijk bewaarde – pot met een maximale doorsnede van 36 cm, een randdoorsnede van 26 cm en een hoogte van ca. 34 cm. De buik van deze grote pot met gepolijst oppervlak is versierd met kamstreken die in een vrij willekeurig ogend patroon aangebracht zijn. De wanddikte bedraagt 0,8–0,9 cm.

Graf 22:

1. Groot deel van een hoekige schaal (fig. 9.22.5), relatief dikwandig (0,5–0,9 cm), met een maximale doorsnede van 26 cm en een geschatte hoogte van minstens 9,0 cm. Het oppervlak is gepolijst.
2. Van het gepolijste halsdeel van een pot met een randdoorsnede van 18 cm (fig. 9.22.6) mag aangenomen worden dat het eveneens grafaardewerk en geen opspit betreft. Dit niet alleen op basis van de verbrandingssporen, maar ook doordat deze hals typologisch aansluit bij het overige grafaardewerk. De wanddikte bedraagt 0,9 cm.

Graf 26:

1. De fragmenten die samen een klein deel van een hoekig potje vormen (fig. 9.26.1), tonen ondanks intensieve verbranding dat de wand glad tot gepolijst is geweest. De maximale doorsnede mag geschat worden op minstens 10 cm, de hoogte op minstens 4,5 cm. De wanddikte bedraagt 0,4–0,6 cm.

²⁴ De tekening geeft een gemiddelde aan van verschillende punten op de pot. De maximale scheefstand is aanzienlijk groter.

9.2.3 Fragmentatie

Het bovenbeschreven aardewerk omvat slechts een deel van het aardewerk uit de graven.

Terwijl bij die exemplaren gewoonlijk een aanzienlijk deel van de pot bewaard is, zijn van andere potten niet meer dan één of enkele fragmenten aanwezig (paragraaf 9.1). Veelal is niet uit te maken aan welke periode deze laatstgenoemde scherven moeten worden toegeschreven, maar in meerderheid lijkt het te gaan om materiaal van vroegere gebruiksfases van het terrein (hoofdstuk 11). Wanneer deze scherven indertijd aan het oppervlak lagen, konden ze in de vulling van de grafkuil terechtkomen op het moment dat die gedicht werd. De indruk is dat het residuaire nederzettingsmateriaal in de graven overwegend uit de late bronstijd stamt. Deze scherven domineren de categorie 'opspit' bij de beschrijving van de grafinhouden (paragraaf 9.1).

Voor een tweede verklaringmogelijkheid van fragmentair overgeleverd aardewerk mag gewezen worden op de aftopping van het bodemprofiel die bij een aantal graven herkenbaar heeft plaatsgevonden. In die gevallen kan ook van grafaardewerk slechts een fractie – of zelfs helemaal niets – zijn overgebleven.

Een derde verklaring voor de aanwezigheid van fragmentair materiaal kan van toepassing zijn als de brandstapel van het crematieritueel herhaaldelijk op dezelfde plaats is aangelegd. Restanten van een eerdere verbranding kunnen meegegaan zijn met de actuele bijzetting.²⁵ Omdat bij de beschrijving van de grafinhouden het aardewerk is ondergebracht waarvan aangenomen mag worden dat het bij de actuele bijzetting hoort (grafaardewerk), is een gering aantal scherven met brandsporen daardoor gerekend tot de categorie 'opspit'. Het is zelfs niet uitgesloten dat het daarbij toch gaat om ouder nederzettingsaardewerk, waarbij eveneens vaak secundaire verhittingsporen voorkomen, bijvoorbeeld nadat fragmenten in het haardvuur zijn terechtgekomen, of zelfs als haardplaveisel zijn gebruikt.²⁶

De in paragraaf 9.2.2 beschreven exemplaren zijn geïnterpreteerd als aardewerk dat bij het actuele grafritueel hoorde, ook al zijn deze evenmin gaaf. Een waarneming die in het kader van de fragmentatie aan de orde gesteld mag worden, betreft de inhoud van twee naast elkaar gelegen crematiekuilen (graven 6 en 7). Deze graven blijken forse delen van twee potten gemeenschappelijk te hebben. Van de grote pot van figuur 9.7.1 zijn de meeste fragmenten in graf 6 terechtgekomen. In het geval van de schaal van figuur 9.8.1 is de situatie juist omgekeerd. Theoretisch zou de verdeling over twee graven het gevolg kunnen zijn van bijvoorbeeld het deels verspitten van graf 6 bij de aanleg van graf 7, maar de kuilen zullen ook op een hoger niveau geen oversnijding hebben gehad. Bovendien gaat het bij de grote pot om een fors overlans potdeel dat in graf 7 is terechtgekomen, twee passende fragmenten die samen hals en schouder bestrijken. Van de bijna complete schaal is daarentegen slechts een enkel fragment in graf 6 gevonden, en het grootste deel in het aardewerkdepot van graf 7. Daarom mogen we er rekening mee houden dat deze stukken vaatwerk bewust (en gelijktijdig?) over de twee grafkuilen verdeeld zijn, of eventueel zelfs over drie grafkuilen, want een wandfragment dat zeker van de pot van figuur 9.7.1 stamt, is in het nabijgelegen graf 5 aangetroffen.

9.2.4 Verbranding

Het Zuid-Nederlandse aardewerk uit de vroege en midden-ijzertijd is doorgaans reducerend gebakken en heeft daardoor een donkere kleur gekregen, of is hoogstens aan het buitenoppervlak lichter gekleurd. Het grafaardewerk van de Suikerbergseweg toont in de meeste gevallen echter een schakering van kleuren die erop duidt dat het na het gewone bakproces opnieuw aan sterke verhitting heeft blootgestaan, onder toetreding van veel zuurstof. Daarnaast zijn enkele exemplaren door oververhitting geheel lichtgrijs geworden. Hoewel kleurverandering door hernieuwde verhitting niet meteen hoeft te leiden tot de kwalificatie 'verbrand aardewerk' zal dat hier gemakshalve worden gedaan.

Bij de verbrande potten en potdelen is in principe een fel-rode tot fel-oranje kleur ontstaan, zowel aan de buitenzijde als aan de binnenzijde en veelal ook op breuken. Enkele andere stukken tonen een volledig (licht)grijze kleur (fig. 9.8.2 en 9.9.2). Uit de verbrandingskenmerken laat zich ook nog de fragmentatietoestand van het aardewerk afleiden op het moment dat het vuur van de brandstapel uitgedoofd was. Anders dan bijvoorbeeld de hoekige driedelige pot van figuur 9.8.3 en 9.34, die in verbrande toestand

²⁵ Zie voor deze problematiek vooral Hiddink 2003, 112–123.

²⁶ Zie voor een haardplaveisel bv. Van Heeringen 2005, fig. 26.14.

Figuur 9.34. Grotendeels verbrande pot uit graf 7 in bovenaanzicht en zijaanzicht. Schaal 1:2. RM

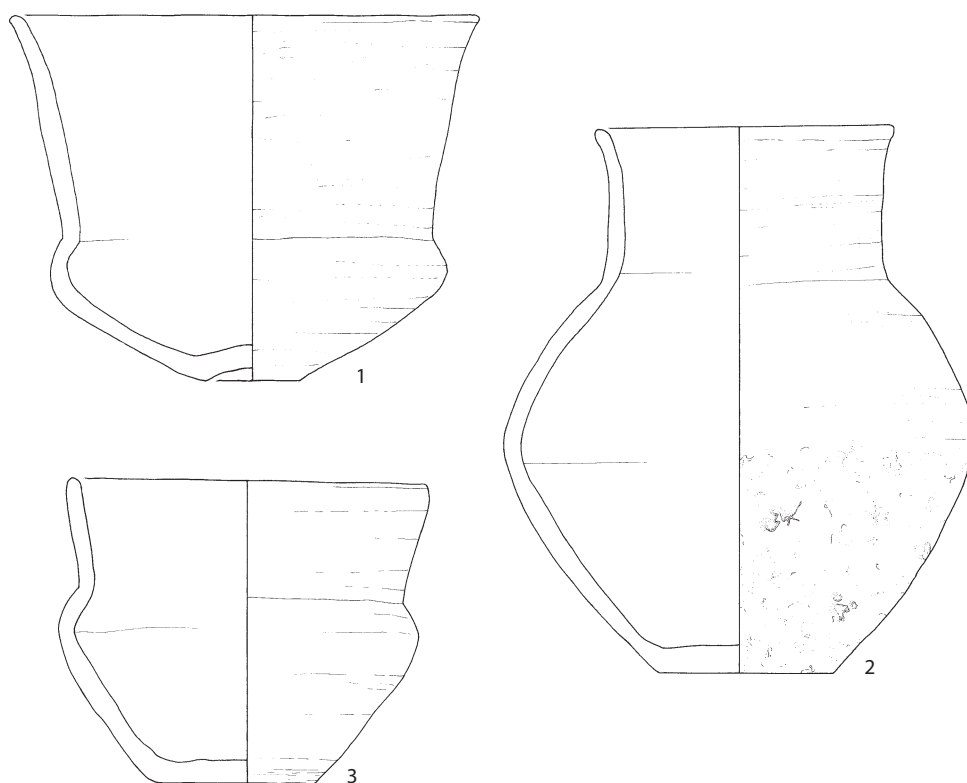
vrijwel compleet in de grafkuil is gedeponerd, tonen de vele tientallen scherven van de versierde hoge pot van figuur 9.10.1 veel verbrande breuken. Dit laatste betekent dat die pot al op de brandstapelresten uiteen lag, en een fiks aantal stukken verzameld is om de beenderas in het graf te vergezellen. Daarentegen tonen de scherven van een schaal in graf 22 (fig. 9.22.5) alleen aan het oppervlak plaatselijk de sporen van verhitte oxidatie. Dit is echter al zo afwijkend van de door reducerend bakken verkregen kleur die in die tijd gangbaar was, dat we mogen aannemen dat ook dit aardewerk tijdens het grafritueel blootgesteld is aan extra verhitte. De conclusie is dan ook dat al het grafaardewerk tijdens het crematieritueel op of bij de brandstapel is geplaatst en daar secundair verhit is geraakt. Bij verscheidene potten zijn evenwel inwendig scherpe kleurscheidingen zichtbaar, met grote plekken waar de oorspronkelijk donkergrijze tot zwarte bakkleur behouden is gebleven (fig. 9.34). Het lijkt erop dat de binnenwand daar afgeschermd was tegen de hitte van het vuur. Waarschijnlijk zat hierin voedsel of drank, waarbij de potten meer dan eens gekanteld waren.²⁷

9.2.5 Offergaven!

Tijdens het onderzoek zijn nog drie potten geborgen uit globaal dezelfde periode als het grafaardewerk. Ze bleken ingegraven, maar zonder een spoor van crematieresten (fig. 9.2). Dat het hier ook werkelijk om andersoortige deposities moet gaan, blijkt ook al uit het feit dat twee van de drie exemplaren onverbrand zijn. Bovendien lijken deze twee potten in hun geheel ingegraven te zijn, en niet in fragmenten in de kuilen terechtgekomen te zijn. Specifiek gaat het om:

Spoor 1.3 (AWC1). Beker met zeer korte schouder en lange hals; de bodem bestaat uit een del (fig. 9.35.1). De hoogte bedraagt 14,5 cm, bij een randdoorsnede van 19,5 cm; de wanddikte bedraagt 0,6–0,9 cm. De pot is geheel reducerend (donkergrijs) gebakken,

²⁷ Het verdient uiteraard aanbeveling om deze uitspraak te toetsen door residu-analyse.

Figuur 9.35. Aardewerk uit de midden-ijzertijd dat buiten graven is gevonden. Schaal 1:3.
MV

met potgruis als verschalingsmateriaal. Het buitenoppervlak is effen gepolijst, terwijl de binnenzijde volledig bedekt is met horizontale polijstgeultjes. Door een schilferig baksel is de pot in vele tientallen fragmenten teruggevonden.

Spoor 11.70 (AWC2). Hoge pot met een maximale doorsnede van 19 cm en een hoogte van 21,5 cm; wanddikte 0,6–0,8 cm (fig. 9.35.2). De pot is reducerend (donkergrijs) gebakken van fijnzandige klei. De schouder en hals zijn gepolijst, de buik is zeer licht besmeten, met slechts plaatselijk een werkelijk kloddertje.²⁸

Spoor 14.25 (AWC3). Hoge pot met korte schouder en lange hals (fig. 9.35.3). De maximale doorsnede bedraagt 14 cm, de hoogte 12 cm; wanddikte 0,8 cm. Het gladwandige potje is geheel lichtgrijs gekleurd, als gevolg van (secundaire?) oververhitting. Hoewel dit potje grotendeels compleet is, blijkt uit de verbrandingssporen dat minstens een groot randfragment al ontbrak toen het gedeponeed werd.

Het bovenbeschreven aardewerk heeft wat vorm en volume betreft veel gemeen met het aardewerk dat als bijgift in verscheidene graven is teruggevonden. Daarbij lijkt dit vaatwerk drank- en/of spijsoffers te hebben bevat. Dat kan eveneens gelden voor de drie andere potten, maar die zijn wellicht in een ander ritueel stadium gedeponeed, bijvoorbeeld bij herdenkingen van de voorouders ('Allerzielen'). De oververhitte pot van figuur 9.35.3 duidt erop dat daaraan dan ook wel eens vuur te pas kwam.

9.2.6 Datering

Bij de chronologische plaatsing van het grafaardewerk en de drie potten die niet gepaard gaan met crematieresten kunnen twee complexen genoemd worden die daarbij steun bieden. Het betreft in de eerste plaats nederzettingaardewerk van een vindplaats op slechts een halve kilometer noordoostelijk van het grafveld, namelijk Wijchen-De Pas.²⁹ Daarnaast is het typonchronologische schema van Oss-Ussen van nut door zijn regionale toepasbaarheid.³⁰

Bij de vormgeving van de collectie ijzertijd-aardewerk van de Suikerbergseweg valt op dat er relatief veel lange halzen bij zijn. Daardoor valt de focus al zonder meer te richten op de eerste helft van de midden-ijzertijd. En waar het gaat om geprofileerde

28 Delen van deze pot zijn verzameld in de leidingsleuf die door dit spoor is gegraven. Het spoor omvatte overigens ook nog enkele tientallen andere scherven, in hoofdzaak behorend tot enkele potten uit de midden-bronstijd.

29 In het bijzonder terrein A (Van den Broeke 1984). Na de studie van het aardewerk van Oss-Ussen kan gesteld worden dat het aardewerk van terrein A voor een klein deel uit fase C/D (tweede helft vroege ijzertijd) en uit fase F dateert, maar overwegend uit fase E, het beginstadium van de midden-ijzertijd.

30 Van den Broeke 1987a/b en in voorbereiding.

vormen waarbij de hals minstens tweemaal zo lang is als de schouder (fig. 9.8.3) kunnen we zeker zijn van een datering ná de vroege ijzertijd, en een doorloop tot hoogstens het derde kwart van de midden-ijzertijd, ofwel vanaf fase E (ca. 500–450 voor Chr.) tot uiterlijk in fase G (ca. 400–350/325 voor Chr.) van Oss-Ussen.³¹ Het is de periode waarin een sterke invloed vanuit het Noord-Franse Marne-Aisnegebied zichtbaar is, die zich ook herkenbaar manifesteert in het lokaal vervaardigde aardewerk. Daaraan danken we de term ‘Marne-aardewerk’,³² ook al worden diverse uitvoeringen daarvan in de Franse archeologie gerekend tot de *proto*-Marne-fase (Hallstatt IIb).³³ De duidelijkste exponent daarvan, de *coupe jogassien*, zien we in figuur 9.35.1. Een bodemdel is daarbij een normale verschijning.³⁴ Daarmee past hij in fase E.³⁵ En hoewel de pot van figuur 9.35.3 met lange hals door zijn rompvorm niet zonder meer als (proto-)Marne aardewerk bestempeld mag worden, past hij door zijn bolle schouder veeleer in fase E dan in fase F. Dat kan ook gesteld worden voor de minder karakteristieke pot van figuur 9.35.2, maar dan vooral op basis van een sterke overeenkomst met aardewerk van terrein A van Wijchen-De Pas.³⁶

Van de hierboven aangeduide vormen kunnen er enkele zonder meer als – iets jonger – Marne-aardewerk worden geclassificeerd (fig. 9.8.3 en 9.26.1).³⁷ Mogelijk gaat het bij het potje van figuur 9.26.1 om een kleine uitgave van de driedelige pot van figuur 9.8.3 (*vase caréné à col*).³⁸ Het standringetje onder deze laatstgenoemde, sterk geprofileerde pot plaatst dit exemplaar eerder in fase F dan fase E, maar een datering al in de loop van die vroegere fase kan niet uitgesloten worden. Dat geldt eveneens voor de hoge pot uit graf 10 met iets bolle schouder en lange hals (fig. 9.10.1); daarbij past de aantekening dat hij in Noord-Frankrijk ook nog later te traceren is, overeenkomend met fase G.³⁹ De pot in graf 22 die slechts door een hals met iets uitbuigende rand vertegenwoordigd is (fig. 9.22.6), geeft daarmee al voldoende aanleiding om hem in hetzelfde tijdsbereik, zo niet dezelfde vormgroep te plaatsen. De vorm van de pot van figuur 9.7.1 heeft, afgezien van de lange hals, te weinig karakteristieke om hem onder de Marne-adepten te scharen, maar benadert de vorm van figuur 9.10.1.

Naast het geprofileerde aardewerk met lange hals mogen ook hoekige lage schalen met schouder en hoogstens minimale hals (fig. 9.22.5) tot het Marne-aardewerk gerekend worden.⁴⁰ Deze zijn eerder kenmerkend voor fase F dan voor fase E. Waarschijnlijk geldt dit ook voor de schaal van figuur 9.9.1, al heeft deze een duidelijk uitgewerkte hals. De schaal van figuur 9.8.1 is door zijn ongeveer verticale bovenste geleiding al ontwikkeld naar een type dat zich vooral in fase G manifesteert.⁴¹ Het hoekige schaaltype van figuur 9.8.2 past eveneens prima in het hier aangegeven tijds kader, maar zou theoretisch ook nog na fase G vervaardigd kunnen zijn. Door de associatie van dit schaaltype met de andere stukken aardewerk uit graf 7 is deze terughoudendheid echter niet nodig. Het schaaltype met ronde buik van figuur 9.9.2 mogen we door zijn scherp afgezette, spitse randlip primair in de fasen F–G denken.⁴²

Op grond van de voorgaande gegevens mag geconcludeerd worden dat alle graven met grafaardewerk omstreeks de 5^e eeuw voor Chr. zijn te dateren. Het merendeel van deze graven zal zelfs in de tweede helft van die eeuw aangelegd zijn, of nog enkele decennia later. Daarnaast lijken de potten die buiten grafkuilen zijn gevonden *gemiddeld* enkele decennia ouder uit te vallen.

9.2.7 Marne-aardewerk in graven

Hoewel we uit de zuidelijke helft van Nederland ook *import*-Marne-aardewerk uit Noord-Frankrijk en Zuid-België kennen, zelfs op de nabijgelegen vindplaats Wijchen-De Pas,⁴³ bevatten de grafinventarissen geen exemplaren die in die richting doen denken. De lokale aardewerktraditie verraadt zich ook enigszins door de wandversiering. Kamstreekversiering (fig. 9.9.3 en 9.10.1) was regionaal in die tijd op zijn hoogtepunt, maar in Noord-Frankrijk ruimschoots overvleugeld door lijnversiering, veelal door beschildering aangebracht. Bij hoekige schalen zoals die van figuur 9.8.1, 9.9.1 en 9.22.5 vinden we juist in Zuid-Nederland en Noord-België nogal eens kamstreekversiering op de buik, waar dit zuidelijker zelden voorkwam.⁴⁴ De platte wandscherven met kamstreekversiering uit graf 9 (fig. 9.9.3) zouden zeer goed van zo’n schaal afkomstig kunnen zijn, maar het is evenmin ondenkbaar dat ze stammen van de grote pot van figuur 9.10.1 uit het naastgelegen graf 10.

31 Vgl. Van den Broeke 1987b, speciaal afb. 7.

32 Zie speciaal Verwers 1972, 134–136.

33 Bv. Hatt & Roualet 1977.

34 Vgl. Hatt & Roualet 1976, pl. 14:879, 22:953, 26:989.

35 Fase E van Oss-Ussen correspondeert met de gecombineerde fasen Hallstatt IIb en La Tène Ancienne Ia in het schema van Hatt & Roualet 1977. De overgang van de ene naar de andere periode wordt door hen gelegd bij 475 voor Chr.

36 Vgl. Van den Broeke 1984, fig. 8:11. Zie ook een overeenkomstige, maar geheel gladde en hoekiger pot (urn) uit het grafveld van Oss-IJsselstraat, wellicht uit fase F (Wesselingh 1993, fig. 8:22). Verbrand bot uit deze urn heeft een C14-datering van van 2460 ± 35 BP opgeleverd (Lanting & Van der Plicht 2005/06, 307).

37 Vgl. Van den Broeke 1987a, afb. 5c (type 75) en 1987b, afb. 7 rechtsboven en afb. 8:1.

38 Van den Broeke 1987a, afb. 5c (type 75).

39 Zie bv. Hatt & Roualet 1977, pl. IV:21 (LT Ancienne Ia), VIII:5 (LT Ancienne IIa). Zie ook Charpy & Delnef 2001, fig. 5, kolommen *piriforme* en *cratériforme*.

40 Vgl. Van den Broeke 1987a, afb. 5c (type 32) en 1987b, afb. 8:2.

41 Van den Broeke in voorbereiding, type IIIa.

42 Vgl. Van den Broeke 1980, fig. 17:Id². Het gros van het aardewerk van de vindplaats op de Hooidonksche Akkers mag inmiddels in fase G geplaatst worden. Zie ook een vrijwel identiek fragment uit een crematiegraf (naast een inhumatiegraf met een C14-datering van 2360 ± 40 BP) uit Nijmegen-Ressen (Ball & Daniël 2010, fig. 12.11).

43 Van den Broeke 1984, fig. 23.

44 Afgezien van de West-Vlaamse Kemmelberg, die een invloedrijke schakel in de verspreiding van de Marne-stijl kan hebben gevormd (vgl. Van Doorselaer e.a. 1987, fig. 17:92–19:95, 20:98–100).

Grafvelden die in de midden-ijzertijd nog relatief goed voorzien zijn van grafaardewerk komen we in het Midden-Nederlandse rivierengebied verder niet tegen. Wel mag hier nog gewezen worden op graf I van het grafveld met ca. 23 graven uit de midden-ijzertijd van Geldermalsen. Daarin waren onder meer drie stuks aardewerk meegegeven aan een vrouw die getooid was met diverse sieraden.⁴⁵ De onverbrande toestand van het aardewerk mag in dit geval niet verbazen, aangezien het hier geen crematiegraf maar een inhumatiegraf betreft. De uiterlijkheden van de bijzetting wekken zelfs de indruk alsof de Noord-Franse invloed hier tot in het grafritueel is doorgedrongen.⁴⁶ Het aardewerk heeft echter een minder sterk 'Marne-karakter' dan het grafaardewerk van de Suikerbergseweg.

Voor rijkelijk met Marne-aardewerk begiftigde grafvelden dienen we de blik verder zuidwaarts te richten. Het – te vroeg ontdekte, dus slecht gedocumenteerde – grafveld van Alphen-Molenheide⁴⁷ mag hier met name genoemd worden, evenals de grafvelden van Lommel-Kattenbosch⁴⁸ en Rijkvorsel-Helhoekheide in de Belgische Kempen.⁴⁹

Wetende dat de Noord-Franse invloed in de fasen E en F in noordelijke richting onverminderd sterk was tot aan de Rijn, behoeven we het grafveld van de Suikerbergseweg wat aardewerkbijgiften betreft niet als uitzonderlijk te bestempelen, hoogstens als opmerkelijk. Ook het gegeven dat het aardewerk alleen als bijgift en niet als urn werd gebruikt, past in het regionale tijdsbeeld.⁵⁰

9.2.8 Conclusie

Bij het grafaardewerk van de Suikerbergseweg valt op dat het voornamelijk om relatief fijne waar gaat. Geen van de potten bezit een (gedeeltelijk) besmeten wand, terwijl die in graven uit de voorafgaande vroege ijzertijd in de regio nog zeer gangbaar waren.⁵¹ Het ging daarbij vooral om hoge potten die als kookpotten worden beschouwd, waaronder de 'klassieke' Harpstedt-pot, met zwak S-vormig profiel en vingertopindrukken als randversiering. Dit besmeten aardewerk werd in de graven doorgaans benut als urn voor botresten die uit de brandstapel geselecteerd waren. Daarin ligt ook een groot verschil met het jongere repertoire dat in de graven van de Suikerbergseweg is aangetroffen. Hoewel het (in de vroege ijzertijd) niet ongewoon was om alleen een verbrande potbodem als urn te gebruiken,⁵² lijkt in geen enkel graf van het Wijchense grafveld een urn geplaatst te zijn, maar louter restanten van aardewerk dat op of bij de brandstapel had gestaan. Dat veel fragmenten op de breuk verbrand zijn, toont daarbij tevens aan dat een deel van het aardewerk in die situatie al gebroken was. Bij het verzamelen van het aardewerk dat als bijgift meeding in de grafkuil, lijkt men eenzelfde 'strategie' aangehouden te hebben als bij het verzamelen van botmateriaal uit de brandstapelresten: een deel van het geheel volstond al voor een geslaagde bijzetting. Opmerkelijk is daarbij dat de graven 6 en 7 delen van twee potten gemeen hadden.

De drie min of meer complete potten die zich niet in graven bevonden (fig. 9.35.1–3), kunnen de weerspiegeling vormen van herdenkingsrituelen na de bijzetting van een overledene. Deze drie potten lijken gemiddeld wat ouder te zijn dan het aardewerk uit de graven. Door sterke overeenkomsten van het merendeel van het aardewerk met veelal scherp gedateerde vormen uit zuidelijker streken valt echter te concluderen dat al het behandelde aardewerk in de 5^e eeuw voor Chr. geplaatst mag worden, sommige stukken eventueel enkele decennia later. Daarbij valt op dat deze locatie regionaal gezien veel van dit (proto-)Marne-aardewerk omvat.

9.3 Het fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten

Bij gecremeerd botmateriaal is de samenstelling van het bot veranderd. De organische bestanddelen zijn door de hoge temperaturen verdwenen en alleen het anorganische gedeelte, voornamelijk bestaand uit hydroxyapatiet, blijft over. De kristalstructuur van dit mineraal verandert eveneens. Verbrand botmateriaal heeft te lijden gehad van fragmentatie, vervorming, krimp en breuk, waardoor de determinatie bemoeilijkt kan worden. Wanneer er echter genoeg botfragmenten van een redelijke grootte zijn overgebleven is het over het algemeen wel mogelijk om een leeftijdsschatting, een geslachtsdiagnose en een minimum aantal individuen te bepalen.

45 Hulst 1999. Ook uit Nijmegen-Ressen is een graf met bijgiften van aardewerk bekend (Ball & Daniël 2010, fig. 12.9.). Het inhumatiegraf van een vrouw (zonder sieraden) bevatte twee stuks onverbrand aardewerk, waaronder een bakje met vergietbodem (kaasvorm?). Een C14-datering van een botmonster kwam uit op 2360 ± 40 BP. Van het grafveld is pas slechts een deel onderzocht.

46 Zie ook Van den Broeke & Hessing 2005.

47 Zie Verhagen 1997, met bronnen.

48 De Laet & Mariën 1950.

49 Laatstelijk Theunissen 1993, met bronnen. Zie ook Mariën 1971, fig. 50:6, 51:16.

50 Vgl. Hessing & Kooi 2005, 650; Hiddink 2003, 9.

51 Vgl. Verwers 1972, fig. 22–26. Dat relatief veel grafvelden (urnenvelden) rond 500 voor Chr. voor het laatst gebruikt worden en elders nieuwe in gebruik genomen worden, manifesteert zich in het grafveld van Haps door twee (proto-)Marne-potjes uit waarschijnlijk fase E, die als het jongste aardewerk kunnen worden aangewezen (Verwers 1972, fig. 25:84, 26:342).

52 Van den Broeke 2008, spec. fig. 11.

Het onderzoek naar crematieresten omvat de beschrijving van de crematieresten zelf (verbranding en fragmentatie) en de beschrijving van de fysisch antropologische eigenschappen, zoals de determinatie van de botfragmenten, leeftijd, geslacht, lichaamslengte, minimum aantal individuen en pathologische botveranderingen.

9.3.1 De methoden

Beschrijving van de crematieresten

Fragmentatiegraad

De fragmentatiegraad van crematieresten is afhankelijk van verschillende depositionele en post-depositionele processen (o.a. wel of niet bewaren in een urn, blussen). Niet afgekoelde crematieresten zijn erg breekbaar, handelingen als blussen of verzamelen van deze resten zorgen ervoor dat de fragmenten kleiner worden. Er worden verscheidene stadia van fragmentatie onderscheiden.⁵³ Omdat elke crematie bestaat uit vele botstukjes van verschillende afmetingen wordt bij de beschrijving van de fragmentatiegraad alleen de maximale fragmentgrootte vermeld.

Fase	Omschrijving	Fragmentgrootte (cm)
1	zeer klein	< 1,5
2	Klein	1,6–2,5
3	middel	2,5–3,5
4	groot	3,6–4,5
5	zeer groot	>4,6

Tabel 9.2. Omschrijving van de fragmentatiegraad van crematieresten.

Verbrandingsgraad

De verbrandingsgraad kan men o.a. bepalen aan de kleur- en krimpscheur-patternen van het verbrande bot. Deze kleur is afhankelijk van de duur en de temperatuur van de verbranding. Er worden verschillende fasen onderscheiden,⁵⁴ een indeling volgt hieronder.

Kleur	Verbrandingsgraad	Temperatuur °C
lichtbruin	0 = onverbrand	–
donkerbruin	1 = zeer slecht verbrand	<275
zwart	2 = slecht verbrand	275–450
grijs	3 = middelmatig verbrand	450–650
krijt wit	4 = goed verbrand	650–800
oudwit	5 = zeer goed verbrand	>800

Tabel 9.3. Omschrijving van de verbrandingsgraad van crematieresten.

Beschrijving van de fysisch-antropologische eigenschappen

Determinatie

Bij het determineren van crematieresten worden vooral de fractie van 10 mm en groter bekeken, botstukjes kleiner dan 10 mm kunnen zelden gedetermineerd worden.⁵⁵ Deze kleine fractie wordt wel nagekeken op fragmenten die van belang kunnen zijn voor de leeftijds- en geslachtsbepaling of het minimum aantal individuen (MAI). De crematieresten worden bij voorkeur gezeefd over een 1 mm zeef omdat dan de grootste kans bestaat dat de allerkleinste botjes, n.l. de gehoorbotjes die van belang kunnen zijn bij het bepalen van het MAI, bewaard blijven.

Bij de inventarisatie worden de botfragmenten onderverdeeld in de skeletregio's die in tabel 9.4 worden aangegeven. Binnen deze skeletregio's zijn de individuele botstukken gedetermineerd (bijvoorbeeld dijbeen, spaakbeen). Wanneer bij deze determinatie bepaalde beenderen ontbreken hoeft dat nog niet te betekenen dat deze daadwerkelijk niet aanwezig zijn. De mogelijkheid bestaat dat de fragmenten te klein zijn hiervoor.

⁵³ Wahl 1982.

⁵⁴ Wahl 1982.

⁵⁵ Maat 1985.

Skeletdeel	Omschrijving skeletdelen
<i>neurocranium</i>	hersenschedel
<i>viscerocranium</i>	aangezichtsschedel
axiaal	schouder wervels ribben bekken heiligbeen, sleutelbeen
diafysen extremiteiten	schachtfragmenten armen benen
epifysen extremiteiten	gewrichtsuitenden armen en benen

Tabel 9.4. Onderverdeling van de skeletdelen.

Geslachtsbepaling

De geslachtsbepaling wordt uitgevoerd volgens de normen van de Arbeitsgruppe Europäischer Anthropologen (1979) en maakt gebruik van een aantal kenmerken van de schedel en het bekken die in vorm en grootte verschillen tussen de geslachten. Wanneer achter de geslachtsbepaling een vraagteken staat, bijvoorbeeld 'm?' betekent dit 'zeer waarschijnlijk mannelijk,' bij twee vraagtekens is de geslachtsbepaling nog onzekerder. Een geslacht toewijzen is alleen bij volwassenen mogelijk. De robuustheid van het post-craniële skelet kan eveneens een aanwijzing zijn voor het geslacht.⁵⁶

Leeftijdsbepaling

De leeftijdsbepaling bij crematieresten-onderzoek volgt dezelfde richtlijnen als die van het inhumatie-onderzoek. Voor onvolwassenen wordt voornamelijk naar de vergroeiing van de epifysen⁵⁷ en het mineralisatie- en eruptiepatroon van de tanden en kiezen⁵⁸ gekeken. Bij volwassenen berust de leeftijdsschatting vooral op het aanzien van de *symphysis pubica* en de *facies auricularis*⁵⁹ (allebei gewrichtsvlakken aan het bekken), en de sluiting van zowel de endocraniale⁶⁰ als de ectocraniale schedelnaden.⁶¹

Lichaamslengteschatting

Voor de lichaamslengteschatting wordt gebruik gemaakt van de grootte van de proximale gewrichten van de *humerus* (bovenarm), de *radius* (spaaakbeen) en het *femur* (dijbeen).⁶²

Pathologie

Het onderzoek naar ziekten en ongelukken bij gecremeerde individuen is vanwege de incompleetheid van het materiaal vrij moeilijk. Een beschrijving van de ziekteverschijnselen is vaak het hoogst haalbare.

9.3.2 Werkwijze

De fractie die groter of gelijk is aan 1 cm wordt gedetermineerd. De crematieresten in de verschillende skeletregio's worden gewogen en de fragmentatie- en verbrandingsgraad vastgesteld. De maximale fragmentgrootte wordt afgerond op een halve cm. Wanneer crematieresten minder dan 1 gram wegen wordt dit afgerond tot 1 gram.

De fractie die kleiner is dan 1 cm wordt onderzocht op relevante botfragmenten. Wat overblijft wordt residu genoemd. In sommige gevallen is het residu erg vervuild en moet een schatting gemaakt worden van het gewicht aan crematieresten dat aanwezig is in het residu.

Aanwezige dierenbotten worden van de menselijke crematieresten gescheiden, fragmentatie- en verbrandingsgraad en gewicht worden genoteerd. Het totaal gewicht aan crematieresten onder aan de tabellen duidt op het totaal zonder de dierlijke botfragmenten.

⁵⁶ Schutkowski en Hummel 1987.

⁵⁷ Arbeitsgruppe Europäischer Anthropologen 1979.

⁵⁸ Ubelaker 1984.

⁵⁹ Lovejoy c.s. 1985.

⁶⁰ Acsádi en Nemeskéri 1970.

⁶¹ Rösing 1977.

⁶² Rösing 1977.

9.3.3 Resultaten crematieresten-onderzoek

Graf 1

skeletdeel	gewicht gr	fragmentatie cm	verbrandingsgraad fase	inhoud	
<i>neurocranium</i>	2	1	5	-	<i>os occipitale</i> (achterhoofd)
				+	<i>os pariëtale</i> (wandbeen)
				-	<i>os temporale</i> (slaapbeen)
				-	<i>os frontale</i> (voorhoofd)
axiaal	4	2	5	-	<i>vertebrae</i> (wervels)
				-	<i>costae</i> (ribben)
				-	<i>clavicula</i> (sleutelbeen)
				-	<i>scapula</i> (schouderblad)
				+	<i>pelvis</i> (bekken)
diafyse	44	6	5	+	<i>humerus</i> (bovenarm)
				-	<i>radius</i> (spaakbeen)
				-	<i>ulna</i> (ellepijp)
				+	<i>femur</i> (bovenbeen)
				-	<i>tibia</i> (scheenbeen)
				+	<i>fibula</i> (kuitbeen)
				-	<i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
residu	100	< 1	5		diverse skeletdelen
totaal (mens)	150				
totaal dierlijk					

Geslacht: niet te bepalen door te weinig resten.

Leeftijd: 20–40 jaar op basis van open schedelnaden (*Coronalis* en *Sagittalis*)

Graf 2

skeletdeel	gewicht gr	fragmentatie cm	verbrandingsgraad fase	inhoud	
<i>neurocranium</i>	19	3	5	-	<i>os occipitale</i> (achterhoofd)
				+	<i>os pariëtale</i> (wandbeen)
				+	<i>os temporale</i> (slaapbeen)
				+	<i>os frontale</i> (voorhoofd)
<i>viscerocranium</i>	3	2	5	-	<i>orbita</i> (oogkas)
				+	<i>os zygomaticum</i> (jukbeen)
				+	<i>maxilla</i> (bovenkaak)
				-	<i>mandibula</i> (onderkaak)
				-	gebitselementen
axiaal	4	2	5	+	<i>vertebrae</i> (wervels)
				+	<i>costae</i> (ribben)
				-	<i>clavicula</i> (sleutelbeen)
				-	<i>scapula</i> (schouderblad)
				-	<i>pelvis</i> (bekken)
diafyse	22	5	5	-	<i>humerus</i> (bovenarm)
				-	<i>radius</i> (spaakbeen)
				-	<i>ulna</i> (ellepijp)
				+	<i>femur</i> (bovenbeen)
				-	<i>tibia</i> (scheenbeen)
				+	<i>fibula</i> (kuitbeen)
				-	<i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
residu	34	< 1	5		diverse skeletdelen
totaal (mens)	82				
totaal dierlijk	2	3	5		

Processus zygomaticus = -2 (vrouwelijk)

Os zygomaticum = - 2 (vrouwelijk)

Op basis van deze schedelkenmerken: mogelijk vrouw.

Vanwege het fragiele karakter van de skeletdelen kan ook geacht worden aan een juveniel individu, hetgeen de geslachtsbepaling onzeker maakt. De minimumleeftijd is op basis van de ossificatie van de *dens axis* (2^e halswervel, de draaier) 12 jaar.

Conclusie: vrouw?? minimum leeftijd 12 jaar.

Graf 3

skeletdeel	gewicht		fragmentatie	verbrandingsgraad	inhoud
	gr	cm			
<i>neurocranium</i>	26	4		5	- <i>os occipitale</i> (achterhoofd) + <i>os pariëtale</i> (wandbeen) + <i>os temporale</i> (slaapbeen) - <i>os frontale</i> (voorhoofd)
<i>viscerocranium</i>	2	3		5	- <i>orbita</i> (oogkas) - <i>os zygomaticum</i> (jukbeen) - <i>maxilla</i> (bovenkaak) + <i>mandibula</i> (onderkaak) - gebitselementen
axiaal	2	3		5	- <i>vertebrae</i> (wervels) + <i>costae</i> (ribben) - <i>clavicula</i> (sleutelbeen) - <i>scapula</i> (schouderblad) - <i>pelvis</i> (bekken)
diafyse	21	7		5	- <i>humerus</i> (bovenarm) + <i>radius</i> (spaaakbeen) - <i>ulna</i> (ellepijp) + <i>femur</i> (bovenbeen) + <i>tibia</i> (scheenbeen) + <i>fibula</i> (kuitbeen) - <i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
epifyse	3	1		5	+ hand/arm + voet/been
residu	140	< 1		5	diverse skeletdelen
totaal (mens)	194				
totaal dierlijk					

Geslacht: Het postcraniële skelet is gracieel wat wijst op mogelijk een vrouwelijk individu.

Leeftijd: De interne sluiting van de *Sagittalis sutuur* wijst op een leeftijd van ca. 30 jaar of ouder.

Conclusie: Vrouw?? > 30 jaar

Graf 11

skeletdeel	gewicht gr	fragmentatie cm	verbrandingsgraad fase	inhoud	
<i>neurocranium</i>	15	3	4-5	-	<i>os occipitale</i> (achterhoofd) + <i>os pariëtale</i> (wandbeen) + <i>os temporale</i> (slaapbeen) - <i>os frontale</i> (voorhoofd)
<i>viscerocranium</i>	2	1	4-5	-	<i>orbita</i> (oogkas) - <i>os zygomaticum</i> (jukbeen) - <i>maxilla</i> (bovenkaak) - <i>mandibula</i> (onderkaak) + wortels van gebitselementen
diafyse	40	3	4-5	+	<i>humerus</i> (bovenarm) + <i>radius</i> (spaakbeen) - <i>ulna</i> (ellepijp) + <i>femur</i> (bovenbeen) + <i>tibia</i> (scheenbeen) - <i>fibula</i> (kuitbeen) - <i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
epifyse	3	4	4-5	+	hand/arm + voet/been
residu	180	< 1	4-5		diverse skeletdelen
totaal (mens)	240				
totaal dierlijk					

Geslacht: niet te bepalen vanwege de jonge leeftijd.

Leeftijd: 7 jaar (\pm 24 maanden) op basis van de mineralisatie/ontwikkeling van een wortel van een snijtand van het melkgebit.

Conclusie: kind van ca. 7 jaar.

Graf 12

skeletdeel	gewicht gr	fragmentatie cm	verbrandingsgraad fase	inhoud	
<i>neurocranium</i>	20	2	4	-	<i>os occipitale</i> (achterhoofd) + <i>os pariëtale</i> (wandbeen) + <i>os temporale</i> (slaapbeen) - <i>os frontale</i> (voorhoofd)
<i>viscerocranium</i>	1	1	4	-	<i>orbita</i> (oogkas) - <i>os zygomaticum</i> (jukbeen) - <i>maxilla</i> (bovenkaak) - <i>mandibula</i> (onderkaak) + gebitselementen
diafyse	20	2	4	+	<i>humerus</i> (bovenarm) + <i>radius</i> (spaakbeen) - <i>ulna</i> (ellepijp) + <i>femur</i> (bovenbeen) - <i>tibia</i> (scheenbeen) - <i>fibula</i> (kuitbeen) - <i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
residu	50	< 1	4		diverse skeletdelen
totaal (mens)	91				
totaal dierlijk					

Geslacht: niet te bepalen vanwege de jonge leeftijd.

Leeftijd: Kind van 5 jaar (\pm 16 maanden) op basis van een kroontje van een *premolar* (gebitsmineralisatie).

Conclusie: kind van ca. 5 jaar.

Graf 13

skeletdeel	fragmentatie		verbrandingsgraad	inhoud
	gr	cm		
<i>neurocranium</i>	66	5	5	– <i>os occipitale</i> (achterhoofd) + <i>os pariëtale</i> (wandbeen) + <i>os temporale</i> (slaapbeen) + <i>os frontale</i> (voorhoofd)
<i>viscerocranium</i>	10	4	5	– <i>orbita</i> (oogkas) – <i>os zygomaticum</i> (jukbeen) + <i>maxilla</i> (bovenkaak) – <i>mandibula</i> (onderkaak) – gebitselementen
axiaal	7	4	5	+ <i>vertebrae</i> (wervels) – <i>costae</i> (ribben) – <i>clavicula</i> (sleutelbeen) + <i>scapula</i> (schouderblad) – <i>pelvis</i> (bekken)
diafyse	270	8	5	+ <i>humerus</i> (bovenarm) + <i>radius</i> (spaaakbeen) + <i>ulna</i> (ellepijp) + <i>femur</i> (bovenbeen) + <i>tibia</i> (scheonbeen) + <i>fibula</i> (kuitbeen) + <i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
epifyse	20	5	5	+ hand/arm + voet/been
residu	500	< 1	5	diverse skeletdelen
totaal (mens)	873			
totaal dierlijk	41	5	4	

Geslacht: vrouw.

Glabella = -1

Arcus superciliaris = -1

Margo forma orbita = -2

Leeftijd: de mate van de interne sluiting van de suturen (*Coronalis*, *Sagittalis* en *Lambda*) wijzen op een leeftijd van 25–40 jaar.

Conclusie: vrouw 25–40 jaar.

Opmerking: *sutura metopica* aanwezig (= voorhoofdsnaad = morfologische anatomische variatie die ca. 10% van de bevolking heeft).

Graf 21

skeletdeel	gewicht gr	fragmentatie cm	verbrandingsgraad fase	inhoud	
<i>neurocranium</i>	1	1	5	-	<i>os occipitale</i> (achterhoofd)
				+	<i>os pariëtale</i> (wandbeen)
				-	<i>os temporale</i> (slaapbeen)
				-	<i>os frontale</i> (voorhoofd)
diafyse	65	8	5	+	<i>humerus</i> (bovenarm)
				+	<i>radius</i> (spaakbeen)
				+	<i>ulna</i> (ellepijp)
				+	<i>femur</i> (bovenbeen)
				+	<i>tibia</i> (scheenbeen)
				+	<i>fibula</i> (kuitbeen)
				+	<i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
epifyse	8	4	5	+	hand/arm
				+	voet/been
residu	100	< 1	5		diverse skeletdelen
totaal (mens)	174				
totaal dierlijk	11	5	4		

Geslacht: niet te bepalen vanwege incompleetheid. Het betreft voornamelijk *diafyse* (= schachtfragmenten van de armen en de benen).

Leeftijd: de robuustheid van de resten wijst op een volwassen individu.

Conclusie: volwassen individu (> 20 jr).

Graf 30

skeletdeel	gewicht gr	fragmentatie cm	verbrandingsgraad fase	inhoud	
<i>neurocranium</i>	91	4	5	+	<i>os occipitale</i> (achterhoofd)
				+	<i>os pariëtale</i> (wandbeen)
				+	<i>os temporale</i> (slaapbeen)
				+	<i>os frontale</i> (voorhoofd)
<i>viscerocranium</i>	7	4	5	+	<i>orbita</i> (oogkas)
				-	<i>os zygomaticum</i> (jukbeen)
				+	<i>maxilla</i> (bovenkaak)
				-	<i>mandibula</i> (onderkaak)
				-	gebitselementen
axiaal	11	4	5	+	<i>vertebrae</i> (wervels)
				+	<i>costae</i> (ribben)
				-	<i>clavicula</i> (sleutelbeen)
				-	<i>scapula</i> (schouderblad)
				-	<i>pelvis</i> (bekken)
diafyse	172	6	5	+	<i>humerus</i> (bovenarm)
				+	<i>radius</i> (spaakbeen)
				+	<i>ulna</i> (ellepijp)
				+	<i>femur</i> (bovenbeen)
				+	<i>tibia</i> (scheenbeen)
				+	<i>fibula</i> (kuitbeen)
				+	<i>phalangen</i> (hand/voetkootjes)
epifyse	10	3	5	+	hand/arm
				+	voet/been
residu	669	< 1	5		diverse skeletdelen
totaal (mens)	960				
totaal dierlijk					

Geslacht: vrouw.

Processus zygomaticus = -1 (vrouwelijk)

Margo Orbita = -2 (vrouwelijk)

Leeftijd: de interne mate van sluiting van de *suturen Coronalis* en *Sagittalis* wijst op een leeftijd van ca. 25-40 jaar.

Conclusie: vrouw van ca. 25-40 jaar.

Graven met zeer weinig crematieresten

Tenslotte heeft een aantal graven weinig crematieresten opgeleverd, niet voldoende om goede resultaten op te leveren. Deze worden in onderstaande tabel samengevat.

graf	gewicht (g)	fragmentatie (cm)	verbrandingsgraad (fase)	inhoud	geslacht en leeftijd
10	5	3	5	diafyse	volwassen?
7	mens=2 gram dier =13 gram	1 3	4 4	ntd	ntd
8	10			diafyse	volwassen?
19	11	<1	5	wortel inincisiev	3-4 jaar (± 8-12 maanden)
27	6	<1	5	ntd	ntd
18	7	<1	5	ntd	volwassen??

10 ANALYSE VAN HET MIDDEN-IJZERTIJDGRAFVELD

Tot op heden is er nog niet veel bekend over grafvelden uit de midden-ijzertijd. Uit de voorgaande periode daarentegen zijn zeer veel grafvelden bekend en is al veel studie gedaan naar de grafrituelen. Zo zijn bijvoorbeeld uit het Maas-Demer-Scheldegebied ongeveer 400 grafvelden bekend uit de late bronstijd en/of vroege ijzertijd.¹ In deze periode zijn de overledenen op een brandstapel gecremeerd en zijn hun stoffelijke resten bijgezet in een urn. Deze graven zijn bovendien gemarkeerd door grafheuvels of kringgreppels. De grafvelden zijn tamelijk uitgestrekt en kunnen tot honderden overledenen herbergen. Zo zijn in het grafveld te Sittard-Hoogveld 93 graven aangetroffen, in Mierlo-Hout minimaal 165, in Someren 185, in Weert-Raak minimaal 262 en in Weert-Boshoverheide ca. 420–900 graven.² In deze begraafplaatsen zijn huishoudens en families over meerdere generaties bijgezet. Hoewel de meeste grafvelden crematiegraven bevatten, zijn er uit het rivierengebied ook voorbeelden bekend van inhumatiegraven.

Met de overgang naar de midden-ijzertijd treedt er een verandering in het funerair gebruik op. Er wordt gebroken met de traditie om de overledene in hetzelfde grafveld als daarvoor bij te zetten, er wordt nu gekozen om kleine grafvelden aan te leggen: clusters van een twintigtal graven van mensen uit een kleine groep en uit eenzelfde tijd. Hierin worden leden van eenzelfde generatie bijgezet maar het lijkt er sterk op dat het steeds gaat om slechts een fractie van de overledenen.³ Ook is een verandering waarneembaar in de monumentaliteit van de graven. Er wordt nauwelijks aandacht aan geschonken. Tenslotte is ook een terugloop in het aantal grafgiften duidelijk merkbaar.

In schril contrast met deze algemeen doorgevoerde veranderingen staan enkele grafvelden die de laatste jaren in het rivierengebied, en met name in de omgeving van Nijmegen en Wijchen zijn aangetroffen. Hoewel het nog steeds om betrekkelijk kleine grafvelden gaat, blijken er veel en/of opmerkelijke bijgaven aan de overledene meegegeven te zijn. In het grafveld Lent-Laauwikstraat is in een dubbel inhumatiegraf een bijzondere vondst gedaan. In het onderste graf lag een man begraven. Bij de schedel van de man (de zogenaamde Man van Lent) zijn drie bronzen sieraden – een kleine ooring en twee ringen voor haarvlechten of -strengen – aangetroffen.⁴ Op een grotere afstand van Wijchen is in het grafveld van Geldermalsen in een inhumatiegraf een vrouw begraven, getooid met een bronzen halsring en een armband om beide polsen. Aan het hoofdeinde zijn drie aardewerken potten, een ijzeren mes en een ribstuk van een varken geplaatst.⁵

Bovendien zijn uit de regio ook verschillende zogenaamde krijgergraven bekend: graven waarin één of meerdere wapens als bijgift zijn meegegeven aan de overledene. Hier wordt later nog dieper op ingegaan.

De vraag is nu hoe het Wijchense grafveld in het bovenstaande past. Immers, we hebben hier te maken met een groter dan gemiddeld grafveld, waarbij in enkele graven bovendien meer sieraden dan gemiddeld zijn gevonden. Met recht kunnen we alleen al op basis van deze observaties het grafveld als zeer bijzonder aanmerken.

10.1 Het grafveld

Het grafveld is gelegen op of nabij de top van het rivierduin en strekt zich, voor zover op dit moment achterhaald kan worden, uit over een gebied van ca. 53 x 86 m. Over het algemeen zijn de midden-ijzertijdgrafvelden klein in omvang (enkele geclusterde graven) en in aantal graven. Een gemiddelde dat de 20 graven niet overstijgt is een algemeen aanvaarde orde van grootte. Het Wijchense grafveld is met zijn minimaal 32 graven dus groot te noemen.

Omdat slechts kleine delen van het terrein zijn opgegraven is niet duidelijk waar zich de grenzen van dit grafveld bevinden. Wat wel blijkt is dat de meeste graven zich lijken te concentreren in het centrale deel van de opgraving. In de meest noordelijke werkput Su2.1 zijn slechts drie graven waargenomen. Naar het zuiden toe lijken graven 31 en

1 Hiddink 2003, 6; Roymans 1991, 66, fig. 22.

2 Hiddink 2003, 7, voetnoot 10.

3 Hiddink 2003, 6–9.

4 Van den Broeke & Hessing 2005, 656–657.

5 Van den Broeke & Hessing, 2005, 655–656.

32 de meest zuidelijke vertegenwoordigers te zijn. Naar het oosten toe zijn er in de werkputten van Su3 geen graven meer herkend, hoewel hierbij opgemerkt moet worden dat door de aard van de werkzaamheden het ook moeilijk was om sporen te herkennen. Het is daarom niet uit te sluiten dat het grafveld zich in deze richting doorzet. Aangezien het hele gebied tussen de aaneengeschakelde opgravingsputten van Su2 en werkput Su3.9 niet opgegraven is, is het onduidelijk of er zich tussen deze werkputten nog graven hebben bevonden. Bovendien is niet duidelijk in hoeverre de vergravingen uit jongere perioden het aantal crematiegraven naar onder heeft bijgesteld.

Tijdens de opgraving op het terrein waar de semi-permanente noodlokalen van de Paschalisschool staan, zijn tijdens het aanleggen van het vlak op twee plaatsen crematieresten gevonden die echter niet te koppelen waren aan een graf. Aardewerk dat in de buurt van deze verbrande menselijke botfragmenten is gevonden, kon niet specifiek worden gedateerd dan in de ijzertijd. Of deze graven ook tot het hier bestudeerde grafveld hebben behoord of tot een grafveld uit een andere fase van de ijzertijd, kan niet worden beoordeeld. Aangezien midden-ijzertijdgrafvelden vrijwel altijd zijn aangelegd in de onmiddellijke buurt van grafvelden uit de vroege ijzertijd (de zogenaamde urnenvelden) kan niet worden uitgesloten dat deze graven uit die periode stammen. Dit is bijvoorbeeld ook vastgesteld voor de midden-ijzertijdgraven op het Kops Plateau en het Traianusplein in Nijmegen, die op korte afstand van het grafveld uit de vroege ijzertijd zijn aangelegd.⁶

10.2 Graftypen

Wat onmiddellijk opvalt als de diepte van de graven over het hele terrein vergeleken wordt, is dat van de graven in werkput Su2.1 – de meest noordelijke werkput – minder overblijft dan van de graven elders op het terrein, een enkeling daargelaten. De bodemopbouw, en daarmee ook de graven, is hier niet sterker verstoord dan op andere plaatsen. Het lijkt er dan ook sterk op dat deze graven minder diep zijn ingegraven dan de overige. Hoe diep de onderkant van de graven ten opzichte van het maaiveld uit de midden-ijzertijd gesitueerd was, is hier niet te achterhalen. Verder valt ook op dat het merendeel van de graven klein is.

De graven kunnen in verschillende typen onderverdeeld worden. Als basis hiervan wordt de wijze van bijzetten van de crematie- en brandstapelresten gebruikt.⁷ Op basis hiervan kunnen vier verschillende typen onderscheiden worden:

- 1 Type 1: graven met alleen een crematierestendepot (Hiddinks Type A; *Knochenlager*). De crematieresten zijn zorgvuldig van de brandstapel geselecteerd en soms in een aardewerken container of container van vergankelijk materiaal (doek of zak) geplaatst. De kuil is opgevuld met schoon zand, er zijn geen resten van de brandstapel in de kuil terecht gekomen.
- 2 Type 2: graven met een crematierestendepot en verbrandingsresten (Hiddinks type B). Een deel van de crematieresten is uitgezocht van de brandstapel en in depot in het graf geplaatst. De grafkuil is vervolgens opgevuld met resten van de brandstapel waarin zich ook crematieresten bevinden alsook fragmenten van mee verbrande grafgiften.
- 3 Type 3: graven met uitsluitend verbrandingsresten (Hiddinks type C). De crematieresten zijn niet uitgezocht van de brandstapel en zijn met de overige brandstapelresten in de grafkuil gedeponeerde.
- 4 Type 4: aard van de begraafing onbekend (Hiddinks type D).

Voor alle graftypen geldt dat een onderscheid gemaakt kan worden tussen graven waarin een grote hoeveelheid (+200 g) gecremeerd bot is gedeponeerde (a), graven waarin een kleine hoeveelheid (15–200 g) gecremeerd bot is gedeponeerde (b) en graven waarin nagenoeg geen (0–15 g) gecremeerd bot is gedeponeerde (c). De hoeveelheid bot wordt weergegeven als suffix bij het desbetreffende graftype in tabel 10.1. De graven waaruit geen verbrand bot is verzameld omdat het te weinig was, zijn in de laatste subgroep toegevoegd omdat er wel geconstateerd is dat er crematieresten in de grafkuil aanwezig zijn geweest.

⁶ Hiddink 2003, 6–9.

⁷ Voor de indeling van de graven in typen is Hiddink 2003 als uitgangspunt genomen. Deze beschrijft de verschillende graftypen in de Romeinse tijd, maar deze zijn grotendeels ook bruikbaar voor de prehistorische grafvelden.

grafnr.	afmetingen in cm (LxBxD)	rand-structuur	crematie-resten (g)	verbrandingsgraad	sexe en leeftijd	verbrand dierlijk bot (g)	houtschool	bijgaven AW	bijgaven metaal	datering	graftype
1	55 x 45 x 8	-	148,7	5	m/v, 20-40 j	-	-	-	-	MIJZ	type 1-b
2	45 x 40 x 22	-	84,2	5	vr?, min. 12 j	2	-	-	-	MIJZ	type 1-b
3	61 x 42 x 14	-	190	5	vr?>, > 30 j	-	-	-	-	MIJZ	type 1-b
4	142 x 73 x 26	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3?
5	42 x 38 x ?	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 4-c
6	54 x 42 x 39	-	1	-	-	-	veel	2	-	MIJZ	type 3-c
7	84 x 64 x 30	-	2	4	?	13	veel	3	-	MIJZ	type 3-b
8	21 x 23 x 2	-	10,2	4 a 5	m/v, volw?	-	veel	-	-	MIJZ	type 4-c
9	143 x 65 x 41	-	1	-	-	-	veel	3	-	MIJZ	type 3-c
10	112 x 91 x 22	-	8,1	5	m/v, volw?	-	weinig	1	-	MIJZ	type 3-c
11	103 x 82 x 22	-	245,2	4 a 5	kind, 7 j	-	-	-	7	Hallstatt IIb	type 1-a
12	162 x 110 x 51	-	89,6	4	kind, 5 j	-	-	-	2	Hallstatt IIb	type 1-b
13	131 x 74 x 46	-	943,1	5	vr, 25-40 j	41	veel	-	-	MIJZ	type 3-a
14	49 x 53 x 24	-	1	-	-	-	weinig	-	-	MIJZ	type 3-c
15	20 x 20 x 32	-	4	-	?	-	veel	-	2	MIJZ	type 3-c
16	59 x 52 x 20	-	2,1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
17	61 x 48 x 12	-	1	-	-	-	weinig	-	-	MIJZ	type 3-c
18	84 x 51 x 22	-	7,6	5	m/v, volw?	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
19	63 x 51 x 22	-	11,2	5	kind, 3-4 j	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
20	59 x 32 x 20	-	1	-	-	-	matig	-	-	MIJZ	type 3-c
21	142 x 133 x 48	-	188	5	m/v, >20 j	11	-	-	-	MIJZ	type 1-b
22	73 x 41 x 20	-	4,2	-	?	-	veel	2	3	MIJZ	type 3-c
23	93 x 59 x 12	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
24	35 x 35 x 20	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
25	92 x 63 x 12	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
26	132 x >63 x 38	-	3,7	-	?	-	veel	1	-	MIJZ	type 3-c
27	42 x 29 x 32	-	7,6	5	?	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
28	40 x >22 x 14	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
29	37 x 27 x 10	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
30	60 x 52 x 21	-	966,3	5	vr, 25-40 j	-	weinig	-	3	MIJZ	type 3-a
31	43 x 31 x 10	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c
32	43 x 27 x 14	-	1	-	-	-	veel	-	-	MIJZ	type 3-c

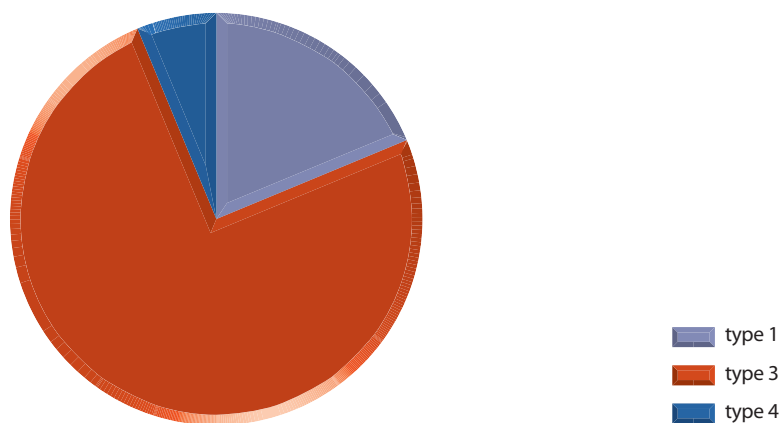
Tabel 10.1. Gegevens van de prehistorische crematiegraven. L=lengte, B=breedte, D=diepte, +=veel, ±=weinig. MIJZ = midden-ijzertijd.

mate de verschillende graftypen voorkomen binnen het grafveld. Type 1, waarbij (een deel van) de crematieresten in een container in de grafkuil zijn geplaatst komt 19% voor. Geen enkel graf heeft echter een urn opgeleverd, waardoor we veronderstellen dat de crematieresten waarschijnlijk in een doek zijn verpakt. Graftype 2 lijkt helemaal niet voor te komen in dit grafveld. Graven waarin de crematieresten samen met de overige brandstapelresten in de grafkuil zijn gedeponeerd, komen het meeste voor (72%). Tabel 10.1 geeft bovendien duidelijk aan in de meeste van deze graven het aandeel crematieresten behoorlijk laag is. Of dit veroorzaakt is door handelingen tijdens het begravingsritueel of door (sub)recente vergravingen is in vele gevallen moeilijk te achterhalen. Type 4, graven die moeilijk onder een van de overige typen geschaard kunnen worden, komt slechts weinig voor (9%).

Daar waar men in de voorgaande periode de graven nog duidelijk aan het oppervlak markeerde met grafheuvels, is soberheid troef. Hier en daar is uit grafvelden uit de midden-ijzertijd nog een enkele omgreppeling bekend – zo zijn in het grafveld Weert-Laarveld, vindplaats 1 een ronde en twee rechthoekige randstructuren aangetroffen⁸, en in het grafveld Weert-Kampershoek Noord, vindplaats 3 een dubbele kringgreppel⁹ – maar het merendeel van de graven verliest alle monumentaliteit. Dit is er mede debet aan dat ze ook archeologisch minder herkenbaar zijn. Geen enkel graf in dit grafveld blijkt een randstructuur te hebben gehad. Het lijkt er ook niet op dat een eventuele kringgreppel niet herkend is, aangezien ook ondiep ingegraven grafkuilen zijn aangetroffen. We kunnen dus alleen maar concluderen dat men op deze graven niet heeft gemarkeerd.

8 Hiddink & De Boer 2006.

9 Hiddink 2010, 77–80.

Figuur 10.1. Diagram van de graftyden.

EH

10.3 Demografie

Het fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten laat toe enkele voorzichtige uitspraken te formuleren en conclusies te trekken met betrekking tot de populatie die hier begraven heeft en is. Omdat slechts de helft van de graven voldoende crematieresten heeft opgeleverd voor dit onderzoek, kunnen deze uitspraken alleen maar gezien worden als voorzichtige opmerkingen ten aanzien van de toenmalige bevolking. Van de 14 onderzochte graven hebben er 12 resultaten opgeleverd met betrekking tot geslachts- en leeftijdsbepaling. Drie hiervan zijn weinig zeker (graven 8, 10 en 18). In het geval van graven 1 en 21 kon niet uitgemaakt worden of de resten van een man of een vrouw zijn, maar het gaat telkens om een volwassen individu. In de overige graven zijn vrouwen en kinderen begraven. Opvallend is dat juist deze graven, op uitzondering van graven 15 en 22 waarvan noch geslacht noch leeftijd van de overledene bepaald kon worden, sieraden zijn meegegeven (zie verder).

10.4 Grafritueel

Zoals eerder gezegd zijn er nog maar weinig grafvelden bekend uit de midden-ijzertijd. Inherent aan dit gegeven is dan ook dat er nog maar weinig bekend is over de funeraire gebruiken tijdens deze periode. Het is dus van groot belang om nieuw opgegraven grafvelden op een gedegen en gerichte manier te bestuderen, om zoveel mogelijk informatie over een specifieke vindplaats te vergaren. Deze informatie levert dan weer waardevolle input op voor het onderzoek naar het grafritueel van een micro-regio en hoe die zich verhoudt tot sociale processen die zelf weer onderhevig zijn aan veranderingen door de tijd heen. Voor de midden-ijzertijd is vastgesteld dat er een duidelijke breuk heeft plaatsgevonden in de manier waarop een begrafenis werd voltrokken.¹⁰

Hoe voltrok zich een begrafenis op het Wijchense grafveld? De overledene is, mogelijk na het voltrekken van riten waarvan archeologisch geen aanwijzingen zijn overgebleven, op een brandstapel geplaatst. Het feit dat de sieraden die in een aantal graven zijn gevonden sporen van verbranding dragen, wijst er op dat deze aan de overledene zijn meegegeven op de brandstapel. Verder zijn nog enkele andere bijgaven op de brandstapel geplaatst. Enkele stuks aardewerk die in de graven zijn gevonden, zijn (licht) verbrand en zullen dus op of in de nabijheid van de brandstapel ten tijde van het crematieproces hebben gestaan. Andere potten zijn niet verbrand. De aanwezigheid van dierlijk bot, dat eenzelfde verbrandingsgraad vertoont als het menselijke bot, toont aan dat enkele overledenen mogelijk ook nog een maaltijd op de brandstapel meegekregen hebben. Het dierlijk bot is echter niet gedetermineerd zodat we nog geen zicht hebben op welke dieren voor deze symbolische maaltijd zijn gebruikt.

De crematieresten hebben alle een oudwitte kleur. Dit wijst er op dat zij zeer sterk verbrand zijn, bij temperaturen die de 800 °C overschrijden. Als het lichaam van de overledene bij dermate hoge temperaturen gecremeerd is, zouden ook de sieraden zeer intense verbrandingssporen moeten vertonen maar dit is niet het geval. Het is dan ook de vraag of de overledene de sieraden daadwerkelijk aan had, of zij eerder aan de rand van de brandstapel naast de andere bijgaven zijn geplaatst. De fragmentatiegraad van

de crematieresten varieert van 1 (zeer kleine fragmenten) tot 8 (zeer grote fragmenten), waarbij opvalt dat de meeste fragmenten die afkomstig zijn van de robuuste skeletdelen zoals de schedel, de schouderbladen en het bekken, maar ook de ribben en sleutelbeenderen over het algemeen zeer sterk gefragmenteerd zijn, terwijl de lange beenderen eerder weinig gefragmenteerd zijn. De fragmentatiegraad is afhankelijk van verschillende processen zoals het wel of niet bewaren in een urn of het blussen van de verbrandingsresten. Niet afgekoelde crematieresten zijn erg breekbaar en handelingen als blussen of verzamelen van de resten zorgen ervoor dat de fragmenten steeds kleiner worden. Er zijn geen aanwijzingen dat het aardewerk dat in de graven is gevonden als urn is gebruikt, wat de hoge fragmentatiegraad van veel van de crematieresten kan verklaren.

Opvallend is dat scherven uit enkele graven van eenzelfde pot afkomstig zijn (paragraaf 9.2). Het gaat om de graven 6 en 7 die op nog geen meter afstand van elkaar liggen. Dit kan betekenen dat minstens twee overledenen tegelijk zijn gecremeerd en begraven, waarbij beide graven gelijktijdig zijn gevuld, of dat verbrandingsresten van een eerdere crematie vermengd zijn geraakt met een volgende crematie. Beide graven hebben dermate weinig crematieresten opgeleverd dat het onmogelijk was om geslacht en leeftijd te bepalen. Bovendien bevat graf 5, ook op korte afstand van beide eerdergenoemde graven gelegen, één scherf die óók aan dezelfde pot past. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de hier begraven overledene ook gelijktijdig is gecremeerd. Eerder zal er sprake zijn van vermenging van verbrandingsresten of heeft deze scherf aan het oppervlak gelegen toen graf 5 is dichtgegooid.

Tenslotte zijn in drie kuilen nog drie min of meer complete potten gevonden (aardewerkconcentraties AWC1-3), die wat betreft formaat en vorm overeenkomen met het grafaardewerk maar gemiddeld iets ouder lijken te zijn dan het aardewerk uit de graven (fig. 9.2). Eén pot is onverbrand, de tweede is secundair licht verbrand en de derde is onverbrand. Hoe deze aardewerkdeposities te verklaren zijn, is moeilijk te achterhalen maar mogelijk houden zij verband met het grafritueel. Hierbij kan gedacht worden aan rituelen voor de herdenking van de overledenen, waarbij voedsel en drank werd geofferd.

Uit bovenstaande beschrijvingen van de graven (tabel 10.1) is al gebleken dat de hoeveelheid crematie die in een grafkuil is gedeponerd sterk verschilt van graf tot graf. Wat ook opvalt is dat de grafkuilen onderling sterk verschillen wat inhoud betreft. Er is een heel scala variërend van zeer kleine en ondiepe graven tot zeer grote en diepe graven aangetroffen. Om te achterhalen hoe het totale aantal crematieresten in een bepaald graf zich verhoudt tot het volume van dit graf, is in eerste instantie de inhoud van de grafkuil berekend. Omdat alleen de onderkant van het graf bewaard is – het graf is vanaf de bovenkant van de C-horizont tot aan het oorspronkelijke maaiveld archeologisch onzichtbaar geworden en bovendien is niet bekend op welke hoogte dit oorspronkelijke maaiveld zich bevond – betekent dit dat we in alle gevallen alleen een minimale inhoud kunnen berekenen op basis van de lengte, breedte en diepte. Driedimensionaal gezien is geen enkel graf bovendien een volmaakte rechthoek¹¹ waardoor er ook rekening gehouden moet worden met enige afwijking in de uitkomst, veroorzaakt door afgeronde hoeken of een bodem die niet vlak is. Dit heeft echter weinig invloed op de verdere analyse. Vervolgens is het totale gewicht aan crematieresten afgezet tegen dit volume.

De analyse heeft slechts in beperkte mate informatie opgeleverd. Uit de verhoudingen van het totale aantal crematieresten ten opzichte van het grafvolume blijkt dat er weinig tot geen relatie is tussen hoeveel crematieresten er in een graf zijn bijgezet en hoe groot dit graf is geweest. Alleen voor wat betreft de graven die onder graftype 1 (graven waarin de crematieresten in een container zijn bijgezet) vallen, lijkt het er op dat men tamelijk veel crematieresten in een vrij klein graf heeft bijgezet – met als uitzondering graf 12. In deze graven is er sowieso spraken van een (grote) concentratie crematieresten. Het is maar de vraag in hoeverre men bewust kleinere graven heeft gegraven als men de crematieresten in een container verzamelde. We beschikken hier over te weinig informatie om dit toe te schrijven aan een bepaald grafritueel.

Ook in de relatie tussen de grootte van het graf, het geslacht van de overledene en het aantal bijgaven kunnen geen tendensen worden herkend. Kindergraven kunnen zowel groot als klein zijn, onafhankelijk van het aantal bijgaven. Zo is graf 11 waarin een kind van 7 jaar oud met 7 bijgaven is begraven aanzienlijk kleiner dan dat van

¹¹ $L \times B \times D$ is de formule voor het berekenen van de inhoud van een rechthoek.

grafnr.	graftype	volume (m ³)	crematieresten (g)	verhouding crematieresten/volume (g/cm ³)	geslacht	leeftijd	bijgaven AW	bijgaven metaal
1	type 1-b	0,019	148,7	1/128	m/v	20–40 j	–	–
2	type 1-b	0,039	84,2	1/463	vr?	min. 12 j	–	–
3	type 1-b	0,036	190,0	1/189	vr??	> 30 j	–	–
4	type 3?	0,269	1,0	–	–	–	–	–
5	type 4-c	?	1,0	?	–	–	–	–
6	type 3-c	0,088	1,0	–	–	–	2	–
7	type 3-b	0,161	2,0	1/80500	?	?	3	–
8	type 4-c	0,001	10,2	1/98	m/v	volw?	–	–
9	type 3-c	0,381	1,0	–	–	–	3	–
10	type 3-c	0,224	8,1	1/27654	m/v	volw?	1	–
11	type 1-a	0,186	245,2	1/759	kind	7 j	–	7
12	type 1-b	0,909	89,6	1/10145	kind	5 j	–	2
13	type 3-a	0,446	943,1	1/473	vr	25–40 j	–	–
14	type 3-c	0,062	1,0	–	–	–	–	–
15	type 3-c	0,013	4,0	1/3250	?	?	–	2
16	type 3-c	0,061	2,1	1/29047	–	–	–	–
17	type 3-c	0,035	1,0	–	–	–	–	–
18	type 3-c	0,094	7,6	1/12368	m/v	volw?	–	–
19	type 3-c	0,032	11,2	1/2857	kind	3–4 j	–	–
20	type 4-c	?	1,0	?	–	–	–	–
21	type 1-b	0,264	188,0	1/1404	m/v	> 20 j	–	–
22	type 3-c	0,059	4,2	1/14048	?	?	2	3
23	type 3-c	0,066	1,0	–	–	–	–	–
24	type 3-c	0,025	1,0	–	–	–	–	–
25	type 3-c	0,069	1,0	–	–	–	–	–
26	type 3-c	0,316	3,7	1/85405	?	?	1	–
27	type 3-c	0,038	7,6	1/5000	?	?	–	–
28	type 3-c	0,012	1,0	–	–	–	–	–
29	type 3-c	0,009	1,0	–	–	–	–	–
30	type 3-a	0,066	966,3	1/68	vr	25–40 j	–	3
31	type 3-c	0,013	1,0	–	–	–	–	–
32	type 3-c	0,016	1,0	–	–	–	–	–

Tabel 10.2. *Indicatief volume van de graven, afgezet tegenover de hoeveelheid crematieresten. Ook weergegeven is het geslacht en de leeftijd en het aantal aardewerken en metalen bijgaven.*

een tweejarig kind waarin slechts 2 bijgaven zijn geteld (graf 12). Bovendien zijn meer crematieresten van het eerste kind verzameld van de brandstapel dan van het tweede kind. Het derde kindergraf (graf 19) is klein en heeft weinig crematieresten opgeleverd. Bijgaven ontbreken volledig. Ook voor wat betreft de graven die aan vrouwen toegeschreven kunnen worden, ontbreekt een duidelijke constante. De twee graven waarin zonder twijfel een vrouw is begraven (graven 13 en 30) hebben zeer veel crematieresten opgeleverd, maar de ene keer is de grafkuil aanzienlijk kleiner uitgegraven dan de andere keer. De vrouw in graf 13 heeft geen bijgaven meegekregen, de vrouw in graf 30 wel – hoewel zij in een kleiner graf is begraven. Wel is in graf 13 een kleine hoeveelheid verbrand dierlijk bot gevonden, maar het is niet zeker of dit tot een rituele maaltijd gehoord kan hebben. De graven waarin vermoedelijk een vrouw begraven is (graven 2 en 3) hebben geen bijgaven opgeleverd. In de twee gevallen gaat het om een vrij kleine grafkuil waarin weinig crematieresten zijn bijgezet. Een vergelijking met de graven waarin met zekerheid een vrouw is begraven levert geen informatie op. Tenslotte zijn er nog vijf graven waarvan onduidelijk is of er een man of een vrouw in is begraven. In drie van deze graven is relatief weinig verbrand bot bijgezet, in twee andere is het totale aantal crematieresten nagenoeg verwaarloosbaar. Weer ontbreekt enige correlatie met het grafvolume alsook met het aantal bijgaven.

We kunnen concluderen dat hoewel het om een tamelijk groot grafveld gaat (gezien de standaarden uit deze periode) en dit potentieel zou kunnen bieden voor een

diepgaande analyse van de graftypen en het grafitueel, het heel moeilijk blijkt te zijn om binnen dit grafveld duidelijke patronen te herkennen. In ieder geval lijkt men bij het graven van de grafkuil geen onderscheid te hebben gemaakt tussen geslacht en leeftijd van de overledene. Vrouwen en kinderen zijn nu eens in een groot graf begraven, dan weer in een klein graf. Er zijn geen graven herkend die éézijdig aan mannen toegerekend kunnen worden maar de vijf graven waarbij het geslacht van de overledene niet vastligt, variëren ook in grootte. Het totale aantal crematieresten dat van de brandstapel is verzameld verschilt ook aanzienlijk per graf, en er lijkt geen correlatie te zijn tussen hoeveel crematieresten er begraven zijn en geslacht en/of leeftijd van de overledene.

10.5 Het grafveld geplaatst in bredere context

Een vergelijking tussen het grafveld Wijchen-Woezik Noord en andere midden-ijzer-tijdgrafvelden blijkt interessante gegevens op te leveren (tabel 10.3–4). Dat dit grafveld een hoog aantal overledenen heeft geherbergd, is al duidelijk geworden. Uit de directe omgeving zijn slechts zeer kleine grafvelden bekend, zoals Nijmegen-Traianusplein en Nijmegen-Kops Plateau.

Crematie is de meest gangbare methode, inhumatie komt in veel mindere mate voor. In het grafveld Wijchen-Woezik Noord blijkt men de crematieresten niet secuur uit te zoeken van de brandstapel en in een container in het graf te plaatsen: graftype 1 komt slechts in 19% voor. Eerder heeft men (een deel van) de crematieresten samen met de overige verbrandingsresten in de grafkuil gegooid (72%). Dit beeld komt overeen met wat al eerder voor andere grafvelden is vastgesteld,¹² en wat ook blijkt uit tabel 10.3, hoewel moet worden opgemerkt dat voor een aantal grafvelden het type crematiegraf niet gespecificeerd was.

grafveld	aantal graven	type begraafing	type crematiegraf	% graftype
Wijchen-Woezik Noord	32	crematie (32)	type 1 (6)	19%
			type 3 (23)	72%
			type 4 (3)	9%
Geldermalsen	23	crematie (16) inhumatie (7)	onbepaald	70%
				30%
Nijmegen-Kops Plateau	10	crematie (10)	vermoedelijk type 3 (10)	100%
Nijmegen-Traianusplein	5	crematie (5)	vermoedelijk type 3 (5)	100%
Lent-Laauwikstraat	9	crematie (5) inhumatie (4)	nog niet uitgewerkt	56%
				44%
Weert-Kampershoek Noord, vindplaats 3	5	crematie (5)	type 1 (3)	60%
			type 4 (2)	40%

Tabel 10.3. Vergelijking van het grafveld van Wijchen-Woezik Noord met enkele andere grafvelden uit de midden-ijzertijd. Tussen haakjes is telkens het aantal weergegeven.

Van de meeste grafvelden is het niet zeker of het volledige areaal is opgegraven. Mogelijk zijn er buiten de opgravingsputten nog graven aanwezig. De in tabel 10.4 weergegeven percentages zijn daarom niet hard maar kunnen wel een zekere tendens weergeven.¹³ Hoewel het grafveld Wijchen-Woezik Noord een betrekkelijk groot grafveld is in vergelijking met de andere grafvelden, blijkt het aandeel graven waarin bijgaven zijn aangetroffen laag te liggen. Ongeveer 1/3 van de overledenen heeft bijgaven in de vorm van (één of meerdere stuks) aardewerk, sieraden of andere voorwerpen meegekregen. Gemeenschappen die op het Kops Plateau in Nijmegen of in het grafveld te Geldermalsen en in Weert hun overledenen hebben begraven, gaven in meer gevallen grafgiften mee.

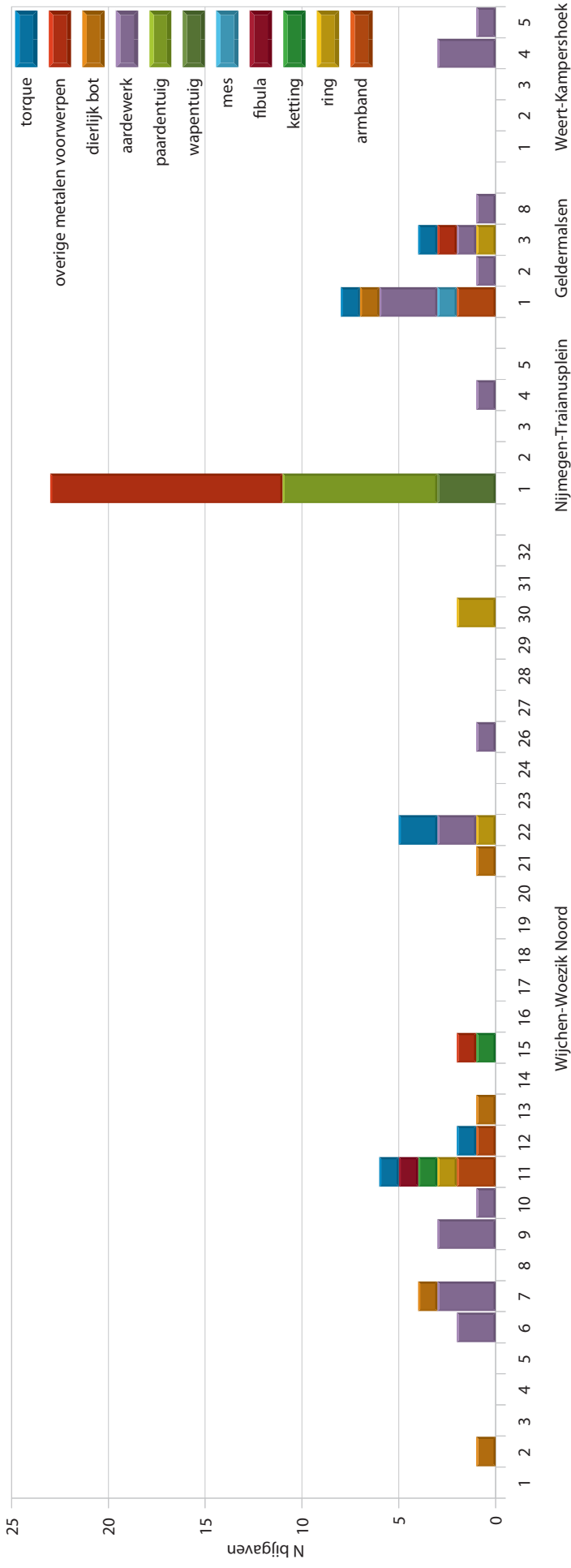
Het aantal giften per graf bedraagt over het algemeen in elk grafveld 1 tot 3. Toch zijn er in elk grafveld enkele graven die meer bijgaven (4–5) bevatten. Graven met meer dan 5 bijgaven zijn zeldzaam maar komen toch voor. Graf 1 op het Traianusplein te Nijmegen vormt met 23 voorwerpen een uitzondering ten opzichte van de andere graven uit.

De verschillende bijgaven zijn te herleiden tot enkele grotere groepen: aardewerk, sieraden, wapens, paardentuig en resten van een maaltijd die met de overledene is meegegeven. Niet alle typen bijgaven zijn in elk grafveld aangetroffen (fig. 10.2).

Aardewerk kan alleen voorkomen in een graf of in combinatie met andere bijgaven. De graven in het grafveld Wijchen-Woezik Noord waarin aardewerk is aangetroffen,

12 Gerritsen 2003, 132–135.

13 In deze tabel is het grafveld Lent-Laauwikstraat niet opgenomen omdat dit grafveld nog niet volledig is uitgewerkt waardoor de benodigde gegevens nog niet beschikbaar zijn.

Figuur 10.2. Vergelijkingen van de typen bijgaven per grafveld. Alleen de graven die bijgevoerd zijn in de grafiek opgenomen. Als er verbrand dierlijk bot in een graf is gevonden, is dit weergegeven door de eenheid '1'. Exacte aantallen kunnen in tabel 10.1 gevonden worden. a: Wijchen-Woerzik Noord, b: Nijmegen-Traianusplein, c: Geldermalsen, d: Weert-Kampershoek, vindplaats 3. Voor wat betreft de vindplaats Geldermalsen zijn van de 23 graven slechts 4 graven waarvan ons bekend is welke grafvondsten er zijn gedaan, opgenomen.

EH

grafnr. grafveld	Wijchen- Woezik Noord	Geldermalsen	Nijmegen- Kops Plateau	Nijmegen- Traianusplein	Weert- Kampershoek Noord, vindplaats 3
1	–	8	7	23	–
2	–	1	3	–	–
3	–	4	3	–	–
4	–	–	1	1	3
5	–	–	1	–	1
6	2	–	–	/	/
7	3	–	–	/	/
8	–	1	–	/	/
9	3	/	1	/	/
10	1	/	–	/	/
11	7	/	/	/	/
12	2	/	/	/	/
13	–	/	/	/	/
14	–	/	/	/	/
15	2	/	/	/	/
16	–	/	/	/	/
18	–	/	/	/	/
19	–	/	/	/	/
20	–	/	/	/	/
21	–	/	/	/	/
22	5	/	/	/	/
23	–	/	/	/	/
24	–	/	/	/	/
26	1	/	/	/	/
27	–	/	/	/	/
28	–	/	/	/	/
29	–	/	/	/	/
30	3	/	/	/	/
31	–	/	/	/	/
32	–	/	/	/	/
% graven met bijgaven	31%	50%	60%	40%	40%

Tabel 10.4. Vergelijking van het totale aantal bijgaven (aardewerk, sieraden etc.) per graf per grafveld. – = geen bijgaven. Indien het grafnummer niet is uitgedeeld in het desbetreffende grafveld, is dit aangegeven met /.¹⁴

hebben met uitzondering van één graf geen verdere grafgiften opgeleverd. Aan de overledene in graf 22 van Wijchen-Woezik Noord zijn twee potten meegegeven en drie sieraden. Graf 7 heeft wel nog de resten van een mogelijke rituele maaltijd opgeleverd.

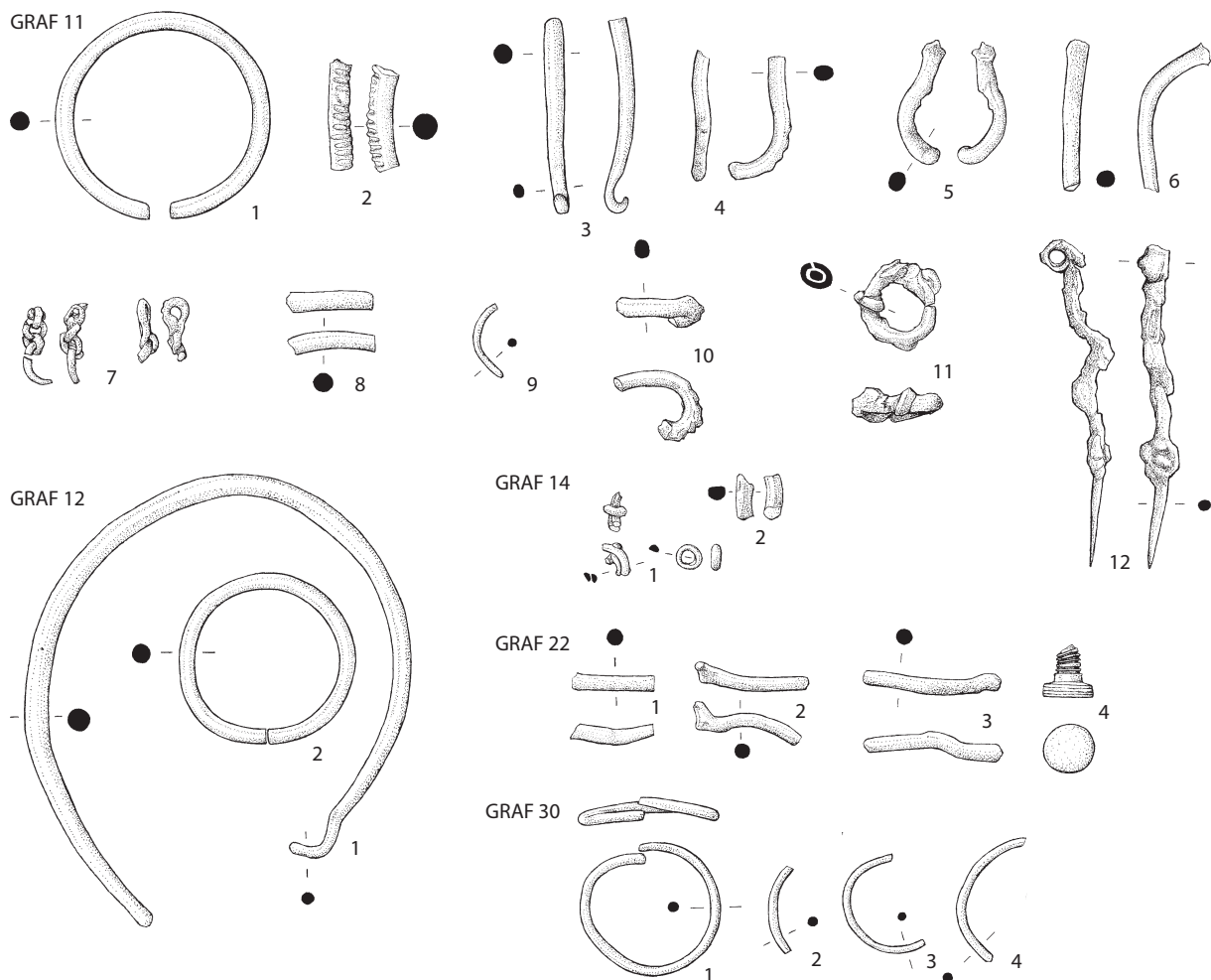
10.6 Krijgersgraven versus vrouwen- en kindergraven?

Het merendeel van de graven uit de midden-ijzertijd blijkt niet of nauwelijks zichtbaar te zijn geweest aan het oppervlak. Bovendien zijn slechts weinig bijgaven meegegeven met de overledene. Hooguit is er een urn in het graf geplaatst. Dat wapens in een graf worden meegegeven komt in Nederland, België en het Duitse Rijnland slechts zelden voor, maar kan in Zuid-Duitsland en Noord-Frankrijk wel als een traditie worden beschouwd.¹⁵ In de laatste decennia heeft onderzoek naar midden-ijzertijdgrafvelden uitgewezen dat deze traditie opvallend genoeg navolging kent – weliswaar in beperkte mate – in Wijchen en omgeving. Op verschillende locaties zijn één of meerdere graven aangetroffen waarin (delen van) wapens als bijgaven zijn gedeponerd. Deze graven worden aangeduid met de term ‘krijgersgraven’. Op het Nijmeegse Kops Plateau zijn tien crematiegraven uit de midden-ijzertijd gevonden, waarvan er vijf (PG 72, 78, 79, 81 en 83)¹⁶ telkens enkele speer- of pijlpunten bevatten. Deze voorwerpen zijn niet verbrand, wat betekent dat zij niet op de brandstapel bij het lichaam van de overledene zijn geplaatst maar na het crematieproces in het graf zijn bijgezet. De graven hebben dermate kleine afmetingen dat alleen de spitsen, zonder de bijhorende houten stelen, in het graf zijn meegegeven. Op het Traianusplein te Nijmegen zijn vijf crematiegraven

¹⁴ In elke publicatie wordt de nummering van de graven anders weergegeven. Hierom is in de tabel een nummering startend bij 1 aangehouden. Een concordantielijst van de grafnummers van de grafvelden met een afwijkende nummering (Nijmegen-Traianusplein, Nijmegen-Kops Plateau en Weert-Kampershoek Noord) kan achteraan in het rapport gevonden worden.

¹⁵ Roymans 1990, 237, 251–254.

¹⁶ Fontijn 1995, 55–58; Fontijn & Cuyper 1999.

Figuur 10.3. Overzicht van alle sieraden die in het grafveld Wijchen-Woezik Noord zijn gevonden. Schaal 1:2.

RRE

aangetroffen, waarbij in één graf de resten van een strijdswagen, paardentuig en wapens zijn gevonden.¹⁷ Ook het mannengraf te Overasselt kan aan deze reeks krijgersgraven worden toegevoegd.¹⁸ De crematieresten van een (vermoedelijke) man zijn hier in het graf bijgezet in een bronzen *situla*, vergezeld van een tweede stuk bronzen vaatwerk, paardentuig en drie speer-/pijlpunten. Hetzelfde geldt voor graf 190 in Haps.¹⁹ In dit graf zijn geen resten gevonden van een strijdswagen maar zijn wel drie speerpunten, een dolk en een naald met de dode meegegeven.

Roymans wijst dergelijke graven toe aan een krijgerselite.²⁰ Deze kleine elitegroep had toegang tot uitwisselingsnetwerken waarlangs de ideologie van een krijgerselite zoals die bekend is uit Noord-Frankrijk en Zuid-Duitsland naar onze noordelijke streken verspreid werd. Graven met wapentuig worden in de Champagne beschouwd als typische mannelijke begravingen.²¹ Ook voor de vermelde graven op het Traianusplein en Overasselt wordt aangenomen dat hier een man begraven is.

Naast krijgersgraven is een tweede soort elitegraf aan te wijzen: graven waarin één of meerdere sieraden zijn bijgezet. Deze zijn in onze streken tot nu toe nog minder aangetroffen dan de wapengraven maar wel goed bekend uit een meer zuidelijk gelegen gebied. In de Champagne maar ook in de Belgische Ardennen zijn verschillende graven en grafvelden bekend waar (fragmenten van) sieraden aan de overledene zijn meegegeven op zijn reis naar het hiernamaals.²² Een onderscheid kan gemaakt worden tussen sieraden als torques, armbanen en (oor)ringen, en sieraden die gebruikt worden als onderdeel van kleding zoals *fibulae* en riemen. Sieraden worden beschouwd als vrouwelijke bijgaven, waarbij de torque het meest belangrijke vrouwelijke sieraad is. Armbanden, meestal in paar meegegeven in het graf aangezien ze ook in paar zijn gedragen, kunnen voorkomen in vrouwen- en kindergraven.

De vraag die vervolgens gesteld kan worden, is of de aard van de bijgaven inderdaad indicaties kan geven over het geslacht van de overledene. Zijn wapens exclusief

¹⁷ Bloemers 1986, 76–95.

¹⁸ De Laet 1979, 479.

¹⁹ Verwers 1972.

²⁰ Roymans 1990, 255.

²¹ Charpy & Roualet 1991, 51–52.

²² Voor de Belgische Ardennen zie Cahen-Delhayé 1998; voor de Champagne zie Charpy & Roualet 1991, 49–51.

verbonden aan mannengraven, en sieraden aan vrouwen- en kindergraven? Uitsluitel kan op basis van het huidige onderzoek (nog) niet gegeven worden maar er kunnen wel enkele opmerkingen geformuleerd worden. Zo is het opmerkelijk dat de graven waarin sieraden zijn gevonden alle toebehoren aan kinderen of een vrouw. Graven 15 en 22 hebben ook sieraden opgeleverd, maar de analyse van het botmateriaal kon het geslacht van de overledene niet achterhalen. Geen enkel graf kan bovendien zonder twijfel aan een man worden toegewezen. Het is dus verleidelijk te stellen dat althans in dit grafveld alleen aan kinderen en vrouwen sieraden zijn meegegeven in het graf, maar de beperkte resultaten uit het fysisch-antropologisch onderzoek manen toch tot enige voorzichtigheid. Dat dit bovendien geen universeel principe kan zijn blijkt uit de opgraving aan de Steltsestraat in Lent, waar een man met een oorring en haarringen begraven lag.

Een andere vraag die gesteld kan worden naar aanleiding van de diversificatie tussen de bijgaven, is de plaats van de bijgaven in het grafritueel. De verbrandingssporen op de sieraden duiden er op dat zij ten tijde van de crematie op of op zijn minst in de directe nabijheid van de brandstapel zijn geplaatst. Wapens blijken daarentegen zelden verbrandingssporen te dragen. Zij zijn met andere woorden pas na het crematieproces in het ritueel betrokken en samen met de crematie- en brandstapelresten in het graf bijgezet. Of de wapens mogelijk nog aan een eigen ritueel onderworpen zijn, is onduidelijk. Het demonteren van de strijdwagen die op het Traianusplein te Nijmegen is gevonden heeft zonder twijfel te maken met de geringe ruimte die in de grafkuil aanwezig is, maar zou mogelijk ook ritueel kunnen zijn. De speren die in de grafkuilen op het Kops Plateau zijn gevonden, zijn ook gedemonteerd.

10.7 Datering

Het dateren van de meeste graven van het grafveld Wijchen-Woezik Noord is problematisch aangezien zij geen vondsten anders dan verbrande botresten hebben opgeleverd. Alleen de graven waarin aardewerk of sieraden zijn gevonden komen in aanmerking om gedateerd te worden. In totaal gaat het dus om slechts 10 graven, waarvan vijf alleen aardewerk, vier alleen sieraden of andere metalen voorwerpen en één zowel aardewerk als sieraden hebben opgeleverd. Tenslotte zullen ook de drie volledige potten uit twee kuilen, die waarschijnlijk verband houden met herdenkingsrituelen voor de overledenen (offergaven), in de datering betrokken worden.

Het aardewerk (fig. 10.4) kan op basis van vergelijkingen met het nederzittingsaardewerk van Wijchen-De Pas²³ en Oss-Ussen²⁴ in midden-ijzertijd geplaatst worden. Enkele specifieke karakteristieken van het aardewerk maken het mogelijk om deze datering aan te scherpen (paragraaf 9.2). Er zijn relatief veel lange halzen aanwezig in het geheel, waardoor het aardewerk zonder meer te dateren is in de eerste helft van de midden-ijzertijd. Geprofileerde vormen waarbij de hals minstens tweemaal zo lang is als de schouder, een tweede kenmerk van het grafaardewerk, kennen een doorlooptijd van ná de vroege ijzertijd tot het derde kwart van de midden-ijzertijd. Dit komt overeen met fase E (ca. 500–450 voor Chr.) tot G (ca. 400–350/325 voor Chr.) zoals die in Oss-Ussen is vastgesteld. In deze periode zien we een sterke invloed vanuit het Noord-Franse Marne-Aisnegebied, voornamelijk voor wat betreft het lokaal vervaardigde aardewerk. Dit zogenoemde ‘Marne-aardewerk’ wordt in de Franse archeologie gerekend tot de proto-Marne-fase (Hallstatt IIB)²⁵ (paragraaf 9.2). De drie potten die gebruikt zijn voor offergaven passen eerder in de fase E dan in de jongere fasen F en G, gebaseerd op hun typologische kenmerken (fig. 10.4).

Alle graven met grafaardewerk zijn dus omstreeks de 5^e eeuw voor Chr. te dateren, maar het lijkt er sterk op dat de meeste van deze graven pas vanaf de tweede helft van de 5^e eeuw zijn aangelegd, mogelijk nog enkele decennia later. Bovendien lijkt het er op dat de drie potten uit de depositiekuilen iets ouder zijn dan het grafaardewerk.

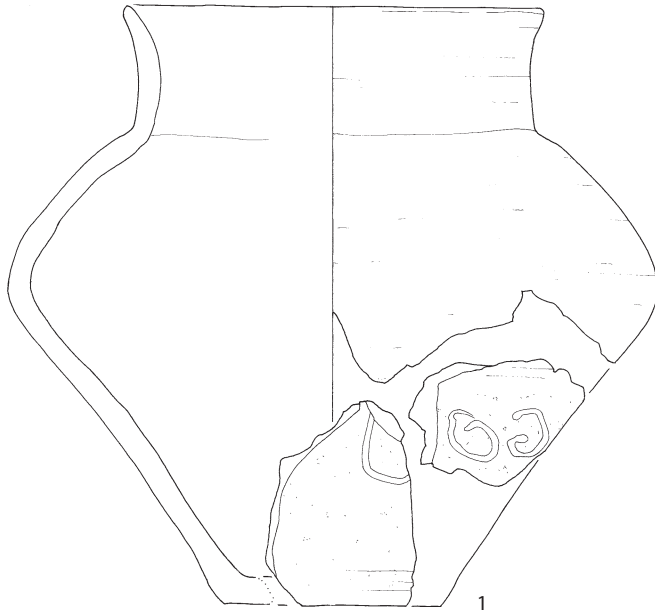
Een datering op basis van de sieraden is moeilijker te geven dan een datering op basis van het aardewerk. De meeste sieraden zijn sterk gefragmenteerd en vertonen geen tot weinig versiering. Alleen de sieraden uit de kindergraven (graven 11 en 12) kunnen vergeleken worden met sieraden zoals die ook gekend zijn uit de Franse Champagne. Een aantal graven met gelijke sieraden is daar aan de Halstatt IIB-fase toegekend. Dit sluit aan bij de datering van de drie volledige potten uit de kuilen, maar komt chronologisch dus iets voor de datering van het grafaardewerk.

23 Van den Broeke 1984.

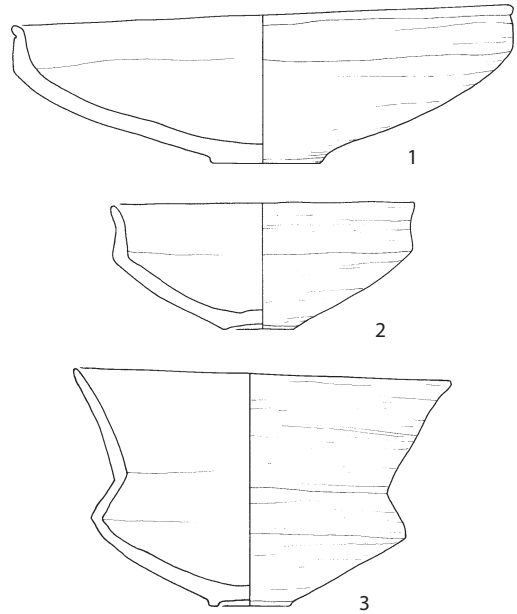
24 Van den Broeke 1987a/b en in voorbereiding.

25 Hatt & Roualet 1977.

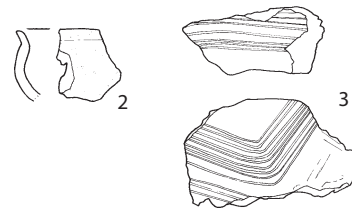
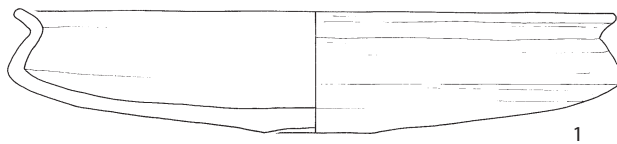
GRAF 6

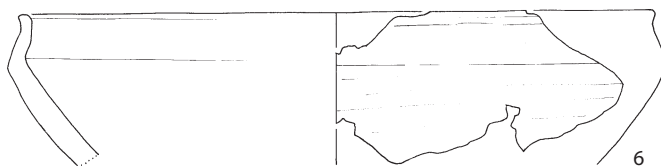
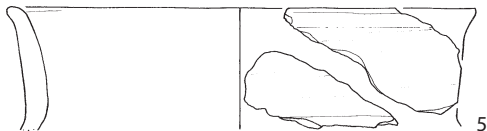
GRAF 7

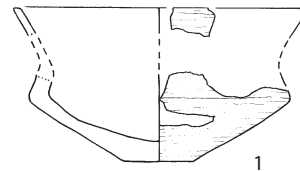
GRAF 9

GRAF 22

GRAF 26

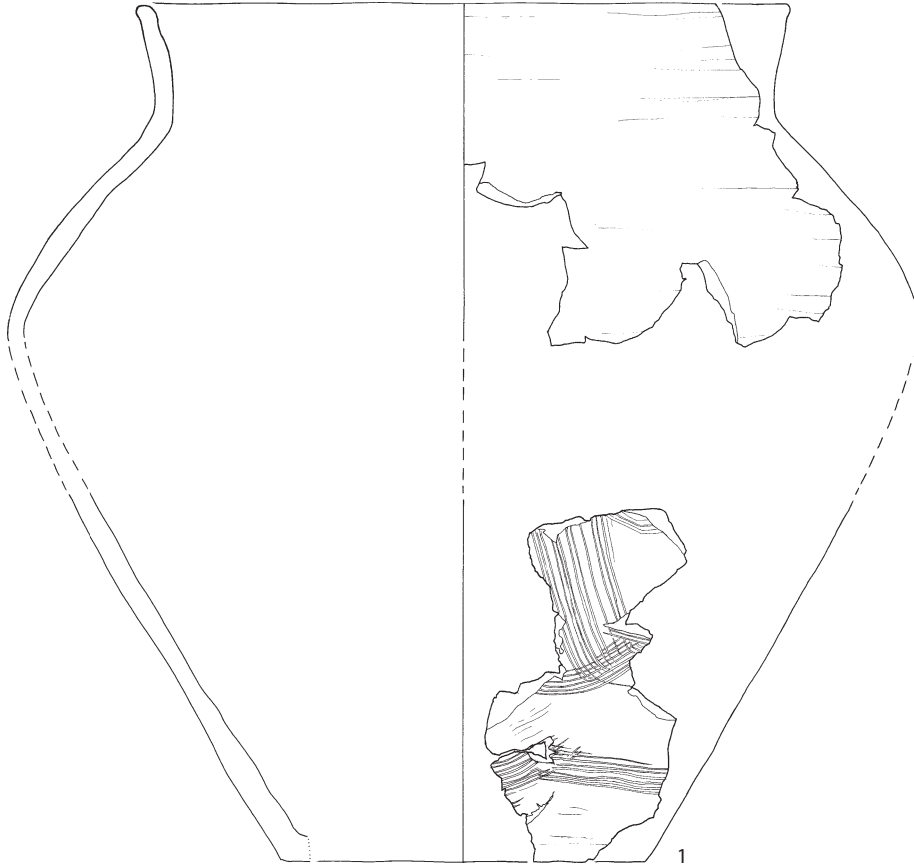

figuur 10.4. Overzicht van het aardewerk uit graven en buiten de graven. Schaal 1:3.

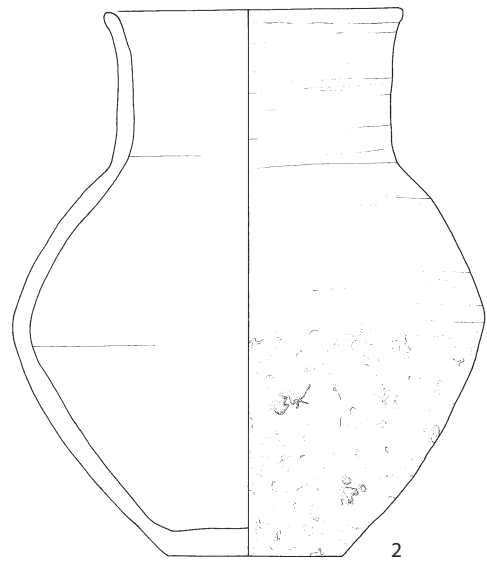
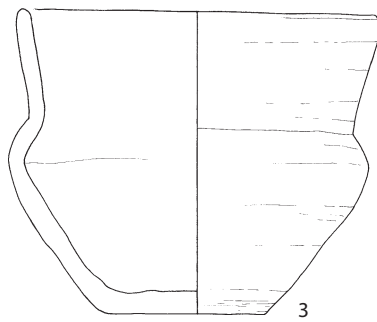
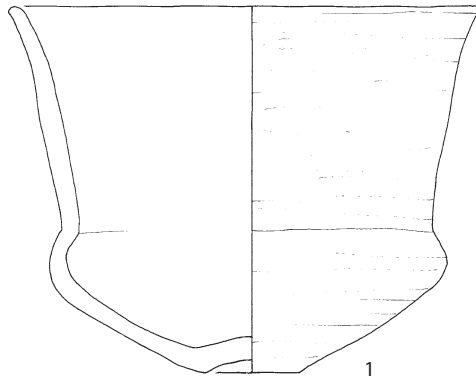
MV

Op grond van de dateringen van beide vondstcategorieën kunnen we besluiten dat het grafveld globaal gedateerd kan worden in de midden-ijzertijd, en een doorlooptijd kent vanaf fase E tot fase G zoals die gedefinieerd zijn in Oss-Ussen. Daarmee is het grafveld van Wijchen-Woezik Noord voor een deel gelijktijdig met het onlangs gepubliceerde grafveld te Weert-Kampershoek Noord, vindplaats 3 dat gedateerd wordt in fase E-F.²⁶

GRAF 10

AARDEWERK UIT DEPOSITIEKUILEN

|

11 BEWONINGSSPOREN

UIT DE PREHISTORIE

11.1 Sporen en structuren

Dat het gebied niet alleen is gebruikt om te begraven blijkt uit de vele sporen die aan de prehistorie zijn toe te schrijven. Deze toekenning is niet alleen gebaseerd op daterend materiaal, met name handgevormd aardewerk, maar ook op de aard van de vulling. Deze onderscheidt zich duidelijk van jongere sporen en zeker van de middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoningssporen die ook in het plangebied zijn aangetroffen. De prehistorische sporen worden over het algemeen gekarakteriseerd door een (licht) bruine vulling die door bioturbatie sterk gevlekt is. Bovendien zijn deze sporen zowel in het vlak als in doorsnede niet strak te begrenzen, wat ook door werking van organismen zoals wormen en mollen is veroorzaakt. Jongere sporen hebben meestal een meer uitgesproken vulling, waarbij middeleeuwse sporen bovendien dikwijls (veel) brokjes (verbrande) leem en houtskool bevatten. De begrenzing tussen de spoorvulling en de omringende natuurlijke ondergrond is vaak scherp tot zeer scherp.

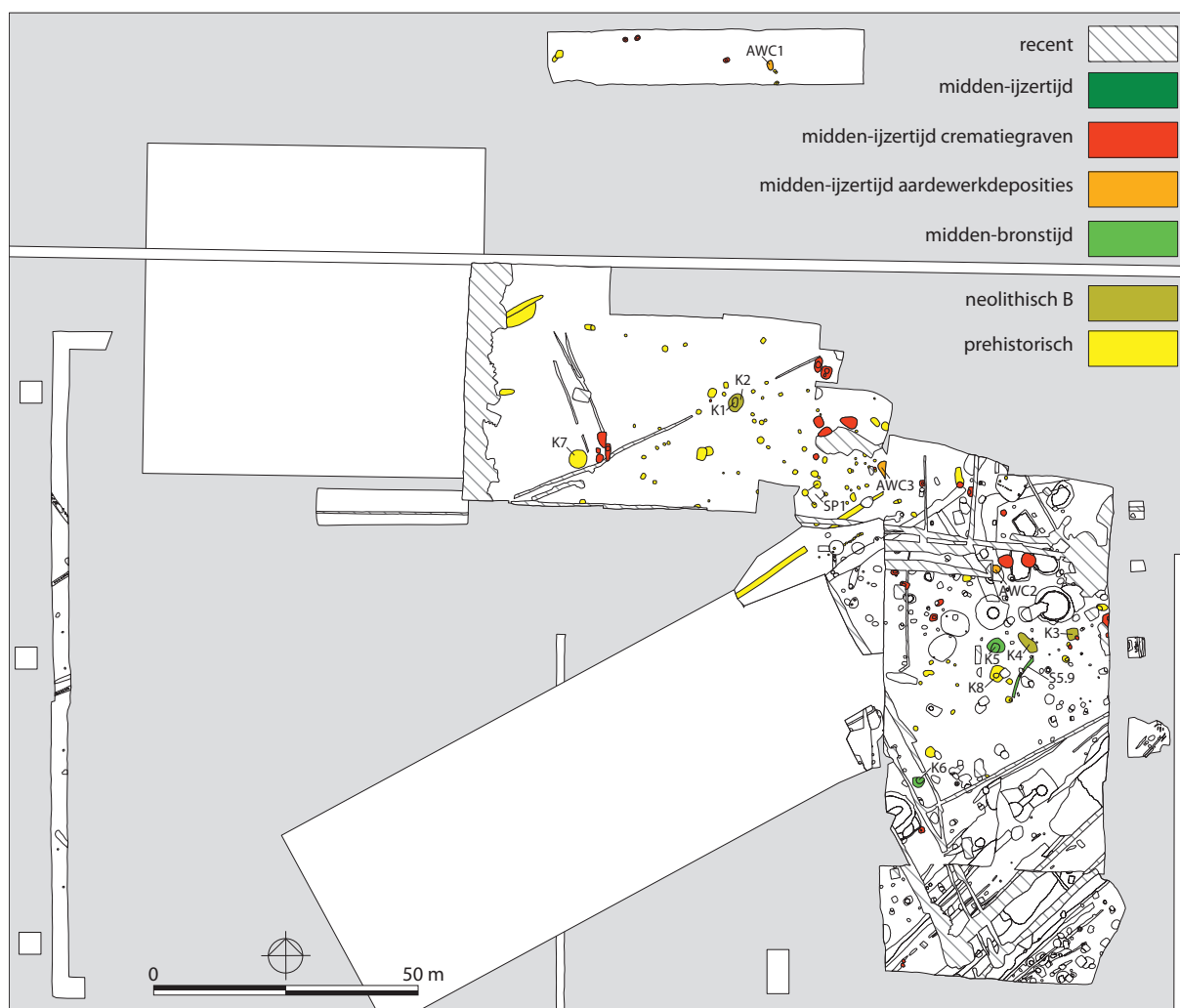
Niet alle sporen hebben vondsten opgeleverd. Toch kan op basis van bovenstaande observatie een deel van de sporen aan de prehistorie toegeschreven worden. Het grootste deel bestaat uit paalkuilen en -gaten, maar er is ook een aantal kuilen aangetroffen.

Opvallend genoeg zijn de meeste sporen in het noordelijke deel (werkputten Su2.1, Su2.7–9, Su2.14 en het noordelijke deel van werkputten Su2.11 en Su2.13) van het plangebied gevonden. In mindere mate komen in het westelijke deel prehistorische sporen voor (werkput Su3.10). In het zuidelijke deel van het terrein zijn zo goed als geen prehistorische sporen aangetroffen. Het is aantrekkelijk om dit te verklaren door versturende graafactiviteiten die op het terrein hebben plaatsgevonden na de prehistorie. In werkput Su2.10 zal de aanleg van de weg, gekenmerkt door een sterke concentratie karrensporen, sterke invloed hebben gehad op de bewaringstoestand van de prehistorische sporen. Dat dit echter niet alles verklaart, blijkt uit werkputten Su2.11 en Su2.13. De middeleeuwse en postmiddeleeuwse bebouwing is aanwezig over de volledige werkputten maar beslaat slechts een beperkte oppervlakte. Tussen deze sporen komen nog tal van prehistorische sporen voor maar hun aantal neemt duidelijk af in zuidelijke richting.

Structuren zoals (woon)gebouwen zijn niet gevonden. Een mogelijke spieker kan gereconstrueerd worden net ten zuiden van de crematiegraven 11–14. Dit vierpalig bijgebouw meet ca. 1 m x 1 m. De palen zijn allen komvormig in doorsnede en hebben geen vondsten opgeleverd. Verder kan nog een korte palenrij opgemerkt worden in werkput Su3.1, die over slechts ca. 2 m vervolgd kon worden. De paaltjes hebben alle een doorsnede van 30 tot 40 cm en zijn ondiep. Of deze palenrij te maken heeft met het grafveld of met de bewoning blijft onduidelijk.

Meerdere kuilen liggen verspreid over het terrein maar het merendeel heeft ook geen vondsten opgeleverd. De diepte varieert van 10 cm tot 35 cm onder het vlak. Van de meeste kuilen kan geen functie achterhaald worden. In enkele gevallen bevatten ze wel enkele scherven aardewerk, maar dit levert geen aanwijzingen op. Kuilen met een duidelijke houtskoolvulling, die bovendien veel aardewerk en/of bot bevatten en op basis daarvan als afvalkuilen kunnen geïnterpreteerd worden, zijn niet herkend. Wat wel opvalt is dat de meeste kuilen in de oostelijke werkputten (Su2.11 en Su2.13) zijn gesitueerd. Of dit te maken heeft met het feit dat zij in de prehistorie hier daadwerkelijk geclusterd zijn uitgegraven, of dit eerder te maken heeft met de bewaringstoestand en het minder diep uitgegraven zijn van kuilen in de westelijke werkputten is onduidelijk.

Alle kuilen bespreken zou te ver leiden. Daarom beperken we ons hier tot enkele kuilen die vondsten hebben opgeleverd. Of kuil K3 ook echt als kuil beschouwd moet worden, is niet duidelijk. Ter plekke is een concentratie van ca. 160 scherven aardewerk aangetroffen. Een duidelijke ingraving kon niet herkend worden hoewel het wel te verwachten is. Wat opvalt is dat al het aardewerk tot maximaal 5 exemplaren te herleiden is. We hebben hier met andere woorden niet te maken met het dumpen van afval maar een weloverwogen deponeren van scherven van niet meer dan vijf potten. Naast

Figuur 11.1. Uitsnede van de ASK, met daarop de in de tekst besproken structuren.

TW

aardewerk zijn hier geen vondsten gedaan. Hoewel K4 in het vlak nog zeer groot is, blijkt er slechts zeer weinig van bewaard te zijn. Het aantal scherven dat er uit verzameld is, is minimaal. De kuil ligt zeer dicht tegen de cluster crematiegraven 4–7 maar of hij er iets mee te maken heeft, blijft onbekend.

kuilnr.	put.spoor	afmetingen	N aardewerk	datering
K3	11.52	1,6 x 1,1 x 0,22 m	1	laat-neolithicum B
K4	5.14	2,2 x 0,9 x 0,1 m	1	laat-neolithicum B/vroege ijzertijd
K5	5.13	1,6 x 1,4 x 0,5 m	46	midden-bronstijd
K6	13.20	1,0 x 1,0 x 0,8 m	3	midden-bronstijd
K7	8.29	1,7 x 1,5 x 0,1 m	3	prehistorie
K8	5.6	1,5 x 1,3 x 0,5 m	–	prehistorie

Tabel 10.1. Selectie van noemenswaardige kuilen.

11.2 Aardewerk

Het archeologisch onderzoek ter plaatse van Sportpark Woezik heeft in totaal 1646 aardewerkfragmenten uit de prehistorie opgeleverd, waarvan 242 scherven afkomstig zijn uit de crematiegraven (paragraaf 9.2).¹ De resterende 1404 fragmenten – van maximaal 987 potten – zijn aangetroffen in de overige grondsporen (354 fragmenten, maximaal aantal exemplaren 124) en de lagen. Het oudste materiaal dateert uit het laat-neolithicum B (ca. 2450 tot 2000 voor Chr.), het jongste aardewerk stamt uit de ijzertijd.² Daarbij moet worden opgemerkt dat van een aanzienlijk deel van het schervenmateriaal, wegens het ontbreken van daterende kenmerken, de datering niet nader kan worden bepaald dan de periode late bronstijd tot en met de Romeinse tijd, en in

¹ Aantallen zijn zonder gruis (<2 cm²).

² Determinatie van het handgeformde aardewerk door P.W. van den Broeke en I. Hermsen.

een aantal gevallen de periode laat-neolithicum tot en met de ijzertijd. Omdat Romeins importaardewerk nagenoeg ontbreekt op het terrein, mag worden aangenomen dat het gros van deze restgroep uit de periode vóór de Romeinse tijd stamt.

In onderstaande tekst wordt in chronologische volgorde het aardewerk uit de grondsporen besproken. Tot slot komt het resterende aardewerk – afkomstig uit de lagen – aan bod.

11.2.1 Aardewerk uit sporen

Aardewerk uit het laat-neolithicum

Op het terrein is een viertal grondsporen aangetroffen met daarin alleen aardewerk uit het laat-neolithicum B (K1–4). In het eerste twee sporen (K1–2) zijn vijf kleine, tamelijk dunwandige, kwartsverschraalde wandscherven van maximaal drie potten gevonden (hoofdstuk 8). In alle gevallen gaat het om klokbekeraardewerk. Als versieringstechniek is gebruik gemaakt van zeer fijne aaneengesloten spatelindrukken, aangebracht in een patroon van meerdere parallelle lijnen (zie fig. 11.2.1). Uit K3 is een randfragment afkomstig dat is verschraald met fijn kwartsgruis. De scherf is op de hals versierd door middel van twee horizontale rijen losse spatelindrukken met daaronder een horizontale groef (fig. 11.2.2). In een vierde grondspoor (K4) is een wandfragment aangetroffen dat op basis van versiering in de vorm van twee parallelle groeven en de aanwezigheid van kwartsgruis als verschralingsmateriaal uit het laat-neolithicum B of de vroege bronstijd lijkt te stammen.

Aardewerk uit de midden-bronstijd

In enkele werkputten bevinden zich grondsporen waarin aardewerk uit de midden-bronstijd is aangetroffen (S5.9, K5, 11.67, 11.71, 11.105, 13.20 en 13.73). Dit materiaal kenmerkt zich door een relatief dikke wand (14 tot 18 mm) en het gebruik van grof kwartsgruis als verschralingsmateriaal (enkele malen in combinatie met grind en/of fijn zand). De wand is doorgaans ruw of hoogstens iets geglad.

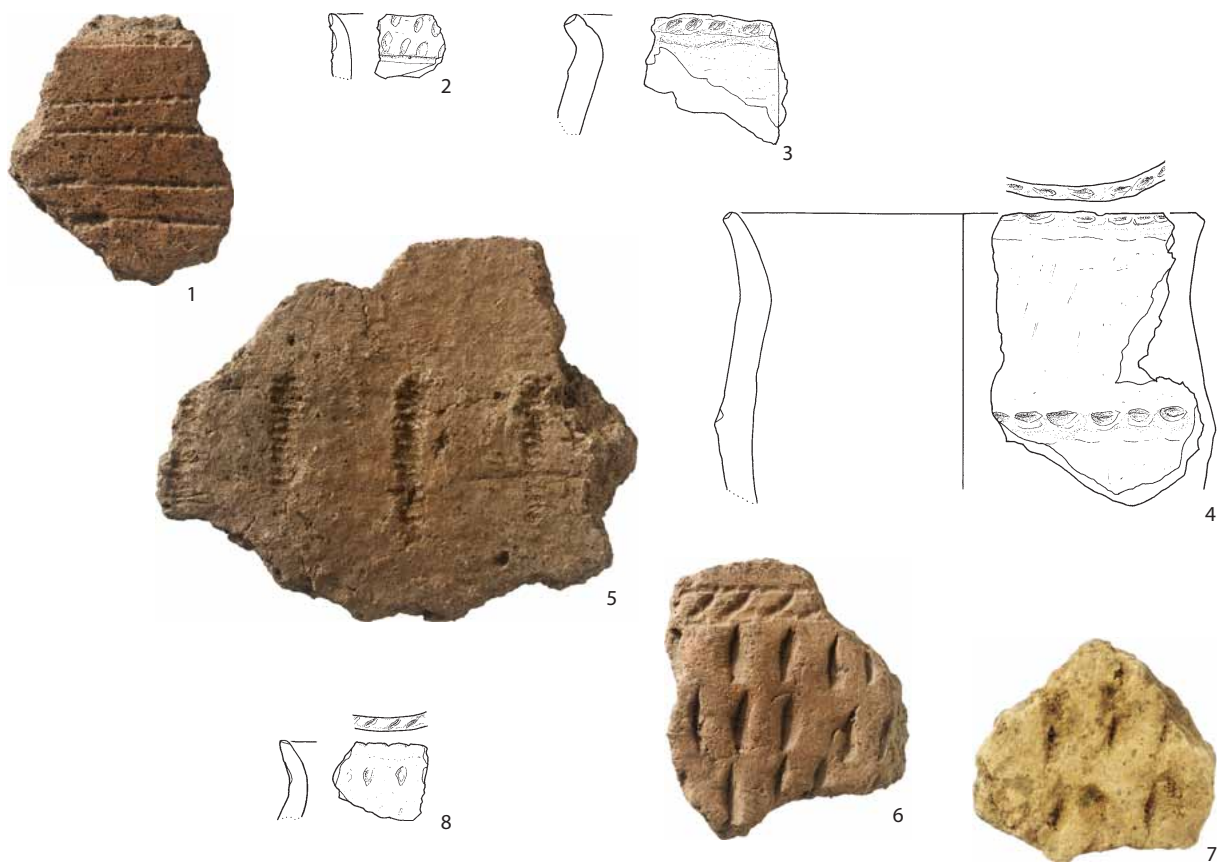
Het aardewerk uit K5 stamt ongetwijfeld uit de midden-bronstijd A (1800 tot 1600/1500 voor Chr.), zowel op grond van de vormen als de versiering. In dit spoor is een relatief grote hoeveelheid aardewerk gevonden (46 scherven van maximaal 21 exemplaren). Het nogal dikwandige aardewerk is gemagerd met kwartsgruis of een combinatie van kwartsgruis en zand. Tussen het aardewerk bevinden zich vier randfragmenten. Daarvan zijn er drie versierd, tweemaal door middel van vingertopindrukken en eenmaal met brede nagelindrukken (zie fig. 11.2.3 en 11.2.4). De vierde rand is wellicht eveneens versierd; vanwege een beschadiging is dit echter niet met zekerheid te zeggen. Alle randen zijn afkomstig van drieledige potten. Behalve de randen zijn ook enkele wandfragmenten van dit aardewerkcomplex versierd. Het betreft ten eerste een tweetal scherven met een horizontale rij vingertopindrukken, aangebracht op een fijne stafband op de onderzijde van de schouder, afkomstig van de pot met nagelindrukken op de rand (fig. 11.2.4). Op een volgend wandfragment is een fijne stafband aangebracht – wellicht wederom op de schouder – met daarop een rij diagonaal geplaatste nagelindrukken. Bovendien is op een enkele scherf een zeldzamere versiering zichtbaar. Het betreft enkele langwerpige, naast elkaar geplaatste indrukken (fig. 11.2.5). De lengte van de indrukken bedraagt 2 cm, de breedte 3–4 mm. In elke indruk zijn zeer fijne horizontale groeven zichtbaar.³ Het is niet duidelijk met welk voorwerp deze zijn aangebracht. Waarschijnlijk is touw gebruikt, eventueel betreft het een bronzen ringvormig sieraad. Vooral de sterke vertegenwoordiging van versierde randen, het vormenspectrum met hals of naar buiten gerichte rand en de herhaalde schouderversiering in de vorm van rijen indrukken op een stafband duiden op een datering van het spoor in de midden-bronstijd A,⁴ meer specifiek behorend tot de Hilversum-cultuur. Aardewerk uit deze periode is in Wijchen al eerder gevonden ter plaatse van Kraanvogel,⁵ op de Pas en op de Homberg.⁶ Behalve het schervenmateriaal uit de midden-bronstijd A zijn enkele kleine aardewerkfragmenten in het spoor aangetroffen die waarschijnlijk in de late bronstijd moeten worden geplaatst. Gezien de gefragmenteerde staat van dit materiaal moeten deze scherven waarschijnlijk als intrusie worden beschouwd.

³ Vgl. Bloo & Schouten 2002, fig. 4.9.

⁴ Zie speciaal Hermsen 2010, 117.

⁵ Hermsen 2010.

⁶ Janssen & Tuijn 1972; idem 1978.

Figuur 11.2. Aardewerk uit het laat-neolithicum (1, 2, 6, 7), de midden-bronstijd (3–5) en de late bronstijd (8). Tekeningen schaal 1:3, foto's schaal 1:1. MV/RM

Aardewerk uit de late bronstijd en ijzertijd

In de meeste werkputten zijn sporen aangetroffen met daarin aardewerk dat zeker voor een deel in de late bronstijd moet worden geplaatst (73 scherven van maximaal 43 potten). Het gaat in veel gevallen echter om complexen waarbij aan het aardewerk niet genoeg daterende kenmerken zichtbaar zijn om het met zekerheid uitsluitend aan de late bronstijd toe te wijzen. Voor deze sporen is daarom een ruime marge aangehouden vanaf de late bronstijd tot en met de (vroeg) ijzertijd.

Het materiaal bestaat overwegend uit scherven van middelmatige dikte; ongeveer driekwart van de fragmenten heeft een wanddikte van 7 tot 12 mm, de resterende scherven zijn 4 tot 6 mm dik. Een relatief groot deel van de aardewerkfragmenten bevat zand (24%). Mogelijk moet hierbij worden gedacht aan van nature zandige klei in plaats van extra toevoeging van zand tijdens het productieproces. Daarna volgt grovere minerale versraling (grind 22%; kwartsgruis 15%; een combinatie van kwartsgruis, grind en/of zand 9%) en potgruis met slechts 3%; in 22% van het aardewerk is met het blote oog geen versraling zichtbaar. Het grootste deel van de potwanden vertoont een ruwe, onafgewerkte of gegladde buitenzijde. Gepolijst en besmeten aardewerk zijn respectievelijk slechts twee- en driemaal waargenomen. Van de zes randen kan één fragment worden toegewezen aan een tweeledige pot. Drie randen zijn afkomstig van gesloten potten met hals. Slechts twee wandscherven bevatten versiering, eenmaal in de vorm van twee parallelle groeven en eenmaal middels parallelle lijnen van aaneengesloten nagelindrukken. Dit laatste patroon dient wellicht als Kalenderbergversiering te worden beschouwd.

Vier grondsporen kunnen op basis van het aardewerk worden gedateerd in de ijzertijd. Het eerste spoor (S11.73) is voornamelijk gedateerd op basis van een randfragment van een tweeledige pot. In totaal zijn in dit spoor vier scherven van maximaal drie potten gevonden. Het aardewerk is verschaald met grind en zand. De resterende drie sporen bevatten min of meer volledige potten uit de midden-ijzertijd. Zij worden daarom bij het grafaardewerk behandeld (paragraaf 9.2), ook al bevatten de sporen geen menselijke resten.

11.2.2 Overige contexten

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn in de meeste werkputten tijdens het aanleggen van de vlakken en profielen scherven van prehistorisch aardewerk aangetroffen. De meeste aardewerkfragmenten zijn afkomstig uit de bovenste grondlagen. Kenmerkend voor het materiaal is de nogal gefragmenteerde staat waarin het verkeert.

In de werkputten 1, 4 en 7 zijn in totaal zes wandfragmenten gevonden die waarschijnlijk uit het laat-neolithicum B stammen en aan klokbeker- of potbekeraardewerk zijn toe te wijzen. De scherven zijn gemagerd met kwartsgruis en zand, een combinatie van grind en granietgruis, en zand. In één geval is het verschalingsmateriaal niet zichtbaar. Drie dunwandige fragmenten zijn versierd met zeer fijne aaneengesloten indrukken van een meertandige spatel, vergelijkbaar met de versiering van figuur 11.2.1; één wand is versierd met een combinatie van nagel- en spatelindrukken, kenmerkend voor klokbekers (fig. 11.2.6). Eén scherf bevat losse vingertopindrukken als versieringsmotief (fig. 11.2.7); op het laatste wandfragment zijn – vermoedelijk ter plaatse van de hals – twee tamelijk diepe rechte indrukken aangebracht, wellicht met behulp van een spatel. De twee laatstgenoemde scherven moeten waarschijnlijk als potbekeraardewerk worden beschouwd.

Uit werkput 7 is een randfragment van een potbeker uit het laat-neolithicum of de vroege bronstijd afkomstig. Het is niet duidelijk tot welk opbouwtype de rand moet worden gerekend. Het fragment is verschaald met kwartsgruis en zand en is vlak onder de rand versierd door middel van losse vingertopindrukken.

Aardewerkscherven die op grond van hun uiterlijk uit de midden-bronstijd stammen, zijn hoofdzakelijk aangetroffen in de werkputten 1, 5 en 7. Het betreft wederom dikwandige, voornamelijk met kwartsgruis en in een aantal gevallen met grind verschaalde fragmenten. Tussen dit materiaal bevinden zich diverse dikke bodemplaten.

In de lagen zijn enkele scherven aangetroffen die aan de late bronstijd kunnen worden toegeschreven. Het betreft onder andere een randfragment van een drieledige pot waarbij de rand aan de bovenzijde is versierd met nagelindrukken en op de hals een horizontale rij vingertopindrukken is aangebracht (fig. 11.2.8).

Tot slot laat een groot deel van het uit de lagen afkomstige aardewerk zich niet nader dateren dan late bronstijd tot en met ijzertijd. Een vijftiental scherven is op grond van het uiterlijk niet nader dateerbaar dan laat-neolithicum tot en met ijzertijd.

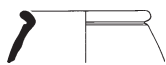
|

12 GEDRAAID AARDEWERK UIT DE ROMEINSE TIJD

Het Romeinse aardewerk van Su2 is in 2007 door J.R.A.M. Thijssen gedetermineerd. Van het aardewerk van werkput 1 t/m 13 zijn van de afzonderlijke aardewerkcategorieën het aantal fragmenten geteld, daarbij opgedeeld in rand-, wand-, bodem- en oorfragmenten (of overige additieven).¹ Scherven met een recente breuk zijn als één fragment gerekend. In principe zijn scherven kleiner dan 2 cm² (gruis) niet geteld. Per vondstnummer is gekeken hoeveel potten maximaal vertegenwoordigd zijn (MaxAE). Hierbij zijn passende scherven met oude breuk als één exemplaar gerekend. In het najaar van 2010 zijn de determinaties verwerkt in een relationele Access-database waarin ook de contextgegevens zijn opgenomen.

Slechts een klein deel van het gedraaide aardewerk dateert uit de Romeinse tijd (tabel 12.1). In totaal gaat het om 18 fragmenten, ofwel 0,5% van het totale aantal aardewerkfragmenten dat het onderzoek heeft opgeleverd (N = 3446). Het aardewerk is sterk gefragmenteerd; slechts twee wandfragmenten gladwandig aardewerk behoren tot hetzelfde exemplaar. Het Romeinse aardewerk is voornamelijk afkomstig uit de recente bouwvoor of de verploegde laag eronder. Slechts twee scherven zijn afkomstig uit sporen. Het gaat om een oorfragment van een amfoor uit S13.69 en een wandfragment van een geveerde beker uit S13.100.

De geringe hoeveelheid Romeins aardewerk dateert voornamelijk uit de midden-Romeinse tijd. Alleen een randfragment van een puntamfoor van het type Dressel 7-11 dateert mogelijk uit de vroeg-Romeinse tijd.² Het Romeinse aardewerk mag worden opgevat als 'ruis' van een Romeinse nederzetting die ergens in de omgeving gezocht moet worden. Een andere mogelijkheid is dat het Romeinse aardewerk van elders afkomstig is en door plaggenbemesting op de onderzoekslocatie is terechtgekomen.³

Figuur 12.1. Randfragment van een beker type Stuart 2. Schaal 1:4. AS

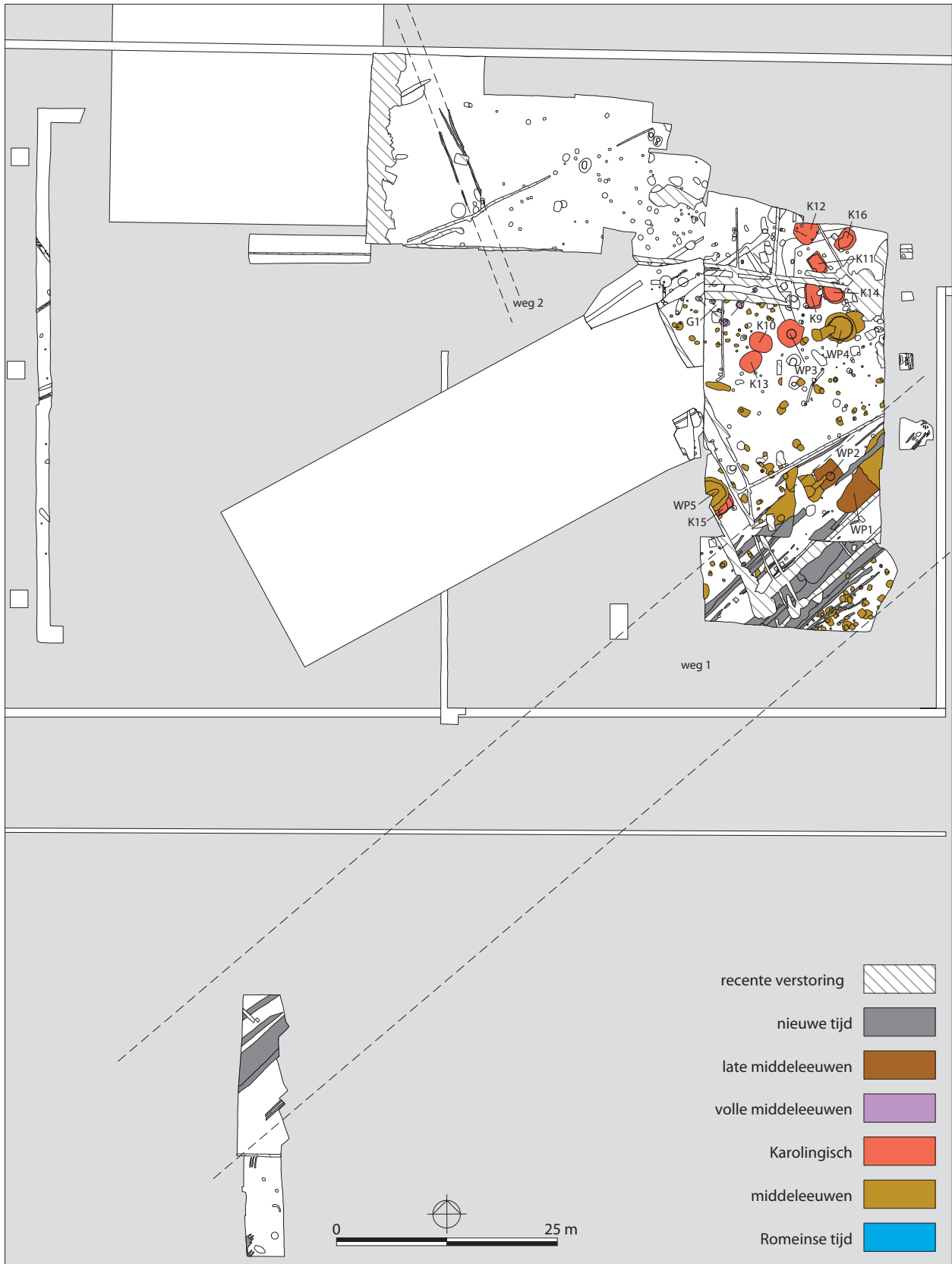
categorie	vorm	type	fig.	N	MaxAE
geveerd aardewerk	beker	Stuart 2	12.1	1	1
geveerd aardewerk	beker	Stuart 2	–	2	2
geveerd aardewerk	beker	Oelmann 30	–	1	1
geveerd aardewerk	beker		–	1	1
gladwandig aardewerk			–	5	4
amfoor	puntamfoor	Dressel 7-11	–	1	1
amfoor	puntamfoor	Dressel 20	–	1	1
amfoor			–	2	2
ruwwandig aardewerk	bak		–	1	1
ruwwandig aardewerk			–	2	2
onbepaald			–	1	1
totaal				18	17

Tabel 12.1. Overzicht van het gedraaide aardewerk uit de Romeinse tijd.

¹ In het najaar van 2007 is ook nog een werkput 14 aangelegd. Het aardewerk hieruit is uiteindelijk niet gedetermineerd, omdat dit naar verwachting geen nieuwe inzichten meer zou opleveren.

² Dergelijke amforen dateren voornamelijk uit de 1^e eeuw (mondelijke mededeling J. Hendriks).

³ Vgl. Hendriks 2009, 80.

106 *Figuur 13.1. Uitsneden uit de ASK, waarop de in de tekst besproken structuren en sporen zijn aangegeven.*

13 DE MIDDELEEUWEN, NIEUWE EN NIEUWSTE TIJD

De middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoning is geconcentreerd in het oostelijke deel van het plangebied. Hier zijn verschillende waterputten, greppels, kuilen en paalkuilen aangetroffen. Door de beperkingen die het archeologisch onderzoek zijn opgelegd was het niet mogelijk deze sporen op een gedegen manier te onderzoeken. Hierdoor is het ook niet mogelijk een goede analyse en interpretatie van de vindplaats te geven. Toch zullen hier de meest belangrijke sporen besproken worden en zal er onderzocht worden wat de relatie is tussen deze nederzettingssporen en diegene die ten oosten van het plangebied tijdens het onderzoek Su1 zijn aangetroffen.

13.1 Sporen en structuren

Er is slechts één mogelijke huisplattegrond (G1) aangetroffen (fig. 13.1). Deze ligt ten noordwesten van de concentratie middeleeuwse en postmiddeleeuwse sporen. Niet alle paalkuilen zijn teruggevonden. Dit is voornamelijk te wijten aan de recente kabel- en leidingsleuven die van oost naar west lopen en een deel van de sporen verstoord hebben. De reconstructie van de plattegrond is tijdens de uitwerking gebeurd, waardoor details die inzage hadden kunnen opleveren in de constructie en datering van het gebouw niet onderzocht zijn. Bovendien is een deel van de structuur opgegraven tijdens de opgraving Su2, terwijl het andere deel tijdens slechte opgravingsomstandigheden is onderzocht (Su3).

Het centrale deel van de plattegrond meet ca. 8 x 4 m¹ en wordt gevormd door twee palenrijen, elk bestaande uit vier tegenover elkaar gelegen palen. Of dit het volledige centrale deel is, of het in één of beide richtingen heeft doorgelopen is niet duidelijk.² Van de noordwestelijke rij ontbreken de twee meest noordelijke paalkuilen. De paalkuilen liggen op min of meer regelmatige afstanden van elkaar (ca. 2,6 tot 2,8 m) en zijn 0,3 tot 0,6 m diep. In de meeste paalkuilen is verbrande leem aangetroffen. Verder hebben de paalkuilen nagenoeg geen vondsten opgeleverd. Uit één paalkuil, meer bepaald uit de kern, zijn één scherf vroegmiddeleeuws aardewerk en vijf scherven kogelpot uit de volle middeleeuwen van evenveel exemplaren afkomstig. In de insteek van deze paalkuil zat bovendien nog een groot stuk maalsteen, mogelijk ter versteviging van de paal. Een andere paalkuil heeft een oor van een Romeinse amfoor opgeleverd en nog een scherf van een volmiddeleeuwse kogelpot. Deze laatste is wederom afkomstig uit de paalkern. Dit is het enige daterende materiaal dat aan de plattegrond gekoppeld kan worden, en op basis hiervan plaatsen we de structuur dan ook in de volle middeleeuwen.

Het is niet duidelijk hoe de rest van de plattegrond er uit heeft gezien. Op basis van de breedte van de structuur en de afstanden tussen de paalkuilen kan een vergelijking getrokken worden met de structuren die recentelijk op het Lentse Veld zijn opgegraven en binnenkort worden gepubliceerd. Structuur 1 en structuur 3 zijn weliswaar langer dan de hier beschreven plattegrond, maar de genoemde afmetingen zijn goed vergelijkbaar. Structuur 1 dateert waarschijnlijk uit de 10^e eeuw, structuur 3 waarschijnlijk uit de tweede helft van de 10^e eeuw of de eerste helft van de 11^e eeuw.³

Andere huisplattegronden zijn niet herkend, ook geen delen van deze structuren. Wel zijn er vijf waterputten (WP1–5) gevonden en enkele grote kuilen met vlakke bodem (K9–15; mogelijke hutkommen?). In tabel 13.1 worden per structuur enkele gegevens op een rijtje gezet.

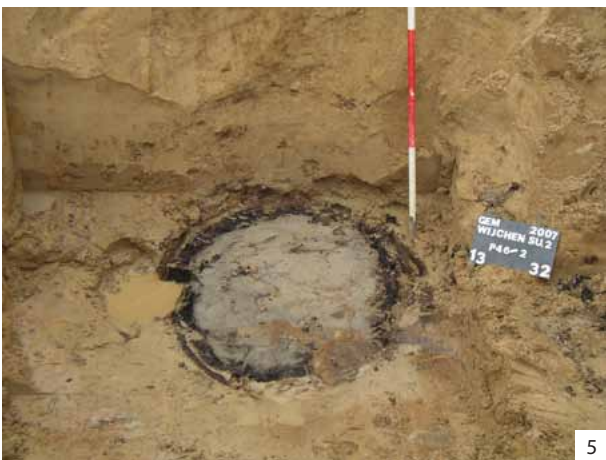
De waterputten kunnen onderverdeeld worden in waterputten (WP3) en waterkuilen (WP1–2, 4). Van WP5 is het niet duidelijk in welke groep hij thuishoort maar dat het duidelijk om een waterput dan wel -kuil gaat blijkt uit de grote afmetingen op het vlak en de typische ronde vormen van het spoor en diens vullingen.

Waterput WP3 (fig. 13.1.4–6) ligt op ca. 7 m ten oosten van de mogelijke huisplattegrond en kon niet volledig worden geborgen. Hij is opgegraven tot op het niveau waarop het grondwater aangeboord werd. Het is tot net boven dit niveau dat de houtresten bewaard zijn. Ze verkeerden echter in een dermate slechte bewaringstoestand dat het hout niet geborgen kon worden. De waterput is vermoedelijk gemaakt van een

¹ Afstanden gemeten vanaf het hart van de paalkuilen.

² Ten noordoosten van de plattegrond is het terrein sterk verstoord door post-middeleeuwse vergravingen. Het terrein ten zuidwesten van de structuur is niet volledig opgegraven.

³ Van den Broeke, Den Braven & Daniël, in voorbereiding.

Figuur 13.2. Overzicht van de verschillende waterputten en -kuilen: waterkuil 1 (1), waterkuil 2 (2–3), waterput 3 (4–6), waterkuil 4 (7).

structuur	put.spoor	Afmetingen	vorm	datering
WP1	11.12	onbekend want onvoldoende onderzocht, diepte is 0,7 m	onbekend	late middeleeuwen
WP2	11.16	1,0 x 1,0 x 1,2 m	rond	late middeleeuwen
WP3	5.21/13.79	1,0 x 1,0 x >2,1 m	rond	Karolingische periode
WP4	11.61	2,6 x 2,6 x 0,9 m	rond	late middeleeuwen
WP5	13.139	3,7 x 2,9 m, diepte is onbekend want niet gecoupeerd	onbekend	niet gecoupeerd
K9	11.73	> 2,7 x 1,9 x 0,1 m	rechthoekig	volle middeleeuwen
K10	13.48	2,8 x 2,1 x 0,3 m	ovaal	Karolingische periode
K11	11.87	2,4 x 1,7 x 0,2 m	rechthoekig	Karolingische periode
K12	11.101	> 2,3 x 2,6 x 0,2 m	ovaal	Karolingische periode
K13	13.46	2,6 x 2,1 x 0,36 m	ovaal	Karolingische periode
K14	11.135	> 2,0 x 2,6 m, diepte niet bekend want niet gecoupeerd	ovaal	Karolingische periode
K15	13.140	> 2,5 x > 1,6 m, diepte is onbekend want niet gecoupeerd	rechthoekig	Karolingische periode
K16	11.142	2,7 x 1,9 m, diepte is onbekend want niet gecoupeerd	ovaal	Karolingische periode

Tabel 13.1. Overzicht van de waterputten en de kuilen. De afmetingen zijn weergegeven in m, en stellen de resterende diepte voor ten opzichte van het opgravingsvlak. De cijfers die bij de vullingen zijn weergegeven hebben de volgende betekenis: 1 = insteek; 2 = kern; 3 = nazak; 4 = onbekend.

uitgeholde boomstam, maar door de slechte conditie van het hout kon dit niet bevestigd worden. De houten constructie is centraal in een zeer brede kuil geplaatst. Wat de vondsten betreft, dateert het merendeel van het aardewerk uit de Karolingische periode.

Waterkuilen 1, 2 en 4 kunnen op basis van het aardewerk in de late middeleeuwen geplaatst worden. WP1 (fig. 13.2.1) ligt in het zuidoostelijke deel van de opgraving, op ca. 24 m ten zuidoosten van G1. De waterkuil is maar voor een kwart onderzocht, maar dit heeft wel aanwijzingen opgeleverd over de aard van de waterkuil. Deze blijkt aan de zijkanten afgezet te zijn met pluggen, een zogenaamde plaggenkuil. Deze zijn nog duidelijk herkenbaar aan de lichtgrijze kleur, die duidelijk afsteekt tegenover de rest van de vulling die bestaat uit lagen bruin zand afgewisseld met lagen donkerbruin tot zwart zand. De kuilwanden lopen schuin naar beneden toe.

WP2 (fig. 13.2.2–3) ligt op gelijke hoogte van WP5, op ca. 20 m ten zuidoosten van G1. Van deze structuur is slechts een kwart opgegraven. In doorsnede blijkt de waterkuil iets schuin aflopende wanden te hebben gehad en een tamelijk vlakke bodem. De donkere lijnen die de waterkuil aan weerszijden begrenzen is te interpreteren als een houtschaduw; dit is alles wat overblijft van de houten bekisting. De waterkuil is gelaagd opgevuld. Op het vlak is een duidelijke verbinding waargenomen met het spoor dat er tegenaan ligt (S11.121). De aard van deze verbinding en van het spoor zijn niet duidelijk aangezien beide niet onderzocht zijn. Mogelijk kan gedacht worden aan een soort goot die vanuit de ene structuur in de andere overliep.

WP4, gelegen op nog geen 10 m ten oosten van G1, is wel volledig onderzocht. Het blijkt hier om een plaggenkuil te gaan. Op figuur 13.2.7 zijn de pluggen aan weerszijden van de waterkuil nog duidelijk zichtbaar. De kuil loopt vanaf het oppervlak schuin naar beneden toe. De opvulling van de kuil bestaat uit donkerbruin homogeen zand, waarin zeer veel laatmiddeleeuwse scherven zijn aangetroffen.

Verder is nog een aantal opmerkelijke kuilen gevonden, die op uitzondering van K9 alle thuishoren in de Karolingische periode – dezelfde periode waaruit ook waterput WP3 stamt.

K9 is de enige kuil die op basis van het aardewerk in de volle middeleeuwen gedateerd kan worden. Er rest maar weinig van de kuil maar het is wel duidelijk dat hij een vlakke bodem heeft. Op de bodem van de kuil ligt een 4 cm dunne donkerbruine laag waarin veel houtskool is aangetroffen. In het vlak zijn op de noordoostelijke en zuidwestelijke hoeken paalkuilen vastgesteld, en uit de noordzuidelijk geplaatste coupe

1

2

3

4

5

6

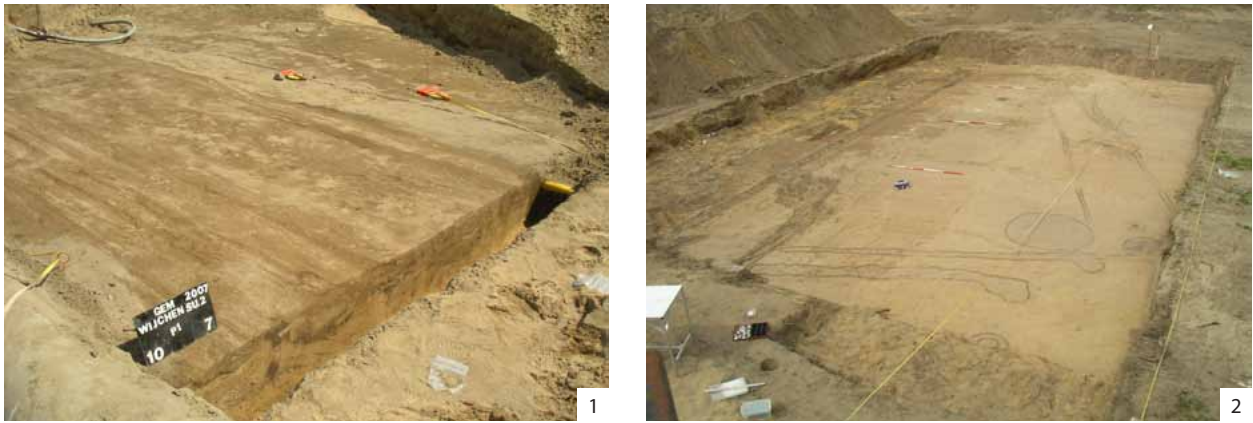
Figuur 13.3. Overzicht van een aantal opmerkelijke kuilen: K9 (1), K10 (2), K11 (3), K12 (4-5), K13 (6).

BAMN

blijkt dat in het midden van de zuidelijke zijde nog een paal heeft gestaan. De palen zijn dieper ingegraven dan de kuil. De paal op de zuidwestelijke hoek is 30 cm diep onder het opgravingsvlak, de paal centraal in de zuidelijke zijde is nog maar 18 cm diep.

K10 manifesteerde zich in het vlak als een tamelijk ovaal spoor. Slechts een kwart van de kuil is onderzocht maar hieruit blijkt dat hij een tamelijk vlakke bodem en rechtopgaande wanden heeft. Ook hier ligt een dun laagje donkerbruin zand waarin veel houtskoolspikkels zitten, op de bodem van de kuil. De oost-west geplaatste coupe wijst uit dat in het midden van de oostelijke wand een paaltje heeft gestaan, dat tot 20 cm onder de bodem van de kuil reikt.

Op enkele meters ten noorden van K9 ligt K11, die door middel van een lengtecoupe onderzocht is. De bodem van de kuil is tamelijk vlak en ook hier ligt er een dunne houtskoolhoudende laag op. Er lijken geen paaltjes halverwege de korte wanden te hebben gestaan maar omdat de kuil slechts beperkt onderzocht is, blijft onbekend of er paaltjes in de wanden hebben gestaan.

Figuur 13.4. Overzichtsfoto's van de resten van twee wegen, respectievelijk in het zuidelijke deel van de opgraving (1) en in het noordwestelijke deel van het opgegraven terrein (2). BAMN

Weer enkele meters ten noorden van deze kuil ligt K12. Ook hier is een vlakke bodem, rechtopgaande wanden en een dunne houtskoolrijke laag op de bodem vastgesteld. In het vlak zijn op verschillende plaatsen langs de rand van het spoor paaltjes herkend. In één van de dwarscoupes is een paaltje aangesneden, waaruit blijkt dat deze ca. 10 cm dieper is ingegraven dan de kuil.

K13 ligt naast K10 en is door tijdsgebrek ook maar voor een kwart onderzocht. Net als bij de hierboven beschreven kuilen gaat het om een kuil met vlakke bodem en rechtopgaande wanden.

K14–16 zijn kuilen die in het vlak opvallen door hun afmetingen en vorm. Zij komen sterk overeen met de hierboven beschreven kuilen. Omdat de kuilen niet zijn onderzocht, is het moeilijk ze te dateren. Tijdens het aanleggen van het vlak zijn enkele scherven uit de Karolingische periode gevonden die aan de kuilen te koppelen zijn.

De vorm van kuilen K10–16 varieert van ovaal tot rechthoekig. Alle kuilen hebben een vlakke bodem, rechtopgaande wanden en bij veel kuilen zijn één of meerdere paaltjes in de wanden of op de hoeken geconstateerd. Deze specifieke vorm, gecombineerd met de afmetingen van de kuilen, doet denken aan hutkommen die in verschillende vroegmiddeleeuwse nederzettingen zijn aangetroffen.⁴ In Cuijk-De Beijerd en 't Riet zijn enkele Merovingische (mogelijke) hutkommen opgegraven die ook ovaal of rond van vorm zijn,⁵ maar ook in het centrum van Cuijk zijn door Bogaers Merovingische hutkommen aangetroffen op het terrein van de St. Martinuskerk.⁶ Ook in het plangebied Cuijk-Groot Heiligenberg is een hutkom aangetroffen die op basis van het weinige aardewerk dat er in is gevonden alleen globaal in de periode 900–1200 na Chr. gedateerd kan worden.⁷ Hutkommen zijn structuren die voor een deel zijn ingegraven in de grond. Op de hoeken en in het midden van de korte zijden zijn palen gezet die het dak droegen. Dit dak rustte bovendien ook voor een deel op de grond. Vondsten uit deze hutkommen wijzen uit dat hier ambachtelijke activiteiten zijn verricht, zoals weven, textielbewerking of ijzersmeden.⁸ Op een aantal andere vindplaatsen leverden hutkommen ook smeedafval op; ze zijn wellicht ook gebruikt als smidse of opslagruimte. Omdat er echter geen vondsten zijn aangetroffen in de hutkommen aan de Suikerbergseweg kunnen dergelijke activiteiten niet aangetoond worden.

Hoe K9 geïnterpreteerd moet worden, is onduidelijk. Immers, in de volle middeleeuwen komen hutkommen nagenoeg niet meer voor. Er zou gedacht kunnen worden aan een kelderachtige structuur, maar omwille van het ontbreken van een ermee samenhangende huisplattegrond kan dit niet bevestigd worden.

In het zuidelijke deel van het plangebied zijn in verschillende werkputten (fig. 13.1 en 13.4.1; Su2: werkputten 10, 11 en 12; Su3: werkput 3) de restanten aangetroffen van een weg. Deze manifesteert zich als een langgerekte zone waarin vele parallel aan elkaar lopende karrensporen zichtbaar zijn. De weg is ca. 10 m breed en loopt van het noordoosten naar het zuidwesten. Historisch onderzoek wijst uit dat deze weg al op het einde van de 19^e eeuw in gebruik was. Op de kadastrale kaart uit 1832 is de weg al weergegeven,⁹ wat inhoudt dat hij nog ouder is. Vermoedelijk is de weg buiten gebruik gesteld toen dit deel van Wijchen ontwikkeld werd en hier een sportpark en woonwijken zijn aangelegd.

4 Zie Waterbolk 2009, 124 voor een overzicht van verschillende typen hutkommen.

5 Heirbaut 2006, 56–62.

6 Bogaers 1966.

7 Heirbaut 2007, 105–106.

8 Bazelmans & Theuvs 1990, 32–37.

9 Historisch onderzoek uitgevoerd door Jeroen Wildenberg en Arjan den Braven.

Spaarzame resten van een tweede weg zijn gevonden in werkput 4 (fig. 13.1 en 13.4.2). Deze weg staat nagenoeg haaks op de eerste, maar is duidelijk veel minder goed bewaard. De vastgestelde breedte bedraagt ca. 2,4 m. Deze weg is dus beduidend minder breed dan de voorloper van de Suikerbergseweg. Mogelijk hebben we hier te maken met een kleine, secundaire weg of een toegangspad tot een perceel.

13.2 Aardewerk uit de middeleeuwen en nieuwe tijd

Het (post-)middeleeuwse aardewerk van Su2 is in 2007 door J.R.A.M. Thijssen gedetermineerd.¹⁰ Van het aardewerk van werkput 1 t/m 13 zijn van de afzonderlijke aardewerkcategoriën het aantal fragmenten geteld, daarbij opgedeeld in rand-, wand-, bodem- en oorfragmenten (of overige additieven).¹¹ Scherven met een recente breuk zijn als één fragment gerekend. In principe zijn scherven kleiner dan 2 cm² (gruis) niet geteld. Aangezien de scherven niet in schervenfamilies zijn ondergebracht, dat wil zeggen alle scherven van een pot die zich in dezelfde context bevinden,¹² kan het minimale aantal vertegenwoordigde potten (MinAE) niet worden bepaald. Wel is per vondstnummer gekeken hoeveel potten maximaal vertegenwoordigd zijn (MaxAE). Hierbij zijn passende scherven met oude breuk als één exemplaar gerekend, evenals scherven die op uiterlijke kenmerken (baksel, etc.) van dezelfde pot afkomstig zullen zijn. In het najaar van 2010 zijn de determinaties verwerkt in een relationele Access-database waarin ook de contextgegevens zijn opgenomen. Aangezien een groot deel van de (post-)middeleeuwse sporen tijdens het veldwerk niet voldoende onderzocht kon worden, is het verzamelde aardewerk slechts een klein deel van het eigenlijke totaal.¹³

In het rapport wordt het aardewerk zoveel mogelijk chronologisch besproken. Nadat per periode een algemene karakterisering van het aardewerk is gegeven, volgt een korte bespreking van het aardewerk dat aan de structuren kan worden gerelateerd. Er is een onderscheid gemaakt tussen aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen enerzijds (paragraaf 13.3.1) en aardewerk uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd anderzijds (paragraaf 13.3.2). Het spreekt voor zich dat een dergelijke indeling tot zekere hoogte kunstmatig is.¹⁴ Zo is Elmt(achtig)-aardewerk ingedeeld bij het aardewerk uit de late middeleeuwen, terwijl een deel mogelijk nog uit de volle middeleeuwen dateert. De omgekeerde situatie doet zich voor met kogelpot- en Paffrath-aardewerk. Dit aardewerk is toegekend aan de vroege en volle middeleeuwen, terwijl een klein deel nog uit de late middeleeuwen kan dateren.

13.2.1 Aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen

Onder de vroege middeleeuwen vallen de Merovingische tijd (ca. 450–725 na Chr.) en de Karolingische tijd (725–900 na Chr.). Met de volle middeleeuwen wordt in dit rapport de periode bedoeld tussen ca. 900 en 1250 na Chr. Deze periode omvat de vroege middeleeuwen fase D (Ottoonse/Salische tijd) en de late middeleeuwen fase A volgens de indeling van het Archeologisch Basis Register (ABR).¹⁵

In totaal zijn 807 aardewerkfragmenten van maximaal 573 exemplaren toegekend aan de vroege en volle middeleeuwen (tabel 13.2). Het gaat om bijna een kwart van de totale hoeveelheid aardewerk (N = 3446).¹⁶ Het aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen is niet gelijkmatig verdeeld over de werkputten. Maar liefst 42% (N = 342) is afkomstig uit werkput 10. Bij de overige werkputten ligt dit percentage steeds een stuk lager (<15%).

Slechts zes fragmenten van maximaal evenveel exemplaren dateren uit de Merovingische tijd. Waarschijnlijk gaat het om verspreid geraakt afval van een nabijgelegen nederzetting.¹⁷ Het is in alle gevallen in jongere context aangetroffen. Het gaat om ruwwandig aardewerk waarvan het vormenspectrum zich beperkt tot 'tonvormige' of 'steilwandige' potten die in de Duitstalige literatuur met *Wölbwandtopfe* worden aangeduid. In figuur 13.5.1 staat een naar buiten omgeslagen, sterk naar buiten verdikte rand met iets gefacetteerde lip van een dergelijke *Wölbwandtopfe* afgebeeld.¹⁸ Minstens vier fragmenten hebben een baksel dat lijkt op dat van het Merovingische pottenbakkersafval van Ubbergen. Dergelijk Ubbergen-achtig aardewerk is waarschijnlijk ergens in regio van de vindplaats vervaardigd, mogelijk in Wijchen zelf. Inmiddels is bij andere vindplaatsen in Wijchen meer van dit aardewerk gevonden. De magering in

¹⁰ Het prehistorische aardewerk is in 2010 door A.A.W.J. Daniël en P.W. van den Broeke gedetermineerd. Het kan niet worden uitgesloten dat enkele handgevormde scherven die volgens hun (mogelijk) uit de prehistorie zouden dateren al eerder door J.R.A.M. Thijssen als middeleeuws zijn gedetermineerd.

¹¹ Na de determinatie van het (post-)middeleeuwse aardewerk is werkput 14 aangelegd. Het aardewerk hieruit is uiteindelijk niet meer gedetermineerd, omdat dit naar verwachting geen nieuwe inzichten meer zou opleveren.

¹² Orton, Tyers & Vince 1993, 56, 172.

¹³ Heirbaut & Van den Broeke 2010.

¹⁴ Vgl. Den Braven 2009a en Den Braven 2009b.

¹⁵ Vgl. Van den Broeke & Den Braven 2009, 17, 49.

¹⁶ Exclusief het (post-)middeleeuwse aardewerk van werkput 14.

¹⁷ Het ontbreken van knikwandpotten – die bij het Merovingische grafveld van Wijchen-Centrum juist het leeuwendeel uitmaken van het vaatwerk – lijkt het vermoeden te bevestigen dat het nederzettingafval betreft. Vgl. Heeren 2010, 84, 95–96 (tabel 6.7).

¹⁸ Van de vindplaats 't Klumke te Nijmegen-Oosterhout zijn vergelijkbare randen (type R1B) bekend: Ball 2007, 57 (tabel 5.9).

categorie	bakselgroep	N	MaxAE
Merovingisch ruwwandig	oxiderend regionaal	4	4
Merovingisch ruwwandig		2	2
Rijnland/Eifel	Badorf-type	52	40
Rijnland/Eifel	Mayen-type	67	60
Rijnland/Eifel	Pingsdorf-type	68	57
Rijnland/Eifel		33	20
blauwgrijs	Paffrath-type	33	29
kogelpot		505	324
onbepaald		43	37
totaal		807	573

Tabel 13.2. Samenstelling van het aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen.

de fragmenten uit Wijchen is iets grover en de scherf harder dan in Ubbergen. Verder valt op dat de binnenzijde nog draairingen vertoont, terwijl die bij potten in Ubbergen vrijwel altijd zijn uitgeschraapt.¹⁹

Het Karolingisch draaischijfaardewerk is met 152 fragmenten van maximaal 120 exemplaren goed vertegenwoordigd (tabel 13.2). Ongeveer een derde hiervan (N = 54; MaxAE = 39) is afkomstig uit sporen. In tegenstelling tot de Merovingische tijd lijkt voor de Karolingische tijd lokaal draaischijfaardewerk te ontbreken. Van het Badorf-aardewerk (N = 52) en Mayen-aardewerk (N = 67) staat een herkomst uit het respectievelijk het Duitse Vorgebirge dan wel de Eifel-regio vrijwel vast. Ook van een groep van 33 fragmenten Karolingisch (?) draaischijfaardewerk wordt een herkomst uit het Rijnland/Eifel verondersteld. Het vormenspectrum van het Karolingische draaischijfaardewerk wordt gedomineerd door bolvormige potten van het type Dorestad W III.²⁰ Het Mayen-aardewerk lijkt zelfs exclusief uit dergelijke (kook)potten te bestaan. Het Badorf-aardewerk omvat voornamelijk fragmenten van middelgrote tot grote (voorraad?)potten vergelijkbaar met type Dorestad W II, klasse x (fig. 13.5.2).²¹ Daarnaast komt onder het Badorf-aardewerk minstens één wijmondige kom voor van type Dorestad W II, klasse z (fig. 13.5.3) en een tuitpot van het type Dorestad, klasse y.²² Van het Badorf-aardewerk zijn 15 fragmenten versierd met een radstempel. Het Mayen-aardewerk bevat veel minder fragmenten die versierd zijn. Buiten enkele schouderfragmenten met één of meerdere groeven is slechts één wandfragment voorzien van een eenregel radstempel.

In totaal zijn 68 fragmenten Pingsdorf-aardewerk geteld van maximaal 57 exemplaren. Hiervan bevatten slechts vijf fragmenten een (oranje)rode tot paarse verfversiering die karakteristiek is voor deze groep aardewerk. De overige fragmenten zijn op grond van baksel en/of potvorm als zodanig gedetermineerd.²³ Het vormenspectrum van het Pingsdorf-aardewerk omvat tuitpotten, kommen en (deels gedraaide) kogelpotten. Een aantal indicatieve stukken suggereren dat het Pingsdorf-aardewerk voornamelijk uit de tweede helft van de volle middeleeuwen dateert. Zo dateert het randfragment van een handgevormde kogelpot pas op zijn vroegst uit het begin van de 12^e eeuw. Onder het pottenbakkersafval van Brühl-Pingsdorf komen dergelijke handgevormde kogelpotten immers pas in noemenswaardige hoeveelheden voor vanaf periode 6 (ca. 1120/1140–1160/1180).²⁴ Ook het randfragment van een kom met een grijs baksel dateert betrekkelijk laat. Dergelijke kommen van *Pingsdorfer Grauware* dateren namelijk tussen periode 6 en 8 (ca. 1120/1140–1240/1260).²⁵ Tot slot kan nog het randfragment van een kom van het type Sanke 6.8d worden genoemd. Dit randtype komt onder het pottenbakkersafval van Brühl-Pingsdorf enkel voor in periode 8 (ca. 1200–1240/1260).²⁶

Het blauwgrijze aardewerk is in twee groepen onderverdeeld, namelijk Paffrath-aardewerk en Elmpt-aardewerk. Laatstgenoemde groep kan op basis van zijn datering (ca. 1175–1350) zowel in de volle middeleeuwen als de late middeleeuwen dateren. Omdat het Elmpt-aardewerk van Suikerbergseweg relatief vaak is aangetroffen in samenhang met laat-middeleeuws aardewerk, wordt deze groep verderop in paragraaf 13.3.2 besproken. Het Paffrath-aardewerk dateert tussen de (late) 10^e eeuw en de 13^e eeuw en dateert dus wel grotendeels uit de volle middeleeuwen. In totaal zijn er 33 fragmenten Paffrath(achtig)-aardewerk gevonden van maximaal 29 exemplaren. Het gaat vrijwel uitsluitend om kogelpotten met min of meer vierkante randen, al dan niet met een groef aan de buitenzijde. Een afwijkend randtype staat afgebeeld in figuur 13.5.24. Het gaat om een sterk verdikte rand met een lichte groef aan de binnenzijde.

19 Thijssen 2009b, 10; Thijssen 2010a, 80.

20 Van Es & Verwers 1980, 81–87.

21 Van Es & Verwers 1980, 69.

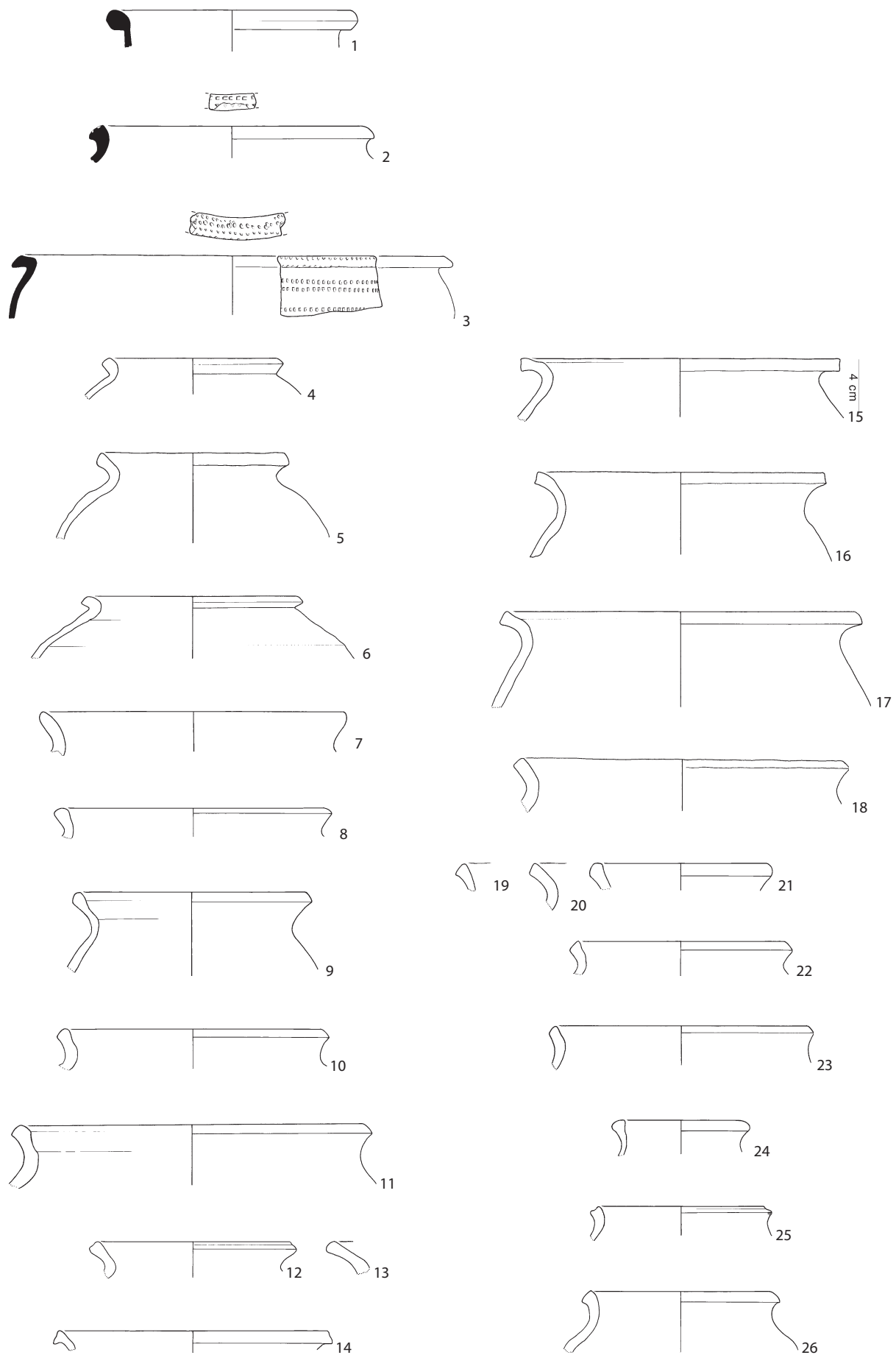
22 Van Es & Verwers 1980, 69.

23 Van zeven fragmenten Pingsdorf-aardewerk is de determinatie niet zeker. Het zou ook om Karolingisch aardewerk uit het Vorgebirge kunnen gaan.

24 Sanke 2002, 182.

25 Sanke 2002, 173 (Abb. 63).

26 Sanke 2002, 282–283.

Figuur 13.5. Selectie van het aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen. Merovingisch ruwwandig aardewerk (1); Badorf-aardewerk (2-3); kogelpot-aardewerk (4-23); Paffrath-aardewerk (24-26). Schaal 1:4.

Van het lokaal (?) vervaardigde kogelpot-aardewerk zal een deel uit de Karolingische tijd dateren. Op basis van alleen de uiterlijke kenmerken (met name randtype en baksel) laat kogelpot-aardewerk zich echter maar moeilijk dateren. De regionale tendens is dat het aandeel van kogelpot-aardewerk met een grove steengruis- en/of zandmagering kort na de Karolingische tijd snel afneemt ten gunste van kogelpot-aardewerk met een middelgrove tot fijne zandmagering.²⁷ Onder het kogelpot-aardewerk bevinden zich minstens 16 fragmenten die op grond van hun grove magering waarschijnlijk uit de Karolingische of Ottoonse tijd dateren. Aangezien bij de determinatie niet systematisch is gekeken naar de magering, zal het werkelijke aantal nog een stuk hoger liggen. De variatie aan randen onder het kogelpot-aardewerk is groot (fig. 13.5.4–23). De algemene trend is dat het aandeel van eenvoudig afgeronde randen in de volle middeleeuwen geleidelijk afneemt ten gunste van meer hoekige of vierkante randen of randen met een ‘dekselgeul’.²⁸ In hoeverre dit ook voor het vondstcomplex geldt laat zich maar moeilijk bepalen door het ontbreken van goed gedateerde, gesloten contexten die een substantiële hoeveelheid aardewerk bevatten. Opvallend is dat platte, bijna horizontale randen, die kenmerkend zijn voor de zogenaamde Wijchense rode kogelpotten, lijken te ontbreken.²⁹ Deze vrijwel volledig oxiderend gebakken kogelpotten vormen een bekend verschijnsel in Wijchen en omgeving. Slechts 250 m ten westen van het opgravingsterrein zijn in 1968 door amateurarcheologen fragmenten van dergelijk kogelpot-aardewerk gevonden die mogelijk afkomstig zijn van een misbrand.³⁰ Op basis van begeleidend vondstmateriaal is het aannemelijk dat deze lokale kogelpot-aardewerk uit de 11^e of 12^e eeuw te dateren.³¹ In het onderzoeksterrein lijken oxiderend gebakken kogelpot-fragmenten in de minderheid (N = 9), terwijl deze bij het nabijgelegen onderzoek Sul bijna driekwart van het kogelpot-aardewerk uitmaken.³² Aangezien bij de determinatie van het aardewerk van Su2 de bakwijze van het kogelpot-aardewerk niet systematisch is bijgehouden, kan niet uitgesloten worden dat het daadwerkelijke aandeel groter is.

In totaal is 17% (N = 135) van het aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen uit sporen afkomstig. Hiervan kunnen 112 fragmenten van maximaal 87 exemplaren worden gerelateerd aan één van de in paragraaf 13.1 beschreven structuren (tabel 13.3). Het aardewerk van de afzonderlijke structuren zal hieronder kort worden besproken.

K9: S11.73 is geïnterpreteerd als hutkom. Uit deze structuur is slechts een gering aantal scherven afkomstig, namelijk vier fragmenten handgevormd aardewerk uit de IJzertijd, een fragment Pingsdorf-aardewerk en twee fragmenten kogelpot-aardewerk. Eén van de fragmenten kogelpot-aardewerk betreft een vierkante rand vergelijkbaar met het type Leuth A3 (fig. 13.5.18).³³ Op basis van het aardewerk dateert het spoor waarschijnlijk uit de volle middeleeuwen. Gezien deze datering is het de vraag of we hier daadwerkelijk met een hutkom van doen hebben. Er kan echter ook niet worden uitgesloten dat (een deel van) het aardewerk dat aan de structuur is toegekend in werkelijkheid uit de nazakking afkomstig is.

K10: Ook S13.48 is als hutkom opgevat. Naast een stuk prehistorisch (?) aardewerkgruis bevat dit spoor twee Karolingische scherven. Het gaat om een wandfragment Mayen-aardewerk en een randfragment van een middelgrote (voorraad?)pot Badorf-aardewerk. De rand behoort tot een variant van het type Dorestad W IIA dat sterk verwant is met type Dorestad W IIB (fig. 13.5.2).³⁴ Op grond van de spaarzame hoeveelheid aardewerk dateert het spoor uit de Karolingische tijd.

K11: Het aardewerk uit hutkom 3 (S11.87) bestaat uit een wandfragment Badorf-aardewerk. Mogelijk dateert deze hutkom daarom ook uit de Karolingische tijd.

K12: De vulling van hutkom 4 (S11.101) bevat aardewerk uit verschillende perioden. Drie wandfragmenten handgevormd aardewerk dateren waarschijnlijk uit de prehistorie of Romeinse tijd. Twee wandfragmenten ruwwandig aardewerk dateren uit de Merovingische tijd. Het merendeel van het aardewerk dateert echter wederom uit de Karolingische tijd. Het omvat in ieder geval een wandfragment Badorf-aardewerk en zes fragmenten Mayen-aardewerk, waaronder één randfragment van een bolvormige pot. Ook van vijf wandfragmenten kogelpot-aardewerk bestaat het vermoeden dat zij uit de Karolingische of Ottoonse tijd dateren. Op grond van het aardewerk dateert hutkom

27 Den Braven 2009a, 31; Den Braven 2009b, 48–49.

28 Verhoeven 1998, 253.

29 Vgl. Thijssen 2009a, 15 (fig. 11:3, 10).

30 Thijssen 2009a, 13.

31 Vgl. Tuijn 1968; Janssen 1988, 27.

32 Thijssen 2009a, 14.

33 Magnée-Nentjes & Thijssen 2009, 28.

34 Vgl. Van Es & Verwers 1980, 71 (fig. 28:10), 72.

4 waarschijnlijk uit de Karolingische tijd. Slechts twee fragmenten dateren mogelijk uit de late middeleeuwen of nieuwe tijd (tabel 13.4). Het gaat om een wandfragment gedraaid aardewerk dat veel gelijkenis vertoont met grijsbakkend aardewerk en een verbrand wandfragment van ongeglazuurd roodbakkend aardewerk. Waarschijnlijk zijn deze jongere scherven afkomstig uit de nazakking en daarmee niet van invloed voor de datering van hutkom 4.

K13: Het aardewerk dat aan hutkom 5 (S13.46) kan worden gerelateerd, lijkt uitsluitend uit de Karolingische tijd te dateren. Het gedraaide aardewerk bestaat uit vier wandfragmenten Badorf(achtig)-aardewerk en twee wandfragmenten Mayen-aardewerk. Eén fragment Mayen-aardewerk is dermate hard gebakken, dat de vulkanische insluitsels in de klei zijn gesmolten waardoor aan het oppervlak bruinpaarse verglaasde vlekken zijn ontstaan.³⁵ Het lokale (?) kogelpot-aardewerk wordt gevormd door vier fragmenten kogelpot-aardewerk. Hieronder bevindt zich een verdikte rand vergelijkbaar met het type Leuth A2 (fig. 13.5.5).³⁶ Het grove baksel van dit randfragment vormt een aanwijzing dat we inderdaad met Karolingisch of Ottoons kogelpot-aardewerk te maken hebben.

K14: Ook hutkom 6 dateert waarschijnlijk uit de Karolingische tijd. Eén wandfragment ruwwandig aardewerk met een Ubbergen-achtig baksel dateert echter nog uit de (tweede helft van de) Merovingische tijd. Waarschijnlijk betreft het ouder materiaal dat als 'opspit' in het spoor terecht is gekomen. In de vulling van de hutkom zijn een wandfragment Mayen-aardewerk en vier fragmenten Badorf-aardewerk aangetroffen. Onder het Badorf-aardewerk bevindt zich één randfragment van vermoedelijk een kom vergelijkbaar met type Dorestad W IIB, klasse z (fig. 13.5.3).³⁷ Het zou eventueel ook om een steilwandige pot met een wijde opening kunnen gaan, vergelijkbaar met type Dorestad W IXB.³⁸

K15: Uit dit spoor komt slechts één aardewerkscherf. Het gaat om een wandfragment Mayen-aardewerk uit de Karolingische tijd.

S11.71: Het gaat om twee fragmenten lokaal (?) vervaardigd kogelpot-aardewerk, waaronder een rand met een korte, bolle lip vergelijkbaar met type Leuth A4 (fig. 13.5.6).³⁹

Waterput 1

Alhoewel waterput 1 (S11.12) enige aardewerkfragmenten uit de vroege en/of volle middeleeuwen heeft opgeleverd (tabel 13.3), dateert het gros van het aardewerk uit de late middeleeuwen. Het aardewerk wordt besproken in paragraaf 13.2.2.

Waterput 2

Alhoewel waterput 2 (S11.16) enige aardewerkfragmenten uit de vroege en/of volle middeleeuwen heeft opgeleverd (tabel 13.3), dateert het gros van het aardewerk uit de late middeleeuwen. Het aardewerk wordt besproken in paragraaf 13.2.2.

Waterput 3

Het merendeel van het aardewerk uit de vulling van waterput 3 (S5.21/S13.79) dateert uit de Karolingische tijd. Het gaat hierbij om elf fragmenten Badorf-aardewerk (MaxAE = 6) en vijf fragmenten Mayen-aardewerk (MaxAE = 4). Het lokale (?) kogelpot-aardewerk bestaat uit tien fragmenten, waaronder een randfragment met een hoekige (vierkante) rand vergelijkbaar met type Leuth B3 (fig. 13.5.12).⁴⁰ Maar liefst acht van de tien kogelpot-fragmenten hebben een grove magering, hetgeen een Karolingische datering suggereert. In de vulling van de waterput is echter ook post-Karolingisch aardewerk gevonden, waaronder zes fragmenten Pingsdorf-aardewerk uit de 10^e t/m de 12^e eeuw en een bodemfragment proto-steengoed uit de 13^e eeuw. Waarschijnlijk dateert de waterput toch uit de Karolingische tijd en zijn deze jongere vondsten waarschijnlijk uit de nazakking van het spoor afkomstig.

Waterput 4

Alhoewel waterput 2 (S11.61) enige aardewerkfragmenten uit de vroege en/of volle middeleeuwen heeft opgeleverd (tabel 13.3) dateert het gros van het aardewerk uit de late middeleeuwen. Het aardewerk wordt besproken in paragraaf 13.2.2.

35 Vgl. Bardet 1995, 225–226; Redknap 1999, 362.

36 Magnée-Nentjes & Thijssen 2009, 28.

37 Van Es & Verwers 1980, 75.

38 Van Es & Verwers 1980, 100.

39 Magnée-Nentjes & Thijssen 2009, 28.

40 Magnée-Nentjes & Thijssen 2009, 28.

structuur	categorie	bakselgroep	type	N	MaxAE	fig.
K9	Rijnland/Eifel	Pingsdorf-type		1	1	
K9	kogelpot			1	1	13.5.18
K9	kogelpot		Leuth A3	1	1	
K10	Rijnland/Eifel	Badorf-type	Dorestad W IIA	1	1	13.5.2
K10	Rijnland/Eifel	Mayen-type		1	1	
K11	Rijnland/Eifel	Badorf-type		1	1	
K12	Merovingisch ruwwandig	oxiderend regionaal		2	2	
K12	Rijnland/Eifel	Badorf-type		1	1	
K12	Rijnland/Eifel	Mayen-type		6	6	
K12	kogelpot	reducerend		4	4	
K12	kogelpot	oxiderend		1	1	
K13	Rijnland/Eifel	Badorf-type		4	4	
K13	Rijnland/Eifel	Mayen-type		2	2	
K13	kogelpot	reducerend	Leuth A2	1	1	13.5.5
K13	kogelpot	reducerend		3	3	
K14	Merovingisch ruwwandig	oxiderend regionaal		1	1	
K14	Rijnland/Eifel	Badorf-type	Dorestad W IIB	1	1	13.5.3
K14	Rijnland/Eifel	Badorf-type		3	1	
K14	Rijnland/Eifel	Mayen-type		1	1	
K15	Rijnland/Eifel	Mayen-type		1	1	
S11.71	kogelpot	reducerend	Leuth A4	1	1	13.5.6
S11.71	kogelpot			1	1	
Waterput 1	Rijnland/Eifel			4	1	
Waterput 1	Rijnland/Eifel	Mayen-type		1	1	
Waterput 1	kogelpot	reducerend	Leuth C2	1	1	13.5.19
Waterput 1	kogelpot			6	6	
Waterput 2	Rijnland/Eifel			2	1	
Waterput 2	Rijnland/Eifel	Badorf-type		2	1	
Waterput 2	blauwgrijs	Paffrath-type		6	6	
Waterput 3	Rijnland/Eifel	Badorf-type	Dorestad W II, klasse y	1	1	
Waterput 3	Rijnland/Eifel	Badorf-type		9	4	
Waterput 3	Rijnland/Eifel	Badorf-type		1	1	
Waterput 3	Rijnland/Eifel	Pingsdorf-type		6	2	
Waterput 3	Rijnland/Eifel	Mayen-type		5	4	
Waterput 3	kogelpot	reducerend	Leuth B3	1	1	13.5.12
Waterput 3	kogelpot			9	6	
Waterput 3	onbepaald			7	7	
Waterput 4	Rijnland/Eifel			3	1	
Waterput 4	Rijnland/Eifel	Pingsdorf-type		1	1	
Waterput 4	kogelpot			2	2	
Waterput 4	kogelpot	reducerend	Leuth A3	1	1	13.5.20
Waterput 4	onbepaald			5	2	

Tabel 13.3. Samenstelling van het vroeg- en vol-middeleeuwse aardewerk uit structuren.

Datering en vergelijking

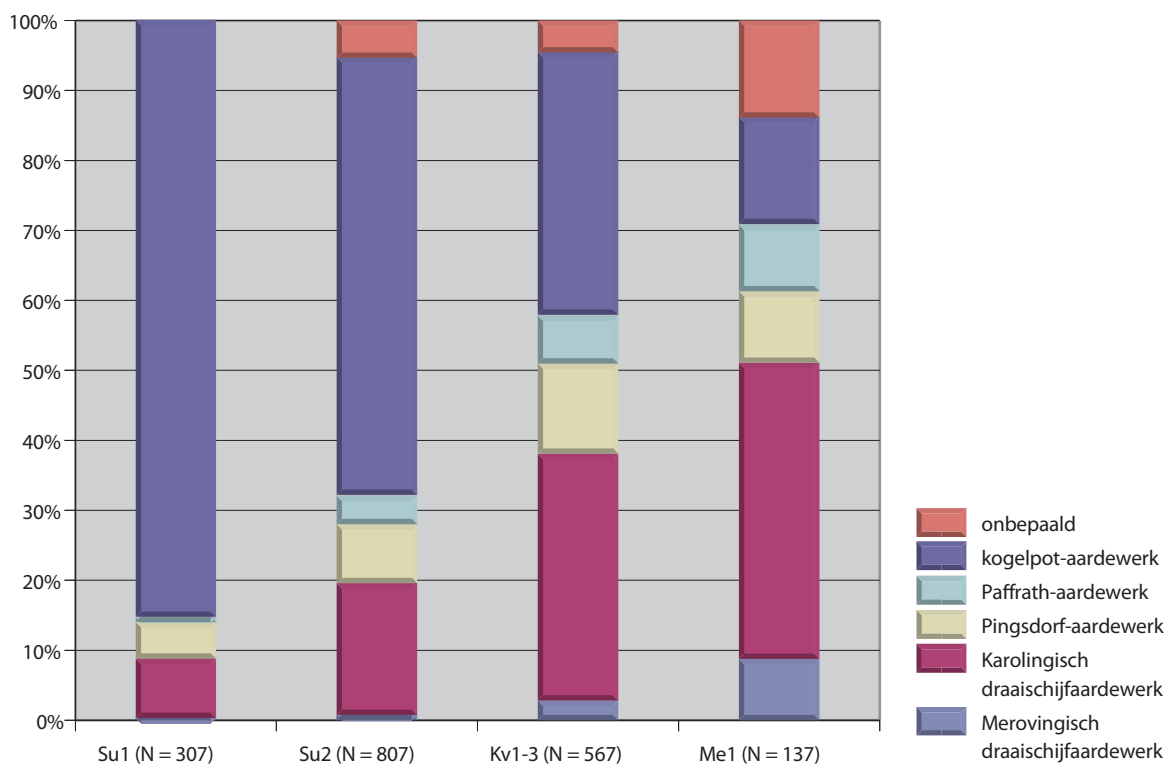
Om te kijken in hoeverre het aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen aansluit op de uit de regio bekende vondsten is een vergelijking gemaakt met drie andere Wijchense vondstcomplexen (fig. 13.6).⁴¹

Zoals verwacht vertoont het vondstcomplex van Su2 de meeste overeenkomst met dat van de vrijwel aangrenzende vindplaats Su1. Bij beide vindplaatsen is de hoeveelheid Merovingisch aardewerk verwaarloosbaar. Ook de vindplaatsen meer in richting van het centrum van Wijchen (Kv1–3 en Me1) hebben slechts een geringe hoeveelheid Merovingisch aardewerk opgeleverd, maar hun relatieve aandeel is groter. Waarschijnlijk concentreert de Merovingische bewoning zich rond de latere dorpskern van Wijchen. Het Merovingische grafveld in Wijchen-Centrum en de relatief grote hoeveelheid Merovingisch aardewerk dat gevonden is in de Herenstraat van Wijchen zijn hiervoor wellicht illustratief.⁴²

⁴¹ Su1: Thijssen 2009a; Kv1–3: Thijssen 2010b; Me1: Thijssen 2010a.

⁴² Vgl. Heeren & Hazenberg 2010; Thijssen 2009b.

Ook de relatieve hoeveelheid draaischijfaardewerk uit de Karolingische tijd en volle middeleeuwen is bij de complexen Wijchen-Woezik (Su1 en Su2) minder dan dat

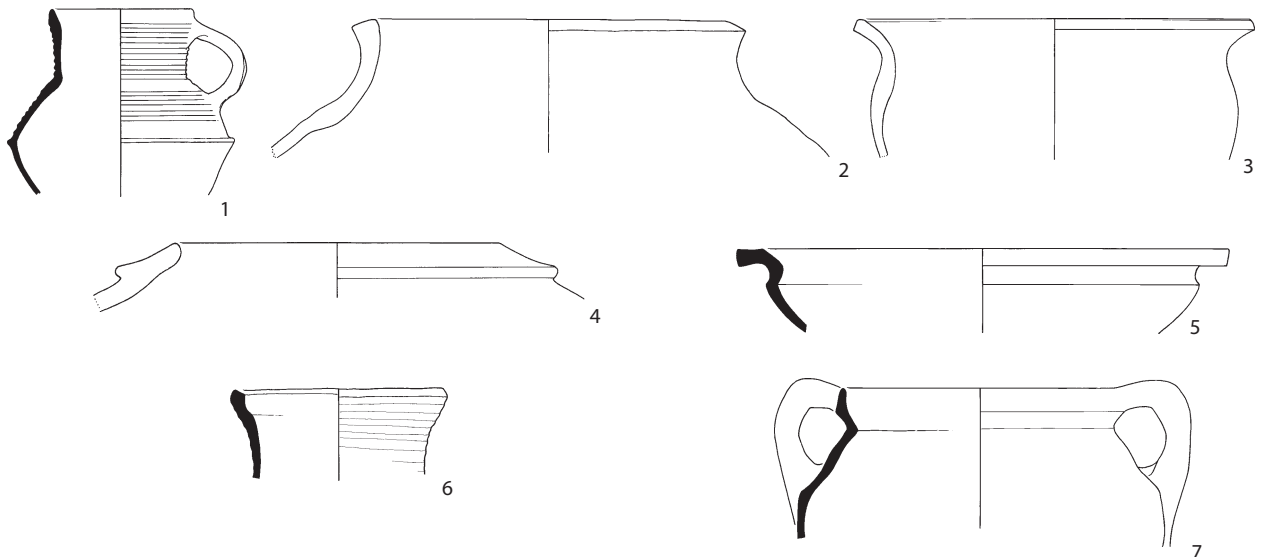
Figuur 13.6. Procentuele verdeling van het vroeg- en vol-middeleeuwse aardewerk (exclusief Andenne- en Elmpt(achtig)-aardewerk) van diverse vindplaatsen in Wijchen. AB

van Kv1-3 en Me1. Het aandeel kogelpot-aardewerk is bij eerstgenoemde complexen daarentegen een stuk groter. Wellicht zijn bij de complexen van Kv1-3 en Me1 naar verhouding minder kogelpot-fragmenten als zodanig herkend, waardoor het aandeel draaischijfaardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen bij deze complexen oververtegenwoordigd is. Een andere verklaring kan zijn dat zich tussen vindplaatsen uit de Karolingische tijd en de volle middeleeuwen in Wijchen-Woezick enerzijds en Wijchen-Centrum anderzijds verschillen voordoen in de verhouding tussen lokaal vervaardigd kogelpot-aardewerk en 'geïmporteerd' draaischijfaardewerk. Deze mogelijke verschillen laten zich op dit moment lastig verklaren. Wellicht spelen verschillende bezitsverhoudingen in de vroege en volle middeleeuwen een rol.⁴³

bakselgroep	N	MaxAE
proto-steengoed	53	45
bijna-steengoed	44	40
proto- of bijna-steengoed	3	2
steengoed zonder glazuur/engobe	84	72
steengoed met glazuur/engobe	144	127
Elmpt-type	98	72
grijsbakkend aardewerk	428	221
Maaslands rood aardewerk	4	4
roodbakkend aardewerk	84	62
Maaslands wit aardewerk	3	3
witbakkend aardewerk	1	1
nederlandse majolica	1	1
faience	1	1
Aziatisch porselein	1	1
Europees porselein	5	5
industrieel wit	17	17
onbepaald	4	4
totaal	975	678

Tabel 13.4. Samenstelling van het aardewerk uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd.

43 In een oorkonde uit 1196 wordt een groot goed genoemd in Woezick (*in Woseke predium*), waarvan Harenberg (1996, 74) aannemelijk heeft gemaakt dat het behoorde tot het uitgestrekte rijksgoed waarvan de palts in Nijmegen het centrum vormde. De situatie voor Wijchen is onduidelijk. Aangenomen mag worden dat Wijchen aanvankelijk ook tot het uitgestrekte Nijmeegse rijksgoed zal hebben behoord.

Figuur 13.7. Selectie van het aardewerk uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Proto-/bijna-steengoed (1); Elmpt-aardewerk (2–4); grijsbakkend aardewerk (5–6); Maaslands rood aardewerk (7). Schaal 1:4. AS

13.2.2 Aardewerk uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd

In totaal zijn 975 aardewerkfragmenten van maximaal 678 exemplaren aan de late middeleeuwen en nieuwe tijd toegekend (tabel 13.4).⁴⁴ Het materiaal dateert voor het grootste deel van voor de 16e eeuw.

Van het aardewerk uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd is slechts 8% (N = 77) uit sporen afkomstig. Hiervan kunnen 71 fragmenten van maximaal 50 exemplaren worden gerelateerd aan één van de in paragraaf 13.1 beschreven structuren (tabel 13.3). De rest van het aardewerk (N = 898) is afkomstig uit de recente bouwvoor en de verploegde lagen hieronder. Bij de verdere bespreking blijven zij buiten beschouwing. Bij de determinatie van aardewerk uit de structuren zijn per bakselgroep de aanwezige vormen en typen beschreven volgens het zogenoemde Deventer-systeem.⁴⁵

13.3 Overige vondsten

In hoofdstuk 6 is aangegeven in welke mate sporen en vondsten uitgewerkt zullen worden in het kader van deze rapportage. Hierbij is aangegeven dat metalen vondsten uit de periode na de prehistorie niet uitgewerkt zullen worden tenzij er uitzonderlijke vondsten tussen zitten. Twee vondsten komen in aanmerking om nader genoemd te worden. De eerste betreft een vroegmiddeleeuwse *fibula* (fig. 13.8.1).⁴⁶

De tweede opvallende vondst is een gedenkmunt (fig. 13.8.2) waarop aan de voorkant een kapel zichtbaar is, omringd door de tekst 'Andenken an Kevelaer Gnadenkapelle'.⁴⁷ Op de andere zijde is Maria zichtbaar, die door twee engelen gekroond wordt. De Latijnse tekst die aan weerszijden te lezen is, is 'Consolatrix afflictorum Maria Kevelaer', wat hetvolgende betekent: 'Maria Kevelaer, troosteres der bedroefden'. Kevelaer is vanaf ca. 1800 een belangrijk Duits bedevaartsoord in de nabijheid van het bedevaartsoord Handel, waar O.L. Vrouwe aanbeden werd en dat omstreeks het begin van de 19^e eeuw in verval begon te geraken. Dergelijke gedenkmunten zijn niet veel voorkomend. In veel grotere aantallen worden ovale medaillons aangetroffen.

44 Daarnaast zijn nog drie pijpenkoppen gevonden uit de 17^e eeuw die bij de verdere bespreking buiten beschouwing blijven.

45 Clevis & Kotmann 1989. De centrale database achter het Deventer-systeem wordt beheerd door de Stichting Promotie Archeologie (SPA) te Zwolle. Er is bij de determinatie gebruik gemaakt van de versie van 21 februari 2007.

46 Determinatie Stijn Heeren.

47 Determinatie Jeroen Wildenberg.

Figuur 13.8. 1 vroegmiddeleeuwse *fibula*; 2 gedenkmunt van Maria Kevelaer. Schaal 1:1.

structuur	bakselgroep	type	herkomst	N	MaxAE	fig.
K12	grijsbakkend aardewerk?	g-?		1	1	
K12	roodbakkend aardewerk?	r-?		1	1	
S11.71	bijna-steengoed	s4-kan-		1	1	
Waterput 1	steengoed zonder glazuur/engobe	s1-kan-	Duitsland, Siegburg	1	1	
Waterput 1	steengoed zonder glazuur/engobe	s1-kan-13 cf	Duitsland, Siegburg	1	1	
Waterput 1	steengoed met glazuur/engobe	s2-bek-	Duitsland, Langerwehe	1	1	
Waterput 1	steengoed met glazuur/engobe	s2-kan-	Duitsland, Langerwehe	2	2	
Waterput 1	steengoed met glazuur/engobe	s2-kan-53		1	1	
Waterput 1	bijna-steengoed	s4-		1	1	
Waterput 1	bijna-steengoed	s4-kan-		4	3	
Waterput 1	bijna-steengoed	s4-kan-	Duitsland, Siegburg	1	1	
Waterput 1	proto- of bijna-steengoed	s4/s5-	Duitsland, Siegburg	2	1	
Waterput 1	grijsbakkend aardewerk	g-		17	9	
Waterput 1	grijsbakkend aardewerk	g-kan-		1	1	
Waterput 1	grijsbakkend aardewerk	g-kom-5 cf		2	1	
Waterput 1	roodbakkend aardewerk	r-gra-41 cf		1	1	
Waterput 1	roodbakkend aardewerk	r-pis-		1	1	
Waterput 1	roodbakkend aardewerk	r-pis-6 cf		3	1	
Waterput 1	Maaslands rood aardewerk	rm-	België, Maasland (Waals-Frans)	1	1	
Waterput 1	Maaslands rood aardewerk	rm-gra-	België, Maasland (Waals-Frans)	1	1	
Waterput 1	Maaslands wit aardewerk	wm-kom-9		1	1	
Waterput 1	Elmpt-type	bg-		2	2	
Waterput 2	bijna-steengoed	s4-	Duitsland, Brühl	1	1	
Waterput 2	proto-/bijna-steengoed	s4-kan-4 cf		1	1	13.7.1
Waterput 2	grijsbakkend aardewerk	g-		9	3	
Waterput 2	grijsbakkend aardewerk	g-kan-		3	1	
Waterput 2	roodbakkend aardewerk	r-gra-		1	1	
Waterput 2	roodbakkend aardewerk	r-gra-41		1	1	
Waterput 3	proto-steengoed	s5-kan-		1	1	
Waterput 4	bijna-steengoed	s4-kan-		2	2	
Waterput 4	proto-steengoed	s5-kan-		1	1	
Waterput 4	proto-steengoed	s5-kan-	Duitsland, Brühl	1	1	
Waterput 4	grijsbakkend aardewerk	g-kan-		1	1	
Waterput 4	Maaslands wit aardewerk	wm-		1	1	
Waterput 4	Elmpt-type	bg-		1	1	13.7.4

Tabel 13.5. Samenstelling van het laat- en post-middeleeuwse aardewerk uit structuren.

14 MUNTEN

Het onderzoek aan de Suikerbergseweg heeft opvallend weinig munten opgeleverd. Gezien de aanwezigheid van nederzettingsterreinen uit de volle en late middeleeuwen en het feit dat het gebied in jongere perioden intensief gebruikt is, zou verwacht kunnen worden dat meerdere munten in de afdekkende lagen en sporen gevonden zouden worden. In totaal gaat het om slechts zes munten (tabel 14.1). Deze zijn in het kader van deze rapportage gedetermineerd maar niet verder uitgewerkt.

Project.putnr.vondstnr	muntsort	autoriteit	muntplaats	datering	handboeknr.	opmerking
Su2.01.002	<i>denarius</i>	L. Aurelius Cotta	Rome	105 v. Chr.	Crawford 314/1c	serratus
Su2.11.019/2	pseudomunt?	locale instantie?	Nijmegen?	1275-1500?	Pelsdonk?	lood
Su2.10.006	duit	Stad Nijmegen	Nijmegen	1618-1620	PW. 1704/Passon 74Ad	
Su2.11.019/1	oord?	?	?	1575-1794	-	vol deuken
Su2.11.019/3	cent	Juliana (1948-1980)	Utrecht	1951	Sch. 1236	
Su2.10.009	cent	Juliana (1948-1980)	Utrecht	1963	Sch. 1248	

Tabel 14.1. Overzicht van de aangetroffen munten. Literatuurverwijzingen: Crawford = Crawford 1974; Passon = Passon 1980; Pelsdonk = Pelsdonk 2003; PW. = Purmer & Van der Wiel 1996; Schulman = Schulman 1975.

|

15 SYNTHESE EN CONCLUSIES

Uit eerder onderzoek in de omgeving van het plangebied was al bekend dat ter plaatse van de geplande nieuwbouw van het sportpart Woezik-Noord archeologische resten in de grond aanwezig zijn. Dat op het terrein graven uit de ijzertijd en bewoningsresten uit de (late) middeleeuwen te verwachten waren, was af te leiden uit de resultaten van de kleinschalige opgraving op de plaats van de noodlokalen van de Paschalischool, net ten noordoosten van het sportpark.

De verschillende fasen van onderzoek voorafgaand en tijdens de bouw van de nieuwe gebouwen op het terrein van het sportpark hebben op zijn minst gezegd bijzondere vondsten opgeleverd. Bewonings- en begravingssporen uit verschillende perioden geven aan dat het terrein al vanaf de prehistorie tot op heden in gebruik is geweest.

De oudste sporen kunnen op basis van het aardewerk in het laat-neolithicum B worden gedateerd (fig. 11.2.1–2). Het gaat onder andere om een tamelijk grote, langgerekte kuil met een nagenoeg vlakke bodem en rechte wanden. In de vulling van de kuil zijn fragmenten gevonden van maximaal drie klokbekers. Alle scherven zijn versierd (paragraaf 11.2). Deze versiering bestaat over het algemeen uit zeer fijne indrukken die door middel van een touw zijn gemaakt. Eén scherf is versierd met zeer fijne groeven. Verder is tijdens het aanleggen van het vlak in werkputten 1, 4 en 7 nog een aantal wandscherven gevonden die afkomstig zijn van klokbeker- of potbekeraardewerk. De meeste van deze scherven dragen ook versiering, gaande van zeer fijne aaneengesloten indrukken van een meertandige spatel, een combinatie van nagel- en spatelindrukken, losse vingertopindrukken en rechte spatelindrukken (fig. 11.2.6–7). Verder zijn er geen sporen noch aardewerk gevonden die in deze vroege perioden thuishoren. Het is dan ook niet duidelijk in welke mate het terrein gebruikt is. Het is echter niet uitgesloten dat in de aangrenzende, niet-opgegraven delen van het sportpark nog meer sporen en vondsten uit deze periode aanwezig zijn.

Het aardewerk dat in K4 is gevonden, één wandfragment met versiering in de vorm van twee parallelle groeven, heeft een magering waarin kwartsgruis zit. Op basis hiervan kan het uit het laat-neolithicum B stammen maar een datering in de vroege bronstijd is ook niet uitgesloten. De vondst van slechts één scherf is onvoldoende om een datering van het spoor te geven. Ook een randfragment dat in werkput 7 is gevonden, is verschaald met kwartsgruis. Vlak onder de rand heeft men een versiering aangebracht door middel van losse vingertopindrukken. Ook van dit fragment is het niet duidelijk of het in het laat-neolithicum B thuishoort of in de vroege bronstijd. Er zijn echter geen verdere aanwijzingen gevonden voor gebruik van het terrein in deze periode, en het is ook maar de vraag of men het terrein in de vroege bronstijd heeft aangedaan.

Uit de midden-bronstijd zijn grotere hoeveelheden aardewerk en sporen aangetroffen. Het aantal sporen dat aan deze periode is toe te schrijven is beperkt. Het gaat om enkele kleine kuilen en paalsporen, maar duidelijke structuren zijn niet herkend. Eerder is het de grote hoeveelheid aardewerk die duidt op de aanwezigheid van een nederzettingsterrein. Met name in werkputten 1, 5 en 7 is veel aardewerk uit de midden-bronstijd gevonden.

Het aardewerk uit K5 stamt uit de midden-bronstijd A (1800 tot 1600/1500 voor Chr.), zowel op grond van de vormen als de versiering. De versiering die aangebracht is op de randfragmenten bestaat uit vingertopindrukken, nagelindrukken (fig. 11.2.3 en 11.4). Versiering op wandfragmenten is weinig aangetroffen. In twee gevallen is een horizontale rij vingertopindrukken aangebracht op een fijne stafband op de onderzijde van de schouder (fig. 11.2.4). Een ander wandfragment is versierd met een fijne stafband waarop een rij diagonaal geplaatste vingerindrukken is aangebracht. Een opmerkelijke versiering is enkele langwerpige, naast elkaar geplaatste indrukken (fig. 11.2.5). In elke indruk zijn zeer fijne horizontale groeven zichtbaar, maar het is niet duidelijk met welk voorwerp deze zijn aangebracht (paragraaf 11.2). Op basis van de kenmerken van het aardewerk kan deze kuil meer specifiek toegewezen worden aan de Hilversum-cultuur, waarvan elders in Wijchen ook al aardewerk is gevonden: Kraanvogel,¹ op de Pas en op de Homberg.²

¹ Hermesen 2010.

² Janssen & Tuijn 1972; idem 1978.

De late bronstijd en (vroeg) ijzertijd zijn eveneens in het plangebied aanwezig maar ook hier is het aantal sporen dat met zekerheid tot één van beide perioden kan toegeschreven worden, klein. In de lagen zijn enkele scherven gevonden die uit de late bronstijd stammen. Het merendeel is niet versierd, maar een randfragment van een driedelige pot waarbij de rand aan de bovenzijde is versierd met nagelindrukken en waar op de hals een horizontale rij vingertopindrukken is aangebracht, is het vermelden waard (fig. 11.2.8). De sporen zijn verspreid over de verschillende werkputten. Toch blijft het lastig om het aardewerk uit deze sporen met zekerheid aan de late bronstijd toe te kennen, hoewel een deel ervan zonder twijfel uit deze periode stamt (paragraaf 11.2).

Het overige prehistorische aardewerk kan niet nauwkeuriger gedateerd worden dan stammend uit de late bronstijd tot en met ijzertijd. De scherven vertonen niet voldoende daterende kernmerken. Hierdoor kan ook een deel van de sporen die op basis van de kenmerkende vulling aan de prehistorie zijn toegeschreven, niet nauwer gedateerd worden. In sommige gevallen moet de datering zelfs opgerekt worden tot in het begin van de Romeinse tijd, zoals bijvoorbeeld voor K6 het geval is.

In de midden-ijzertijd is het terrein niet meer gebruikt om een nederzetting aan te leggen, maar heeft men hier de doden begraven. Uit de late bronstijd en/of de vroeg ijzertijd zijn al zeer veel grafvelden bekend. Deze grafvelden zijn uitgestrekt en kunnen tot honderden overledenen herbergen, wat er op wijst dat men gedurende vele generaties op eenzelfde plek begroef.³ De overledenen werden gecremeerd, waarna hun stoffelijke resten bijgezet zijn in een urn. Het graf zelf werd gemarkeerd door een grafheuvel of een kringgreppel. Met de overgang naar de midden-ijzertijd treedt er een verandering in het funerair gebruik op. De overledenen worden niet meer in hetzelfde grafveld begraven, maar in kleine grafvelden die over het algemeen bestaan uit clusters van een twintigtal graven van mensen uit een beperkte groep en uit eenzelfde tijd.⁴ Bovendien wordt nog nauwelijks aandacht geschonken aan monumentaliteit en is er een duidelijke terugloop in het aantal grafgraven merkbaar.

In schril contrast met deze algemeen doorgevoerde veranderingen staan enkele grafvelden die de laatste jaren in het rivierengebied, en met name in de omgeving van Wijchen en Nijmegen zijn aangetroffen (hoofdstuk 10). Het grafveld dat op het terrein van het sportpark is aangetroffen vormt hier één van de meest opvallende van, niet alleen voor wat betreft het aantal graven maar ook de bijgaven. In totaal zijn 32 graven aangetroffen. Het is echter niet uitgesloten dat buiten de opgegraven delen van het terrein nog graven in de bodem aanwezig zijn. De meeste graven liggen in werkputten 11, 13 en 14 maar in de andere putten komen verspreid ook nog enkele graven voor. Verschillende graven hebben aardewerk opgeleverd (één of meerdere exemplaren) maar wat dit grafveld bijzonder maakt is de vondst van bronzen sieraden in vijf graven: enkele torques, armbanden, haar- of oorkettingen en kettingschakels.

Graven waarbij de crematieresten in een urn zijn verzameld alvorens in het graf te plaatsen, ontbreken volledig (paragraaf 9.2 en 10.4). Wel zijn de crematieresten van een aantal overledenen nauwkeurig van de brandstapel verzameld en in depot in het graf geplaatst. Deze container is van vergankelijke aard, waarbij we kunnen denken aan een doek. In alle andere gevallen zijn de crematieresten samen met de brandstapelresten in de grafkuil gestort.

Het meegeven van aardewerk in het graf is een traditie die tijdens de midden-ijzertijd weinig wordt gepraktiseerd. Het is dan ook opmerkelijk dat enkele graven één of meerdere stuks aardewerk bevatten (fig. 10.4). In een enkel geval is aardewerk van eenzelfde pot zelfs over drie graven verdeeld. In graf 7 zijn bovendien drie exemplaren bijgezet (fig. 9.8.1-3). Ook is er een verschil waarneembaar in het soort aardewerk. Daar waar in de vroeg ijzertijd in de regio gedeeltelijk besmeten hoge potten, waaronder de 'klassieke' Harpstedt-pot met zwak S-vormig profiel en vingertopindrukken op de rand, in het graf werden bijgezet, valt het bij het grafaardewerk van dit grafveld op dat het voornamelijk om relatief fijne waar gaat (paragraaf 9.2).

Het grafaardewerk kan gedateerd worden aan de hand van twee complexen van nederzettingaardewerk die parallellen kennen voor de vormtypen die aan de Suikerbergseweg zijn aangetroffen, namelijk Wijchen-De Pas en Oss-Ussen.⁵ Op basis hiervan kan het grafaardewerk in de midden-ijzertijd gedateerd worden. Enkele specifieke karakteristieken van het aardewerk maken het mogelijk om deze datering verder aan te scherpen (paragraaf 9.2). Het relatieve hoge aantal lange halzen dateert het aardewerk zonder meer

3 Hiddink 2003,7, voetnoot 10.

4 Hiddink 2003, 6-9.

5 Van den Broeke 1984 (Wijchen-De Pas) en Van den Broeke 1987a/b en in voorbereiding.

in de eerste helft van de midden-ijzertijd. Geprofileerde vormen waarbij de hals minstens tweemaal zo lang is als de schouder, een tweede kenmerk van het grafaardewerk, zijn te dateren van ná de vroege ijzertijd tot het derde kwart van de midden-ijzertijd, wat overeenkomt met fase E (ca. 500–450 voor Chr.) tot G (ca. 400–350/325 voor Chr.). In deze periode zien we een sterke invloed vanuit het Noord-Franse Marne-Aisnegebied, voornamelijk voor wat betreft het lokaal vervaardigde aardewerk. Dit zogenoemde Marne-aardewerk wordt in de Franse archeologie gerekend tot de proto-Marne-fase (Hallstatt IIb)⁶ (paragraaf 9.2). We kunnen dus stellen dat alle graven met aardewerk omstreeks de 5^e eeuw voor Chr. te dateren zijn, maar het lijkt er sterk op dat de meeste van deze graven pas vanaf de tweede helft van de 5^e eeuw zijn aangelegd, mogelijk nog enkele decennia later. Dit sluit aan bij de datering van de graven waarin sieraden zijn aangetroffen (zie verder). Het is dan ook aannemelijk dat ook de overige graven uit deze periode stammen.

Het meest opvallende aan dit grafveld zijn de bijgiften die in een aantal graven zijn aangetroffen (fig. 10.3). Graf 11 is gezien het hoge aantal bijgaven een bijzonder rijk graf. De 14 metalen fragmenten die tijdens het bergen van de grafinhoud zijn verzameld, horen toe aan minimaal 7 exemplaren (allen gemaakt in brons tenzij anders aangegeven): twee armbanden (één versierd, één onversierd), een gladde torque, een (haar)ring, een geschakelde ketting, een ijzeren ring en een ijzeren kropnaald. Armbanden worden meestal als paar gedragen aan de onderarmen. Het feit dat dit graf een onversierd en een versierd exemplaar heeft opgeleverd, zou mogelijk kunnen impliceren dat er in totaal vier armbanden als grafgift zijn meegegeven. De gladde armband lijkt sterk op de armbanden die te Dormans ‘Les Varennes’-Marne in een kindergraf zijn meegegeven,⁷ wat dateert uit de Hallstatt IIb-periode. Dit zou kunnen betekenen dat het Wijchense graf ook uit deze periode dateert. Bij deze datering sluit de gladde torque met haaksluiting aan. Of alle fragmenten tot deze torque hebben behoord, is moeilijk te achterhalen omdat vele fragmenten door het vuur zijn aangetast waardoor het oppervlak plaatselijk is veranderd en het sieraad plaatselijk ook is verwrongen. Toch kan op basis van het gegeven dat geen enkel fragment versiering draagt, de doorsnede van elk fragment gelijk is en ook de binnendiameter nagenoeg gelijk lijkt te zijn, verondersteld worden dat het om slechts één exemplaar gaat. De bronzen ring is een dunne draadvormige ring die mogelijk als oorring of haarring is gedragen. Dergelijke ringen zijn uit dit gebied meer bekend. In Lent zijn tijdens een opgraving aan de Steltsestraat enkele crematie- en inhumatiegraven uit de vroege ijzertijd ontdekt. Een inhumatiegraf bevat het lichaam van een vrouw met een leeftijd van 25–40 jaar. Zij droeg twee bronzen naast het hoofd, mogelijk als onderdeel van een haarband.⁸ Deze ringen hebben een verschillende diameter. De ring uit dit graf is vergelijkbaar met de haarringen die in het graf in Lent zijn gevonden, waardoor hij waarschijnlijk een gelijkaardige functie gehad zal hebben. De ijzeren ring lijkt op basis van het bronzen ringetje dat er omheen zit bij de geschakelde ketting te horen, aangezien de binnendiameter van alle bronzen ringetjes ongeveer hetzelfde is. Het laatste sieraad dat met de overledene is meegegeven is een kropnaald. Kenmerkend voor deze naalden is dat zij bovenaan de schacht lusvormig zijn verbogen. Op de kop van de naald kan een rond gat zijn gemaakt (*Ringkopfnadeln*) maar de kop kan ook spatelvormig zijn (*Spatenkopfnadeln*).⁹ Het Wijchense exemplaar behoort tot de eerste groep. De naalden zijn gebruikt voor het sluiten van kleding en kunnen als set zijn gedragen, waarbij een verbindend kettinkje aan het oogje werd bevestigd.¹⁰ Dit type naald is voornamelijk bekend uit Noord-Duitsland waar hij toegeschreven wordt aan de Jastorfcultuur en in veel gevallen als grafgift wordt aangetroffen.¹¹ Hij komt in ons land veel minder vaak voor maar toch zijn verschillende parallellen bekend: Wijchen-Holenbergseweg,¹² Colmschate-Colmschater Enk,¹³ Haps,¹⁴ Enter,¹⁵ Bergharen,¹⁶ Dorkwerd Oostum en Ezinge.¹⁷ Voor wat betreft datering geeft Krüger (1961) aan dat de naalden in de periode 600–400 voor Chr. geplaatst moeten worden. Verwers (1972) dateert het sieraad uit Haps dan ook op het einde van de vroege ijzertijd tot in de midden-ijzertijd. Miedema daarentegen voert aan dat deze naalden tot in de 2^e eeuw voor Chr. zijn gebruikt.¹⁸

De overledene in graf 12 heeft (minimaal) twee bijgiften meegekregen op zijn reis naar het hiernamaals. Voor de torque zijn verschillende parallellen gekend uit de Champagne. Zo is er een sterk gelijkend exemplaar gevonden in Dormans ‘Les Varennes’-Marne in een kindergraf.¹⁹ De torque vertoont op één plaats roestige vlekken, wat er op duidt dat het langdurig contact heeft gehad met een ijzeren voorwerp. Dit laatste

6 Hatt & Roualet 1977.

7 Charpy & Roualet 1991, 59, inventarisnummer 549F.

8 Van den Broeke 2005, 657.

9 Groenewoudt 1984, 61.

10 Tuijn & Visser 2004, 58–61.

11 Krüger 1961; Keiling Kolbow 1978; Groenewoudt 1984, 58–61.

12 Tuijn & Visser 2004, 25–61.

13 Groenewoudt 1984, 46–63.

14 Verwers 1972.

15 Verlinde 1974, 21.

16 Janssen 1977, 258.

17 Tuijn & Visser 2004, 25–61.

18 Tuijn & Visser 2004, 25–61.

19 Charpy & Roualet 1991, 59, inventarisnummer 549F.

is echter niet gevonden. In hetzelfde graf zijn twee armbanden gevonden, waarvan de kleinste een nagenoeg identiek exemplaar is aan diegene die in graf 12 is gevonden.²⁰ De tweede armband die wel verwacht kon worden in dit graf, is niet aangetroffen. Het graf in Dormans dateert uit de Hallstatt IIb-periode. Op basis van de typologische overeenkomsten tussen beide graven ligt een gelijkaardige datering voor het Wijchense graf dan ook voor de hand.

Graf 15 heeft slechts een heel kleine hoeveelheid verbrand bot opgeleverd maar wel veel houtskool. Bovendien zijn er enkele zeer kleine fragmenten van bronzen sieraden gevonden. Drie schakeltjes zouden onderdeel kunnen hebben gevormd van een geschakelde ketting maar er is te weinig van bewaard om dit met zekerheid te zeggen. Het laatste fragment is zo klein dat ook hier geen uitspraken over gedaan kunnen worden.

Het aantal bijgaven in graf 22 is te herleiden tot minimaal drie exemplaren (zes fragmenten). De versierde plug en de haaksluiting hebben zonder twijfel tot twee verschillende torques behoord. Voor de versierde torque is een parallel gekend uit Geldermalsen.²¹ Hier zijn in graf 1, een inhumatiegraf van een vrouw, diverse bijgaven ontdekt. Eén van de voorwerpen is een complete torque die alleen versiering draagt op de pluggen en net onder de pluggen. Deze versiering bestaat uit enkele groeven. De twee onversierde kleinere fragmenten hebben een aan het fragment met haaksluiting gelijke diameter en zouden dus tot hetzelfde exemplaar kunnen behoren. Tenslotte is er nog een ring meegegeven.

Het laatste graf waarin (fragmenten van) sieraden zijn gevonden, is het geïsoleerde graf 30 dat opvallend veel crematieresten heeft opgeleverd. Er is weinig variatie in grafgiften herkend. De negen fragmenten kunnen op basis van doorsnede toegewezen worden aan twee, misschien drie ringen. Eén van deze ringen kan bijna volledig gereconstrueerd worden. Het gaat om dunne draadvormige ringen die mogelijk als oorring of haarring zijn gedragen. Een vergelijkbare ring is gevonden in graf 11 en in een graf in Lent. De kleinste haarring in laatstgenoemd graf heeft een diameter die overeenkomt met de diameter van het Wijchense exemplaar, waaruit de geringe verandering die het sieraad doorheen de tijd heeft doorgemaakt blijkt.

In geen enkel graf zijn wapens aangetroffen, zoals wel het geval is in enkele grafvelden uit dezelfde periode (paragraaf 10.6). Deze graven worden toegewezen aan een krijgerselite²² die toegang had tot uitwisselingsnetwerken waarlangs de ideologie van een krijgerselite zoals die bekend is uit Noord-Frankrijk en Zuid-Duitsland naar onze noordelijke streken werd verspreid. Graven met wapentuig worden in de Champagne beschouwd als typisch mannelijke begravingen.²³ Dat de Wijchense graven uitsluitend sieraden, een typisch vrouwelijke bijgave, hebben opgeleverd, wijst er mogelijk op dat we ook hier te maken hebben met een elitaire groep. Voor dit grafveld is aangetoond dat de graven waarin sieraden zijn gevonden toebehoren aan vrouwen of kinderen, maar echt sluitende conclusies over een relatie tussen geslacht en type bijgave kunnen niet getrokken worden. Er zijn immers uit de omgeving ook voorbeelden bekend waarbij mannen één of meerdere sieraden hebben meegekregen op hun reis naar het hiernamaals (bijvoorbeeld de Man van Lent).²⁴

Naast het aardewerk dat in graven is gevonden, zijn nog drie min of meer complete potten aangetroffen (paragraaf 9.2, fig. 9.2; 9.35.1–3). Deze potten lijken gemiddeld iets ouder dan het grafaardewerk. De ligging van de kuilen in de nabijheid van de graven suggereert een relatie tussen beide. Het is niet onwaarschijnlijk dat we hier te maken hebben met de resten van herdenkingsrituelen die na de bijzetting van de overledene zijn uitgevoerd.

Tijdens de Romeinse periode lijkt het terrein verlaten te zijn geweest. Er zijn in ieder geval geen Romeins daterende sporen aangetroffen. Het weinige Romeinse aardewerk is voornamelijk afkomstig uit de recente bouwvoor of de verploegde laag eronder. Slechts twee scherven komen uit twee sporen maar zijn eerder als intrusief te beschouwen. Het aardewerk dateert voornamelijk uit de midden-Romeinse tijd, alleen een fragment van een puntamfoor van het type Dressel 7-11 dateert vermoedelijk uit de vroeg-Romeinse tijd (hoofdstuk 12). De *denarius* die in werkput 1 is gevonden, is toe te schrijven aan L. Aurelius Cotta en dateert uit 105 voor Chr. (hoofdstuk 14). Zowel het aardewerk als de munt kunnen afkomstig zijn van een Romeinse nederzetting die ergens in de omgeving heeft gelegen. Waar precies is onduidelijk aangezien ook uit de directe omgeving van het plangebied geen Romeinse nederzettingen bekend zijn. Een andere

20 Charpy & Roualet 1991, 59, inventarisnummer 550F en 551F.

21 Hulst 1999; Van den Broeke & Hessing 2005.

22 Roymans 1990, 255.

23 Charpy & Roualet 1991, 51–52.

24 Van den Broeke 2002; 2004.

mogelijkheid is dat deze vondsten door pluggenbemesting in het onderzoeksgebied terecht zijn gekomen.

Uit de Merovingische tijd (ca. 450–725 na Chr.) zijn geen sporen en slechts weinig vondsten aangetroffen. Slechts zes fragmenten van maximaal evenveel exemplaren dateren uit deze periode. In alle gevallen is het aardewerk aangetroffen in contexten die op basis van het vondstenensemble jonger dateren. Het lijkt er dus sterk op dat dit materiaal als nederzettingsafval te interpreteren is. Het aardewerk, dat wat baksel betreft sterke gelijkenissen vertoont met het baksel dat in het Merovingische pottenbakkersafval van Ubbergen is aangetoond, lijkt ergens in de regio van de vindplaats vervaardigd te zijn. Het is zelfs niet uitgesloten dat deze productie in Wijchen zelf heeft plaatsgevonden. Bovendien zijn in Wijchen meerdere vindplaatsen bekend waar aardewerk met een gelijkaardig baksel is gevonden, wat deze stelling lijkt te ondersteunen (paragraaf 13.2). Metalen vondsten uit deze periode zijn niet gevonden, op uitzondering van een *fibula* die in de afdekkende lagen zijn gevonden (fig. 13.8.1). Waarschijnlijk zal deze *fibula* samen met het overige afval ter plaatse zijn gekomen.

Ook op het nabijgelegen onderzoeksterrein Sul is weinig Merovingisch aardewerk aangetroffen.²⁵ Hetzelfde geldt voor de onderzoeksterreinen Meshallen en Kraanvogel,²⁶ maar hier ligt het aandeel Merovingisch aardewerk net iets hoger. De Merovingische bewoning zal zich vermoedelijk rond de latere dorpskern van Wijchen geconcentreerd hebben, wat afgeleid kan worden uit de ligging van het Merovingische grafveld in het centrum van Wijchen²⁷ en de grote hoeveelheid Merovingisch aardewerk in de Herenstraat (paragraaf 13.2).²⁸

Uit de daaropvolgende Karolingische tijd (ca. 725–900 na Chr.) zijn meer sporen en vondsten in het plangebied aangetroffen. Hoewel een deel van de sporen niet of slechts gedeeltelijk onderzocht kon worden (hoofdstukken 5 en 6) lijkt het er toch op dat in deze periode het terrein opnieuw in gebruik is genomen als nederzettingsterrein. Huisplattegronden zijn niet herkend, maar ten minste één waterput (WP3), enkele opvallende kuilen (K10–15) en een aantal paalkuilen horen op basis van de vondsten thuis in deze periode (paragraaf 13.1). De kuilen K10–14 vallen op door hun rechthoekige of afgerond-rechthoekige vorm, vlakke bodem en de aanwezigheid van kleinere paaltjes in de zijkanten. De vondsten uit deze kuilen zijn beperkt tot enkele scherven, andersoortige vondsten zijn niet aangetroffen. Een interpretatie als hutkom lijkt voor deze kuilen voor de hand te liggen. Dergelijke hutkommen komen voor in bijna alle nederzettingen uit de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen, maar slechts zelden in nederzettingen uit de volle middeleeuwen.²⁹ Over het algemeen lijken ze aan de rand van een erf te liggen, maar in het geval van het terrein aan de Suikerbergseweg is dit niet vast te stellen. Er zijn geen vondsten gedaan (zoals weefgewichten) die aanwijzingen geven voor de activiteiten die in deze hutkommen zijn uitgevoerd.

Verder is ca. 2/3 van het Karolingische aardewerk gevonden in lagen, voornamelijk verspreid over de zuidelijke werkputten. Dit verspreidingspatroon bevestigt het idee dat we hier te maken hebben met een nederzettingsterrein, dat voor het grootste deel buiten de opgravingsputten ligt.

De volle middeleeuwen (ca. 900–1250 na Chr.) zijn in vergelijking met de voorgaande perioden iets beter vertegenwoordigd. Het aantal scherven aardewerk ligt in ieder geval hoger maar slechts weinig sporen kunnen aan deze periode worden toegeschreven. Eén mogelijke huisplattegrond is herkend (paragraaf 13.1). Deze bestaat uit een rechthoekige constructie van ca. 8 x 4 m maar het is niet uitgesloten dat een deel van de plattegrond in het aangrenzende niet-onderzochte deel van het terrein ligt. Slechts twee paalkuilen hebben vondsten, meer bepaald scherven van kogelpotten, opgeleverd. Op basis van de breedte van de structuur en de afstanden tussen de paalkuilen kan een vergelijking getrokken worden met de structuren die recentelijk op het Lentse Veld zijn opgegraven, hoewel deze dateren uit respectievelijk de 10^e en de tweede helft van de 10^e eeuw of de eerste helft van de 11^e eeuw.³⁰

Opvallend is K9, een rechthoekige grote kuil die wat afmetingen en vorm grote overeenkomsten vertoont met de hutkommen uit de Karolingische periode (K10–14). Hutkommen komen in de volle middeleeuwen echter slechts zelden voor. Het is maar de vraag of de drie scherven waarop de datering is gebaseerd daadwerkelijk tijdens de

25 Thijssen 2009a.

26 Thijssen 2010a/b.

27 Heeren & Hazenberg 2010.

28 Thijssen 2009b.

29 Waterbolk 2009, 122.

30 Van den Broeke e.a. 2011.

gebruiksfase van de structuur ter plaatse zijn gekomen, of eerder intrusief zijn en uit de nazakking van het spoor afkomstig zijn.

Het meeste aardewerk is afkomstig uit lagen en omvat Pingsdorf, blauwgrijs aardewerk en lokaal (?) vervaardigd kogelpot-aardewerk (paragraaf 13.2). Het aandeel draaischijfaardewerk uit de volle middeleeuwen (maar ook uit de Karolingische periode) is vergelijkbaar met het aandeel dat in het onderzoeksgebied Su1 is gevonden, maar ligt lager dan wat gevonden is tijdens het onderzoek op de Meshallen- en Kraanvogeltereinen. Het aandeel kogelpot-aardewerk is bij eerstgenoemde complexen daarentegen hoger. Of dit te maken heeft met de manier waarop het aardewerk is gedetermineerd, of dat deze verschillen te herleiden zijn tot verschillende verhoudingen tussen lokaal vervaardigd kogelpot-aardewerk en 'geïmporteerd' draaischijfaardewerk tussen vindplaatsen in Wijchen-Woezik en Wijchen-Centrum is niet duidelijk (paragraaf 13.2).

Woezik hoorde in de 12^e eeuw waarschijnlijk tot (voormalig) koningsgoed. Hiervoor vormt een keizerlijke oorkonde van 20 oktober 1196, uitgevaardigd door Hendrik VI, Rooms-Keizer en koning van Sicilië een belangrijke aanwijzing. In de oorkonde wordt vermeld dat Alard, graaf van Nijmegen, en diens echtgenote Ada een nieuw gasthuis gesticht hebben te Nijmegen. Dit nieuwe gasthuis had een bepaald vermogen als inkomstenbron nodig. Hiertoe droegen de stichters goederen over uit eigen bezit, waaronder een groot goed in Woezik. Keizer Hendrik VI bevestigt in de oorkonde dat het gasthuis in het bezit is van de genoemde goederen en verklaart dat hij deze en andere goederen die het gasthuis rechtmatig in bezit heeft of zal krijgen, in zijn bescherming neemt.³¹ Vermoedelijk heeft de reden waarom de keizer deze oorkonde met betrekking op Nijmegen en omstreken heeft uitgevaardigd, te maken met zijn directe of indirecte betrokkenheid bij de stichting van het gasthuis. De keizer bezat immers in deze streek een uitgestrekt complex van rijksgoederen met als centrum de palts op het Valkhof.³² Graaf Alard blijkt uit historisch onderzoek een rijksdienstman te zijn geweest.³³ Het goed in Woezik zal dus een rijksgoed geweest zijn, dat als dienstgoed aan graaf Alard was uitgegeven en door hem en zijn erfgenamen werd onderhouden.³⁴

Het aandeel aardewerk uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd is groter dan het aardewerk uit de vroege en volle middeleeuwen, maar slechts weinig aardewerk is afkomstig uit sporen. Het grootste deel van het aardewerk dateert van voor de 16^e eeuw (paragraaf 13.2; fig. 13.7). Drie waterkuilen (WP1, 2 en 4) kunnen in de late middeleeuwen gedateerd worden (fig. 13.2.1–3, 7). Twee van deze waterkuilen zijn afgezet met plaggen.

Resten uit de nieuwste tijd (vanaf 1800 na Chr.) zijn aangetroffen in de vorm van twee wegen en verschillende greppels. De eerste weg (fig. 13.4.1) manifesteert zich als een langgerekte zone waarin veel parallel aan elkaar lopende karrensporen zichtbaar zijn. De ca. 10 m brede weg loopt van het noordoosten naar het zuidoosten. Vondsten die gekoppeld kunnen worden aan deze weg zijn niet gevonden, maar hij is wel weergegeven op de kadastrale kaart van 1832.³⁵ Hij sluit aan op de huidige Suikerbergseweg, op de plek waar deze een knik maakt. Het is daarom ook niet ondenkbaar dat we hier met een voorloper van de Suikerbergseweg te maken hebben die buiten gebruik is gesteld op toen dit deel van Wijchen ontwikkeld werd.

Van de tweede weg zijn alleen spaarzame resten gevonden in werkput 4 (fig. 13.4.2). Hij blijkt nagenoeg haaks op de eerste weg te staan maar is slechts 2,4 m breed. Waarschijnlijk hebben we hier te maken met een secundaire weg. Er zijn geen vondsten aangetroffen die een aanwijzing vormen voor een datering.

Verspreid over het terrein zijn ook nog verschillende greppels gevonden. Deze zijn echter niet nader onderzocht (hoofdstuk 5) waardoor we niet weten uit welke periode ze stammen en wat hun functie is geweest. Omdat ze echter veel middeleeuwse sporen versnijden ligt een meer jonge datering voor de hand. Bovendien lopen de greppels min of meer parallel aan de voorloper van de Suikerbergseweg, wat een datering ten vroegste in de eerste helft van de 19^e eeuw mogelijk maakt. Er zijn echter geen vondsten verzameld waardoor deze datering niet bevestigd kan worden. Mogelijk hebben we hier te maken met enkele percelerings- en/of afwateringsgreppels.

Uit dezelfde periode is een ronde gedenkmuur gevonden. Aan de voorkant is een kapel zichtbaar die omringd wordt door de tekst 'Andenken an Kevelaer Gnadenkapelle'

31 Harenberg 1996, 71.

32 Harenberg 1996, 72–73.

33 Bosl 1950, 342; Thissen 1980, 35–37.

34 Harenberg 1996, 74.

35 Gemeente Wijchen – Sectie G (genaamd de Pas), tweede blad.

(fig. 13.8.2). Op de andere zijde is Maria zichtbaar die gekroond wordt door twee engelen. Kevelaer is vanaf ca. 1800 een belangrijk Duits bedevaartsoord in de nabijheid van het bedevaartsoord Handel, waar O.L. Vrouwe aanbeden werd. Omstreeks het begin van de 19e eeuw raakt het bedevaartsoord in verval. Ronde gedenkmunten zijn zeldzaam. In veel grotere aantallen worden ovale medaillons aangetroffen.

|

LITERATUUR

Acsádi, G. & J. Nemeskéri, 1970: *History of human life span and mortality*, Budapest.

Arbeitsgruppe Europäischer Anthropologen, 1979: Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett, *Homo* 30 (Anhang), 1–30.

Ball, E.A.G., 2007: Het vroeg-middeleeuws aardewerk, in: E.A.G. Ball & P.W. van den Broeke, *Opgraving op 't Klumke te Nijmegen-Oosterhout. Boeren uit het midden-neolithicum, de ijzertijd en de Merovingische periode op een zandrug in de oostelijke Betuwe*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 6).

Ball, E.A.G. & A.A.W.J. Daniël, 2010: Sporen en structuren, in: P.W. van den Broeke, J.A. den Braven & E.A.G. Ball, *Midden-neolithicum tot en met vroeg-Romeinse tijd in het Zuiderveld. Onderzoek van nederzettingssporen en graven te Nijmegen-Ressen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 15), 123–142.

Bardet, A.C., 1995: Pottery traded to Dorestad. Some exploratory archaeological analyses of Early Medieval Rhenish Wares, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 41, 187–251.

Bazelmans, J. & F. Theuvs (red.), 1990: *Tussen zes gehuchten. De laat-Romeinse en middeleeuwse bewoning van Geldrop-'t Zand*, Amsterdam (Studies in Prae- en Protohistorie 5).

Berendsen, H.J.A., 2004: *Fysische geografie van Nederland. De vorming van het land*, Gorcum.

Berendsen, H.J.A., 2005: *Fysische geografie van Nederland, deel 2. Landschap in delen. Overzicht van de geofactoren*, Gorcum.

Bloemers, T., 1986: A cart burial from a small middle iron age cemetery in Nijmegen, in: M.A. van Bakel, R.R. Hagesteijn & P. van de Velde (red.), *Private politics. A multidisciplinary approach to 'Big-Man' systems*, Leiden, 76–95 (Studies in Human Society 1).

Bloo, S.B.C. & W. Schouten, 2002: Aardewerk, in: P.F.B. Jongste & G.J. van Wijngaarden (red.), *Archeologie in de Betuweroute. Het erfgoed van Eigenblok. Bewoningssporen uit de Bronstijd te Geldermalsen*, Amersfoort (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 86), 217–277.

Bogaers, J.E., 1966: Opgravingen te Cuijk 1964–1966, *Brabants Heem* 18, 122–136.

Bosl, K., 1950: *Die Reichsministerialität der Salie rund Stauffer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches, I*, Stuttgart (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 10).

Braven, J.A. den, 2009a: Middeleeuws en postmiddeleeuws aardewerk, in: K. Zee, *Archeologisch onderzoek aan de Waterstraat in Beek – Gem. Ubbergen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Ubbergen – Rapport 3), 29–39.

Braven, J.A. den, 2009b: Vroeg-middeleeuws tot recent aardewerk, in: P.W. van den Broeke & J.A. den Braven, *Archeologisch onderzoek op het Dorpsplein in Nijmegen-Lent. Nederzettingssporen uit de Romeinse tijd en de vroege tot volle middeleeuwen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 12), 36–53.

Broeke, P.W. van den, 1980: Bewoningssporen uit de ijzertijd en andere perioden op de Hooidonksche Akkers, gem. Son en Breugel, prov. Noord-Brabant, *Analecta Praehistorica Leidensia* 13, 7–80.

Broeke, P.W. van den, 1984: Nederzettingstvondsten uit de ijzertijd op De Pas, gem. Wijchen, *Analecta Praehistorica Leidensia* 17, 65–105.

Broeke, P.W. van den, 1987a: De dateringsmiddelen voor de ijzertijd van Zuid-Nederland, in: W.A.B. van der Sanden & P.W. van den Broeke (red.), *Getekend zand. Tien jaar archeologisch onderzoek in Oss-Ussen*, Waalre (Bijdragen tot de studie van het Brabantse heem 31), 23–43.

Broeke, P.W. van den, 1987b: Oss-Ussen: Het handgemaakte aardewerk, in: W.A.B. van der Sanden & P.W. van den Broeke (red.), *Getekend zand. Tien jaar archeologisch onderzoek in Oss-Ussen*, Waalre (Bijdragen tot de studie van het Brabantse heem 31), 101–119.

Broeke, P.W. van den, 2002: *Vindplaatsen in vogelvlucht. Beknopt overzicht van het archeologische onderzoek in de Waalsprong 1996–2001*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 1).

Broeke, P.W. van den, 2004: *Rituelen in de Waalsprong*, Nijmegen (Ulpia Noviomagus 9).

Broeke, P.W. van den, 2008: *Crematiegraven uit de vroege ijzertijd in Nijmegen-Lent. Archeologisch onderzoek aan de Steltsestraat*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 8).

Broeke, P.W. van den, in voorbereiding: *Het handgemaakte aardewerk uit de ijzertijd en de Romeinse tijd van Oss-Ussen. Studies naar typochronologie, technologie en herkomst*, Leiden (proefschrift).

Broeke, P.W. van & J.A. den Braven, 2009: *Archeologisch onderzoek op het Dorpsplein in Nijmegen-Lent. Nederzettingssporen uit de Romeinse tijd en de vroege tot volle middeleeuwen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 12).

Broeke, P.W. van den, J.A. den Braven & A.A.W.J. Daniël, in voorbereiding: *Archeologisch onderzoek in Nijmegen-Lent. Een grafveld uit de vroege ijzertijd en een erf uit de Ottoonse tijd in het Lentseveld*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen).

Broeke, P.W. & W. Hessing, 2005: De brandstapel gemeden. Inhumatiegraven uit de ijzertijd, in: L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A. van Gijn (red.), *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 665–658.

Cahen-Delhayé, A., 1998: Rites funéraires au sud de l'Ardenne belge, *Revue archéologique de Picardie* 1–2, 59–70.

Charpy, J.-J. & P. Roualet, 1991: *Les Celtes en Champagne. Cinq siècles d'histoire*, Epernay.

Charpy, J.-J. & H. Delnef, 2001: Ateliers de potiers et mains d'artisans au Ve siècle en Champagne (F.), *Lunula. Archaeologia protohistorica* 9, 52–64.

Clevis, H. & J. Kottman, 1989: *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375–1750*, Kampen.

Crawford, M.H., 1974: *Roman Republican Coinage*, Cambridge.

Doorselaer, A. Van, R. Putman, K. Van der Gucht & F. Janssens, 1987: *De Kemmelberg, een Keltische bergvesting. Voorstelling van het aarden vaatwerk*, Kortrijk (Westvlaamse Archeologica Monografieën 3).

Enkevort, H. van & M. Magnée-Nentjes, 2007: *Het Romeinse grafveld op het Schebelaarseveld. Een opgraving in Hernen, gemeente Wijchen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Wijchen – Rapport 2).

- Es, W.A. van & W.J.H. Verwers, 1980: *Excavations at Dorestad 1. The Harbour. Hoogstraat I, Amersfoort* (Nederlandse Oudheden 9).
- Flokstra, L.M. & E. Heunks, 2003: *Plangebieden Sportpark Woezik-Noord en Hofsedam, gemeente Wijchen. Een inventariserend archeologisch onderzoek*, Amsterdam (RAAP-Rapport 939).
- Fontijn, D. R., 1995 : *Nijmegen-Kops Plateau. De lange-termijngeschiedenis van een prehistorisch dodenlandschap* Leiden (ongepubliceerde doctoraalscriptie universiteit Leiden).
- Fontijn, D.R. & A.G.F.M. Cuypers, 1999: Prehistoric stone circles, stone platforms and a ritual enclosure from Nijmegen, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 43, 33–67.
- Gerritsen, F., 2003: *Local Identities. Landscape and community in the late prehistoric Meuse-Demer-Scheldt region*, Amsterdam (Amsterdam Archaeological Studies 9).
- Groenewoudt, B., 1984: IJzertijdvondsten uit Colmschate (gemeente Deventer), *Westerbeem* 33, 46–63.
- Harenberg, E.J., 1996: In Lente predium. De vroegste vermelding van Lent, *Tabula Batavorum* 14, 66–83.
- Hatt, J.-J. & P. Roualet, 1976: Le cimetière des Jogasses en Champagne et les origines de la civilisation de La Tène, *Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est* 27, 421–503.
- Hatt, J.-J. & P. Roualet, 1977: La chronologie de La Tène en Champagne, *Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est* 28, 7–36.
- Heeren, S., 2010: Aardewerk, in: S. Heeren & T. Hazenberg, 79–104.
- Heeren, S. & T. Hazenberg (red.), 2010: *Voorname dames, stoere soldaten en eenvoudige lieden. Begravingen en nederzettingssporen uit het Neolithicum, de laat-Romeinse tijd en Middeleeuwen te Wijchen-Centrum*, Leiden (Hazenberg Archeologische Serie 1).
- Heeringen, R.M. van, 2005: Op zompig veen en stuivend zand. Nederzettingen in West-Nederland, in: L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A.L. van Gijn (red.), *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 581–595.
- Heirbaut, E.N.A. (red.), 2006: *Bewoning van prehistorie tot middeleeuwen in het buitengebied van Cuijk. Archeologisch onderzoek in het wegtracé Route 1 Accent en het plangebied de Beijerd en 't Riet*, Leiden (Archol Rapport 34).
- Heirbaut, E.N.A. (red.), 2007: *Cuijk-Groot Heiligenberg. Onderzoek en opgraving van bronstijderven en een middeleeuwse nederzetting*, Leiden (Archol Rapport 47).
- Heirbaut, E.N.A., 2009: *Proefsleuven te Woezik-Noord, gemeente Wijchen. Resten van een crematiegrafveld uit de ijzertijd en bewoning uit de volle middeleeuwen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Wijchen – Rapport 6).
- Heirbaut, E.N.A., 2011: Sieraden op de brandstapel. Opmerkelijke vondsten uit een midden-ijzertijdgrafveld te Wijchen, *Lunula* XIX, 117–124.
- Heirbaut, E.N.A. & P.W. van den Broeke, 2010: *Definitief onderzoek aan de Suikerbergseweg*, Nijmegen (ongepubliceerd evaluatierapport).
- Heirbaut, E.N.A., J. Hendriks & I. Hermsen (red.): *Onder een deken van zand. Archeologisch onderzoek op de Meshallen en de Kraanvogel te Wijchen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Wijchen – Rapport 10).

Hendriks, J., 2009: Aardewerk uit de Romeinse tijd, in: E.N.A. Heirbaut, J. Hendriks & I.C.G. Hermsen, 78–80.

Hendriks, J. & M. Magnée-Nentjes, 2008: *Graven aan de Molenberg. Archeologisch onderzoek van een grafveld uit de Romeinse tijd langs de Baron d'Osystraat te Wijchen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Wijchen – Rapport 3).

Hermsen, I., 2010: Prehistorisch aardewerk, in: E.N.A. Heirbaut, J. Hendriks & I. Hermsen, 113–127.

Hessing, W. & P. Kooi, 2005: Urnenvelden en brandheuvelds. Begruwing en grafritueel in late bronstijd en ijzertijd, in: L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A. van Gijn (red.), *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 631–654.

Heunks E., 2002: *Gemeente Wijchen. Een archeologische beleidsadvieskaart*, Amsterdam (RAAP-rapport 797).

Hiddink, H.A., 2003: *Het grafritueel in de late ijzertijd en Romeinse tijd in het Maas-Demer-Scheldegebied, in het bijzonder twee grafvelden bij Weert*, Amsterdam, (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 11), 7–10.

Hiddink, H.A., 2010: *Opgravingen op Kampershoek Noord bij Weert. Grafvelden en nederzettingen uit de ijzertijd, de Romeinse tijd en de volle middeleeuwen, alsmede een middeleeuws of jonger kuilencomplex*, Amsterdam (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 39).

Hiddink, H.A. & E. De Boer, 2006: *Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Weert-Laarveld. Proefsleuf 1–146*, Amsterdam (Zuidnederlandse Archeologische Notities 68).

Hulst, R.S., 1999: Geldermalsen. An Early La Tene cemetery. Diffusion or convergence?, in: H. Sarfatij, W.J.H. Verwers & P.J. Woltering (red.), *In discussion with the past. Archaeological studies presented to W.A. van Es*, Zwolle/Amersfoort, 41–49.

Janssen, A.J., 1977: Het Wijkse veld te Bergharen (Gelderland), *Westerheem* 26, 249–261.

Janssen, A.J. (red.), 1988: *Tussen Maas en Rijn. Culturele overgangen van prehistorie tot late middeleeuwen in het oostelijk rivierengebied. Gids bij archeologisch symposium en tentoonstelling op 4 juni 1988 te Wijchen ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de afdeling Nijmegen en Omstreken van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland en het 25-jarig bestaan van het Oudheidkundig Museum Frans Bloemen te Wijchen*, Nijmegen/Wijchen.

Janssen, A.J. & W.N. Tuijn, 1972: Bewoningsresten uit de bronstijd en de Romeinse tijd op de Pas te Wijchen, *Westerheem* 21, 98–116.

Janssen, A.J. & W.N. Tuijn, 1978: De Homberg te Wijchen, *Westerheem* 27, 238–255.

Keiling Kolbow, H., 1974: *Ein Urnenfriedhof der Vorrömischen Eisenzeit im Kreis Ludwigshorst* (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 8).

Krüger, H., 1961: *Die Jastorfkultur in den Kreisen Lüchow-Dannenberg, Lüneburg, Uelzen und Soltau*, Broschiert.

Kuppens, W. & J. Wildenberg, 2009: *Een archeologische waarneming aan de Donkerstraat te Wijchen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 36).

De Laet, S.J., 1979 [2e editie]: *Prehistorische culturen in het zuiden van de Lage Landen*, Wetteren.

- Laet, S.J. De & M.E. Mariën, 1950: La nécropole de Lommel-Kattenbosch, *L'Antiquité Classique* 19, 309–366.
- Lanting, J.N. & J. van der Plicht, 2005/2006: De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie, V. Midden- en late ijzertijd, *Palaeohistoria* 47/48, 241–427.
- Loewe, G., 1971: *Kreis Kempen-Frefeld*, Düsseldorf (Archäologische Funde und Denkmäler des Rheinlandes 3).
- Lovejoy, C.O., R.S. Meindl, T.R. Pryzbeck & R.P. Mensforth, 1985: Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium. A new method for the determination of adult skeletal age at death, *American Journal of Physical Anthropology* 68, 15–28.
- Maat, G.J.R., 1985: *A selection Method of Human Cremations for Age and Sex Determination*, XII International Anatomical Congress A.419, Londen.
- Magnée-Nentjes, A.M. & J.R.A.M. Thijssen, 2009: Het aardewerk, in: H. van Enckevort & A.M. Magnée-Nentjes, *Vondsten rond de kerk. Archeologisch onderzoek in het centrum van Leuth*, Nijmegen (Archeologische Berichten Ubbergen – Rapport 2), 23–28.
- Mariën, M.-E., 1971: Tribes and archaeological groupings of the La Tène period in Belgium. Some observations, in: J. Boardman, M.A. Brown & T.G.E. Powell (red.), *The European community in later prehistory. Studies in honour of C.F.C. Hawkes*, London, 211–241.
- Miedema, M., 1984: *Vijftiengint eeuwen bewoont ten noordwesten van Groningen*, Dieren.
- Orton, C., P. Tyers & A. Vince, 1993: *Pottery in archaeology*, Cambridge.
- Passon, T., 1980: *De stedelijke munt van Nijmegen 1457–1704*, Nijmegen.
- Pelsdonk, J.E.L., 2003: *Pennincxkens van Loode. Een onderzoek naar in Nederland gevonden loden muntachtige voorwerpen uit de middeleeuwen en de 16^e eeuw, aangevuld met een overzicht van de modernere penningen*, Goudswaard.
- Pons, L.J., 1957: *De geologie, bodemvorming en de waterstaatkundige ontwikkeling van het Land van Maas en Waal en een gedeelte van het Rijk van Nijmegen*, Wageningen (Bodemkundige studies 3).
- Purmer, D. & H.J. van der Wiel, 1996: *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523–1797*, Vriezenveen.
- Redknap, M., 1999: Die römischen und mittelalterlichen Töpfereien in Mayen, in: H.H. Wegner (red.), *Berichte zur Archäologie an Mittelrhein und Mosel*, Trier (Trierer Zeitschrift, Beiheft 24), 11–401.
- Rösing, F.W., 1977: Methoden und Aussagemöglichkeiten der anthropologischen Leichenbrandbearbeitung, *Archäologie und Naturwissenschaften* 1, 53–80.
- Roymans, N., 1990: *Tribal societies in northern Gaul. An anthropological perspective*, Amsterdam (Cingula 12).
- Roymans, N., 1991: Late urnfield societies in the Northwest European Plain and the expanding networks of Central European Hallstatt Groups, in: N. Roymans & F. Theuws (red.), *Images of the past. Studies on ancient societies in Northwestern Europe*, Amsterdam, (Studies in pre- en protohistorie 7), 8–89.
- Sanke, M., 2002: *Die mittelalterliche Keramikproduktion in Brühl-Pingsdorf. Technologie Typologie Chronologie*, Mainz (Rheinische Ausgrabungen 50).

- Schulman, J., 1975: *Handboek der Nederlandse munten van 1795–1975*, Amsterdam.
- Schutkowski, H. & S. Hummel, 1987: Variabilitätsvergleich von Wandstärken für die Geschlechtszuweisung an Leichenbränden, *Anthropologischer Anzeiger* 45, 43–47.
- Theunissen, M., 1993: Het grafveld van Rijkvorsel/Helhoekheide (A.) 700–400 BC, *Lunula. Archaeologia Protobistorica* 1, 41–44.
- Thijssen, J.R.A.M., 2009a: Middeleeuws en jonger aardewerk, in: E.N.A. Heirbaut, *Proefsleuvenonderzoek te Woezik-Noord – Gemeente Wijchen. Resten van een crematiegrafveld uit de ijzertijd en bewoning uit de volle middeleeuwen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Wijchen – Rapport 6), 13–16.
- Thijssen, J.R.A.M., 2009b: Vroeg- en laatmiddeleeuws aardewerk, in: H. van Enckevort & J.J.A.J. Wildenberg, *Waterputten onder de Herenstraat te Wijchen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 47), 8–11.
- Thijssen, J.R.A.M., 2010a: Aardewerk uit de middeleeuwen en nieuwe tijd, in: E.N.A. Heirbaut, J. Hendriks & I.C.G. Hermsen, 80–82.
- Thijssen, J.R.A.M., 2010b: Aardewerk uit de middeleeuwen en nieuwe tijd, in: E.N.A. Heirbaut, J. Hendriks & I.C.G. Hermsen, 129–133.
- Thijssen, J.R.A.M., 2010c: De Meshallen en de Kraanvogel vergeleken, in: Heirbaut, E.N.A., J. Hendriks & I. Hermsen, 133–134.
- Thissen, B., 1980: Het Nijmeegse burggraafschap, in: *Het Valkhof te Nijmegen*, Nijmegen (Catalogi van het Kunstbezit van de Gemeente Nijmegen 3), 35–37.
- Tulp, C., 2011: *Wijchen, Pachalishof, gemeente Wijchen (Gld.). Een archeologische opgraving*, Zuidhorn/Utrecht (Steekproefrapport 2008–07/01).
- Tuijn, W.N., 1968: *Activiteiten van de A.W.N. Werkgroep Nijmegen en Omstreken gedurende de periode mei – december 1968*, Nijmegen (Typescript).
- Tuijn, W. & P. Vissers, 2004: Zuidelijke invloeden in drie crematies uit de ijzertijd, *Westerbeem* 53, 58–61.
- Ubelaker, D.H., 1984 [herziene druk]: *Human skeletal remains*, Washington D.C.
- Verhagen, J.H., 1997: *De grafheuvels en urnenvelden in Baarle-Nassau, Alphen en Riel (N.-Br.). De geschiedenis van twee eeuwen onderzoek*, 's-Hertogenbosch (Bijdragen tot de studie van het Brabantse heem 28).
- Verhoeven, A.A.A., 1998: *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste–13de eeuw)*, Amsterdam (Amsterdam Archaeological Studies 3).
- Verlinde, A.D., 1974: Ein Gräberfeld aus der Frühen und Mittleren Eisenzeit in Zelhem-Wolfersveen, Provinz Gelderland, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 24, 143–149.
- Verwers, G.J., 1972: Das Kamps Veld in Haps in Neolithicum, Bronzezeit und Eisenzeit, *Analecta Praehistorica Leidensia* 8, Leiden.
- Wahl, J., 1982: Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitungs- und Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern, *Praehistorische Zeitschrift* 57, 1–125.
- Waterbolk, H.T., 2009: *Getimmerd verleden. Sporen van voor- en vroeghistorische houtbouw op de zand- en kleigronden tussen Eems en IJssel*, Groningen (Groningen Archaeological Studies 8).

Wesselingh, D.A., 1993: Iron Age graves and a native-Roman settlement at Oss-IJsselstraat, *Analecta Praehistorica Leidensia* 26, 111–138.

Wildenberg, J., 2009: *Een archeologisch proefsleuvenonderzoek op de Paschalishof te Wijchen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 45).

Illustratieverantwoording

Bureau Archeologie en Monumenten	
gemeente Nijmegen	BAMN
Arjan den Braven	AB
Majanka Brons	MB
Jean-François Gentenaar	JG
Elly Heirbaut	EH
Rob Mols	RM
Rob Reijnen	RR
René Reijnen	RRE
André Simons	AS
Manon Verhoeven	MV
Tim van der Weyden	TW

LIJST VAN AFGEBEELDE VONDSTEN

figuurnummer	vondstnummer	figuurnummer	vondstnummer
9.7.1	8.017	11.2.5	5.030
9.8.1	8.005	11.2.6	1.018
9.8.2	8.043	11.2.7	1.019
9.8.3	8.042	11.2.8	7.035
9.9.1	7.019	12.1	13.045
9.9.2	7.022	13.5.1	4.006
9.9.3	7.008	13.5.2	13.016
9.10.1	7.051	13.5.3	11.049
9.11.1	14.052	13.5.4	11.016
9.11.2	14.050	13.5.5	13.051
9.11.3	14.050	13.5.6	11.046
9.11.4	14.050	13.5.7	13.094
9.11.5	14.053	13.5.8	13.126
9.11.6	14.053	13.5.9	13.104
9.11.7	14.050	13.5.10	13.101
9.11.8	14.050	13.5.11	11.003
9.11.9	14.050	13.5.12	13.086
9.11.10	14.050	13.5.13	13.051
9.11.11	14.052+053	13.5.14	999.001
9.11.12	14.050	13.5.15	11.013
9.12.1	14.034	13.5.16	11.013
9.12.2	14.034	13.5.17	11.008
9.15.1	14.021	13.5.18	11.047
9.15.2	14.021	13.5.19	11.082
9.22.1	13.053	13.5.20	11.074
9.22.2	13.053	13.5.21	999.003
9.22.3	13.053	13.5.22	999.001
9.22.4	13.053	13.5.23	11.073
9.22.5	13.056	13.5.24	999.001
9.22.6	13.056	13.5.25	13.102
9.26.1	11.018	13.5.26	13.025
9.30.1-4	13.081	13.7.1	11.071
9.31	SI2.08.009	13.7.2	999.003
9.35.1	1.006	13.7.3	999.001
9.35.2	11.045	13.7.4	11.051
9.35.3	14.019	13.7.5	11.010
11.2.1	7.028	13.7.6	11.003
11.2.2	11.043	13.7.7	11.010
11.2.3	5.030	13.8.1	1.004
11.2.4	5.023	13.8.2	9.001

CONCORDANTIELIJST VAN DE GRAVEN UIT VERSCHILLENDE PUBLICATIES

Nijmegen-Traianusplein

grafnummer	grafnummer oorspronkelijke publicatie
1	60/9
2	60/10
3	60/20
4	60/21
5	60/22

Nijmegen-Kops Plateau

grafnummer	grafnummer oorspronkelijke publicatie
1	PG 72
2	PG 78
3	PG 79
4	PG 81
5	PG 83
6	PG 73
7	PG 74
8	PG 75
9	PG 76
10	PG 77

Weert-Kampershoek, vindplaats 3

grafnummer	grafnummer oorspronkelijke publicatie
1	800
2	801
3	802
4	803
5	804
6	805